LXXIII. ÉVF. 3. SZÁM ÖTÖDIK FOLYAM 1957. JÚLIUS—SZEPTEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ, KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai: GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BERLÁSZ JENŐ az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÉTER LÁSZLÓ, a szegedi Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, REGULI ERNŐ, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, MARKOS BÉLA tudományos kutató, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PATAKY ERNŐ, a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének munkatársa, KOVÁCS MÁTÉ egyetemi tanár, SZABÓ MARGIT, a szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SIMON MÁRIA ANNA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, RÁZSÓ GYULA, a Hadtörténeti Intézet munkatársa

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest V. Alkotmány utca 21)

Az UNESCO könyvtári munkája

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének szakosított intézményei közül a könyvtárosokat az UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete) munkája érinti közelebbről. A Szervezet nemrég ünnepelte megalapításának 10. évfordulóját, időszerű tehát, hogy a világ könyvtárainak érdekében végzett működését összefoglaljuk.

Az Unesco általános céljairól az Alapokmányon kívül is számos nyilatkozat és ünnepélyes megemlékezés tájékoztat, melyek rövid foglalatban így összegezhetők: a világszervezet arra törekszik, hogy egyesítse mindazokat az erőket szerte a világon, amelyek a tudás, a kultúra és a tudomány haladásáért dolgoznak az emberiség békéjének és jólétének érdekében.[1] Az Alapvető Program[2] elvei szerint minden nemzet szent kötelessége, hogy állampolgárait ránevelje az igazság, a szabadság és a béke eszméire, és hogy a kultúrát minél szélesebb körben terjessze. A békét, ha egyáltalában megvalósítható, az emberiség szellemi és erkölcsi szolidaritására kell felépíteni.

Kétségtelen, hogy a szervezet elődjének tekinthető népszövetségi Institut International de Coopération Intellectuelle szerényebb igényű kezdeményezése óta az Unesco az első nagyarányú nemzetközi erőfeszítés a szellem és a kultúra szolgálatában. Univerzalitása majdnem fedi az ENSZ-ét: 1946. november 4-én, az Alapokmány életbelépésekor 20 állam csatlakozott hozzá, míg napjainkban már 76 tagállama van.

Jelentőségét fokozza az a kevésbé ismert tény, hogy a nevelésügy, kultúra és tudomány terén az Unesco a legfelső fokú nemzetközi szerv, amelynek tagjai maguk az államok, és így csúcsát alkotja a sok száz hasonló célú kisebb-nagyobb nemzetközi nem államközi szervezetből, irodából, tanácsból álló gúlának. Igyekszik is ezeket összefogni, működésüket egyeztetni, velük a legszorosabban együttműködni.[3]

Ne gondoljunk az Unescóra mint öncélú fogalomra: amit végez, azt a tagállamok pénzéből, a tagállamok által és azok érdekében teszi, céljából tehát annyi valósul meg, amennyit tagjainak együttes erőfeszítése megenged. Legfőbb szerve a kétévenként összeülő Közgyűlés, amely az elvégzendő feladatokat határozatokba foglalja, ezeknek végrehajtásával a Főigazgatót bízza meg, akinek elvi ügyekben az évenként kétszer ülésező Végrehajtótanács, a gyakorlati munkában pedig a több mint 1000 főt foglalkoz-

[1] HUXLEY, Julian: *Unesco. Its purpose and its philosophy.* Paris, Unesco, 1946.
[2] *The Basic Programme.* Paris, Unesco, 1950. (Unesco and its programme II.)
[3] *Report of the Programme of the Unesco.* Paris, Unesco, 1946.

tató párizsi Titkárság áll rendelkezésére. Ez a nagy apparátus, bár önmaga is igen sokat kezdeményez, lényegében közvetítőszolgálatot végez: az évenként 11 millió dollár körüli költségvetés segítségével munkát, energiát, szakértelmet szív fel a tagállamokból, majd mindezt összefoglalva, megvitatva és feldolgozva kézikönyv, szakértőküldés, anyagi segítség vagy ösztöndíj formájában adja vissza tagjai részére. Tíz év alatt ezernél több kiadvány látott napvilágot 28 különféle nyelven, százakra rúg a kiküldött szakértők és ösztöndíjasok száma és sok-sok millióra a felszerelések formájában juttatott anyagi segítség.

Az általános feladatokhoz igazodnak a Titkárság főszervei: Nevelésügyi, Természettudományi, Társadalomtudományi, Kulturális, Tömegtájékoztatási főosztályok működnek, melyekhez még különféle szervek és irodák csatlakoznak. A természettudományok terén látszólag távoleső kérdésekkel is foglalkozik az Unesco (atomenergia békés felhasználása, sivatagi területek termékennyé tétele). Önkéntelenül is felmerül a kérdés: nem markolt-e túl sokat? Az aránylag szerény költségvetés egyensúlyban van-e a vállalt feladatok seregével? A gazdaságilag elmaradottabb ázsiai, latinamerikai és afrikai országok egész sora bizonyára kedvező válaszokat fog adni ezekre a kérdésekre, hiszen az Unesco egész tevékenységének még mindig jellegzetes vonása az, hogy az országok közötti óriási színvonal-különbségek csökkentésére és a szellemi, kulturális és tudományos egyensúly megközelítésére törekszik[4].

Munkájában legfőbb támaszai tagállamainak Nemzeti Bizottságai, melyek országaikat a világszervezettel összekötik, munkájának eredményeit saját lakosságuk hasznára fordítják.

1. A könyvtárügy helye az UNESCO szervezetében és munkájában

Az Alapokmány tűzi ki a fő célt: az Unesco a nemzetközi együttműködés eszközeinek igénybevételével kövessen el mindent, hogy a világ népei akadálytalanul hozzájuthassanak a bármelyikük által készített sajtótermékekhez. Nehéz lenne megmondani, hogy hol kezdődnek és hol végződnek az e cél megvalósítása érdekében kifejtett erőfeszítések. *A feladatok egymásba kapcsolódnak:* az Unesco nevelésügyi programja keretében az analfabetizmus leküzdéséért harcol, hiszen napjainkban is az emberiségnek csak a fele tud írni és olvasni. Évenként mintegy 25 millió ember szerzi meg ezeket az elemi ismereteket, és minthogy jelentős részükben felébred az Unesco által is ösztönzött érdeklődés a könyv iránt, számukra olvasnivalóról és könyvtárakról kell gondoskodni. Elő kell tehát mozdítani megfelelő minőségű és mennyiségű sajtótermék megjelenését, el kell hárítani az ezek szabad áramlásának útjában álló akadályokat, szorgalmazni kell a könyvtárosok kiképzését, és törekedni kell arra, hogy minél több országban minél több könyvtár nyissa meg kapuit a művelődni, tanulni és egymást a határokon túl is megismerni vágyó tömegek előtt. Julien Huxley, az Unesco első főigazgatója mondotta: arra kell törekedni, hogy az emberek számára a könyvtárbamenés mindennapos üggyé váljék.

[4] *Report of the Director General on the activities of the Organization in 1955.* Paris, Unesco, 1956.

Nagy célok ezek, de vannak a világszervezetnek még más könyvtárügyi gondjai is: nagyarányú fordítási programmal kívánja csökkenteni a nyelvi akadályokat, a könyvtári munkamódszerek nemzetközi egységesítésére és a modern technika elterjesztésére törekszik, sokat fáradozik a személyek és a kiadványok minél sűrűbb cseréje és bibliográfiai feltárása érdekében, biztosítani igyekszik a kulturális kincsek védelmét, és így tovább.

A könyvtári munkánál is érvényesül a máshol is alkalmazott megkülönböztetés: *az általános feladatok* (együttműködés a nem kormányzati nemzetközi szervezetekkel, nemzetközi tapasztalatcsere, bibliográfiai, fordítói munka, nemzetközi egyezmények ügye és az Unesco saját könyvtárának működtetése) nem változnak évről évre, míg a *különleges feladatok* (kultúrkincsek nemzetközi védelme, könyvtár- és múzeumfejlesztés stb.) olyan munkálatokat jelentenek, melyek egy-egy konkrét cél kitűzésével függnek össze, és időnként megújuló tartalommal töltendők ki[5].

E sok feladat viszonylag szűk területet foglal el az Unesco nagy műhelyében. A könyvtárügy adminisztratív ügyeivel a 72 személlyel dolgozó Kulturális Főosztály egyik csoportja, *a Könyvtári, Dokumentációs és Levéltári Osztály* (Division of Libraries, Documentation and Archives — Division des Bibliothèques, Documentation et Archives) foglalkozik. Az egész évi költségvetésnek aránylag kis része jut kulturális tevékenységre, a szorosan vett könyvtárügynek még ezen is osztoznia kell a Szerzői jogok, a Filozófiai és humán tudományok, a Műemlékek és múzeumok, a Művészetek és irodalom osztályaival és a Titkárság saját könyvtári és felvilágosító szolgálatával.

Maga a könyvtári osztály 3 részre oszlik: a) közművelődési és nemzeti könyvtárak, b) bibliográfiai kérdések és c) a nemzetközi kiadványcsere csoportjaira. Legújabban szó van arról, hogy az utóbbi két csoportot összevonják. A csoportok együttesen működtették *a Könyvtárak Tájékoztatási és Csereirodáját* (Clearing House for Libraries — Centre d'Information à l'Intention des Bibliothèques), melynek tevékenységi köre 10 év alatt hol bővült, hol szűkült. Az 1946-os program még azt tervezte, hogy felállítják a Könyvtári és Bibliográfiai Világközpontot, és reá hárítanak olyan nagyigényű feladatokat, mint a folyóiratok világ KC-ja, a könyvtárközi kölcsönzés központosítása, széleskörű könyvtári szabványosítás, számos szakbibliográfia kiadása stb. Sőt, eleinte könyvalapot is létesítettek a háborús pusztulások pótlására, és innen kezdeményezték néhány elpusztult könyvtár felépítésének nemzetközi munkáját is (pl. Valognes, Strasbourg). Később azonban szükségtelennek bizonyult ez a túlzott központosítás, a Clearing House munkaterülete is tisztább körvonalakat kapott. Legfontosabb feladata az, hogy tájékoztatásaival a világ minden könyvtárának rendelkezésére álljon, elsősorban beszerzési kérdésekben. Ezt a munkát főleg a *Könyvtári Közlöny*[6] c. havi folyóirat kiadása útján végzi, mely 1957-től kezdve orosz nyelven is megjelenik. Ez a közlöny az Unesco legrégibb folyóirata.

[5] *Proposed programme and budget for 1957—58.* Paris, Unesco, 1956.

[6] *Unesco Bulletin for Libraries — Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques.*

2. A nemzetközi szervezetek támogatása

Néhány könyvtári jellegű, nem kormányzati nemzetközi szervezet eredményes múltra tekintett vissza már akkor, amikor az Unesco megalakult. Természetes, hogy velük már a kezdet kezdetén felvette az érintkezést, munkájukra azóta is épít, működésüket programjával egyezteti, és aktivitásukat két módon is sikerrel fokozza: egyrészt rendszeres évi szubvenciót nyújt számukra, másrészt konkrét feladatok végrehajtására szerződéseket köt velük.

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) együttműködése az Unescóval szoros és eredményes. Tekintettel a FID amúgy is erős anyagi helyzetére, az évi támogatás összege nem jelentős, főcélja pedig három kiadvány folyamatos megjelentetése: *Index Bibliographicus, Guide des services de photocopie et de microcopie, Manuel de reproduction et de sélection de documents.*

A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (FIAB-IFLA) a FID-éhez hasonló összegű évi támogatást egyrészt kalauzának megjelentetésére kapja, másrészt olyan alkalmakra, mint az általa rendezett 1955. évi brüsszeli könyvtáros világkongresszus. Az Unescóval kötött szerződése értelmében megbízást vállalt bizonyos könyvtártechnikai kérdések kidolgozására.

Nagyobb támogatást kapnak a következők: a *Nemzetközi Szabványügyi Szervezet* (ISO), melynek szerződései vannak az Unescóval, és a FID-del is szorosan együttműködik, továbbá a *Levéltárak Nemzetközi Tanácsa* (ICA), melyet főleg az Unesco javaslatára szerveztek néhány évvel ezelőtt. Anyagi segítséget nyújt az Unesco *a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete* számára is, elsősorban a Nemzetközi Zenei Forrásgyűjtemény (RISM) megjelentetése érdekében.

Ugyancsak az Unesco fogja össze és támogatja a következő szervezeteket: Mezőgazdasági Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Egyesülete, Teológiai Könyvtárosok Nemzetközi Egyesülete, Orvosi Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Egyesülete stb.

3. A közművelődési könyvtárak létesítése és támogatása

A könyvtári munkán belül a közművelődési könyvtárak felállításának és fejlesztésének ügyébe fektette az Unesco a legtöbb energiát. Bár a tagállamok önálló kezdeményezéseinek az eredményei megmutatkoztak határaikon túl is, mégis idejekorán felismerték, hogy nemzetközi erőket kell mozgásba hozni ahhoz, hogy különösen a visszamaradottabb országok könyvtári élete is virágzásnak induljon. Természetes követelményként állították fel az Unesco számára, hogy felhasználva egyes tagállamok tapasztalatait és szakembereit, az Alapokmányában és Alapvető Programjában lefektetett elveknek megfelelően minél szélesebb körű tervet dolgozzon ki a világ legkülönbözőbb részein felállítandó vagy fejlesztendő közművelődési könyvtárak ügyében[7].

Elsőként rögzítették a modern közművelődési könyvtár lényegét és céljait, s kibocsátották a *Közművelődési könyvtári manifesztumot* öt nyelven.

[7] *Unesco: Ten years of service to peace.* Paris, Unesco, 1956.

Ez hitet tesz arról, hogy a könyvtárak a köznevelés éltető erői, nélkülük az elemi oktatás eredményei elvesznek, az általános művelődés céljai nem valósulhatnak meg.

1948 szeptemberében *Manchesterben* és *Londonban* összeült a közművelődési könyvtárak ügyében tartott első szeminárium. A négy hétig tartó tanácskozásokon 20 ország 50 résztvevője főleg azzal a problémával foglalkozott, hogy miként válhatnak a könyvtárak a nevelésügy hatékonyabb eszközeivé, és hogyan állíthatók a nemzetközi együttműködés szolgálatába. A kérdések áttekintése és részleges megoldása folytatódott az 1950-i *malmöi* (Svédország) szemináriumon. Itt főleg az iskolánkívüli oktatás szempontjaiból vizsgálták a könyvtárak fontosságát, különös tekintettel a tanulatlan felnőttek művelődési igényeire.

E szemináriumok tapasztalatait és eredményeit az Unesco Titkársága azonnal összegezte *Közművelődési Könyvtári Kézikönyvek*[8] c. sorozatában, mely világszerte igen hasznos kiadványnak bizonyult. Az időközben felgyülemlett vitaanyag az 1951-es *Sao Paolo-i* (Brazília) konferencia elé került, ahol új problémaként főleg az foglakoztatta a résztvevő 16 ország képviselőit, hogy miként kell az analfabetizmust gyorsan leküzdő rétegek számára a legmegfelelőbb olvasmányokról gondoskodni. 1953-ban a nigériai *Ibadanban* ismét szemináriumot tartott 18 ország, témájuk az afrikai könyvtárak helyzetének megvitatása volt. A kézikönyvsorozat egy-egy kötetet szentelt a braziliai és az afrikai összejöveteleknek[9].

A sok tanácskozás és az elmélet ismételt kidolgozása után elérkezett a tettek ideje. 1951-ben az Unesco és az indiai kormány közös erőfeszítéseként létrejött *Delhi Közművelődési Könyvtára.* Ünnepélyes és jelentős aktus volt a könyvtár megnyitása az Unesco életében, hiszen itt nyílt először alkalom annak bebizonyítására, hogy miként válnak be a világszervezet általános könyvtári elvei a gyakorlatban. A kísérlet sikerült : az utóbbi években Delhi Közművelődési Könyvtárában 30 000 rendszeres olvasó évenként egy millió kötetet használt. Az eredeti tervek összevetése az eredményekkel az 1955-ben Delhiben tartott közművelődési könyvtári *szeminárium* 12 országból jövő résztvevőire hárult. Felmérték az új könyvtár országszerte gyakorolt nagy hatását, felállították a gyermek- és ifjúsági részlegeket, foglalkoztak az indiai könyvtárügynek a közoktatásban elfoglalt szerepével. A *Közművelődési Könyvtári Kézikönyvek* c. sorozat 7. kötete a delhi Szeminárium eredményeit összegezi, a 8. kötet pedig Delhi Közművelődési Könyvtárának munkáját és az ebből levonható általános könyvtárszervezési tanulságokat elemzi[10].

Delhi Közművelődési Könyvtárát az Unesco nagy eredménynek tartja és példaként emlegeti. A nép által és annak érdekében működtetett demokratikus intézmény jött létre, mely nyitva áll a lakosság minden rétege számára fajra, vallásra és foglalkozásra való tekintet nélkül.

Ez a siker a Világszervezetet arra késztette, hogy Dél-Amerika elmaradt művelődésű néprétegei számára hasonló mintalétesítményt (pilot project)

[8] *Public Library Manuals — Manuels des bibliothèques publiques.* Paris, Unesco, 1947—1957.

[9] *Development of Public Libraries in Latin America.* The Sao Paolo Conference. Paris, Unesco, 1952.—*Development of Public Libraries in Africa.* Paris, Unesco 1954.

[10] *Public Libraries for Asia.* The Delhi Seminar. Paris, Unesco, 1956. — GARDNER: *The Delhi Public Library.* Paris, Unesco, 1957.

hozzon létre. 1954-ben az Unesco támogatásával a kolumbiai *Medellin*ben új közművelődési könyvtárat állítottak fel, mely esztendők alatt megkétszerezte számszerű eredményeit. Láncreakcióként emlegetik azt a hatást, amit ez a könyvtár Dél-Amerika egyéb részein is kiváltott.

A mintalétesítmények sora Afrikában fog folytatódni. Máris megtörténtek az előkészületek egy *kelet-nigériai* könyvtár felállítása érdekében, amely meg fogja előzni a Libériából, a Francia-Egyenlítői Afrikából és Egyiptomból kapott hasonló jellegű kérések kielégítését.

Az utóbbi években az ENSZ megindította a *Technikai Segítség* néven ismert nagyarányú program végrehajtását[11]. Ez nem műszaki jellegű támogatás, hanem az elmaradtabb területek gazdasági és szellemi természetű általános megsegítése, amelyben 1956 folyamán az Unesco 5 millió dollárral vett részt. A segítség főleg közoktatási célokat szolgált, de jutott belőle kisebb mértékben könyvtárfejlesztésre is. Ennek a programnak keretében már nem tettek különbséget közművelődési és nemzeti vagy egyetemi könyvtárak között. Könyvtári ösztöndíjak, számos szakértő kiküldése és ezeknek nyomán intézmények létesítése, illetőleg támogatása jelzi a munka eredményességét. (Pl. közművelődési könyvtár az indiai Connemaraban, INSDOC Dokumentációs Központ, izraeli könyvtárosképzés, könyvtári felszerelés Görögország, Jordánia, Burma és Sziám részére stb.)

Világszerte forgatják az Unesco két könyvtári témájú *keskenyfilmjét*. Az egyik *A könyvekhez vezető út* címmel a svéd közművelődési könyvtárhálózatot ismerteti, a *Könyvet mindenki számára* című pedig az analfabetizmus leküzdéséért folytatott harc kapcsán elvezet a modern közművelődési könyvtárig, és főleg Delhi Közművelődési Könyvtárának működését mutatja be.

Az európai közművelődési könyvtárak alig részesültek az Unesco különböző jellegű programjainak előnyeiben, hacsak ide nem számítjuk a háború utáni újjáépítési munkát és néhány olasz és svájci könyvtárosegyesület támogatását. Legújabban a változás jelei mutatkoznak: a Titkárságon belül átszervezéssel létrehozták a *Tagállamokkal kapcsolatokat fenntartó irodát*, mely hangsúlyozza, hogy a jövőben kevésbé fognak megkülönböztetést tenni a fejlett és a művelődésükben visszamaradottabb országok között.

Közelről érinti a könyvtárakat a *Kultúrkincsek védelme fegyveres összeütközés esetén* című nemzetközi egyezmény[12]. Az Unesco négy évi előkészítő munkája után 1954-ben 37 ország írta alá Hágában, az eddigi 9 ratifikáló állam pedig a következő: Burma, Egyiptom, Magyarország, Mexikó, Lengyelország, San Marino, Jugoszlávia, Szovjetunió és Ukrajna. A „kulturális vöröskereszt"-ként emlegetett egyezményben a csatlakozók kötelezettséget vállalnak arra, hogy fegyveres konfliktus esetén a hadműveletek területén kímélni fogják a műemlékeket, múzeumokat, könyvtárakat és egyéb kulturális intézményeket. Ennek feltétele, hogy a megfelelő épületek, szobrok stb. feltűnő jelzéseket (pl. kék zászló) viseljenek.

Az 1956 őszén tartott közgyűléstől számított két év könyvtárfejlesztési céljai közül a már említetteken kívül figyelemre méltó a *nemzeti könyvtárak* valamelyik kelet-európai országban tervezett szemináriuma, a könyvtárosképzés erőteljesebb előmozdítása és egy kézikönyv megjelentetése, amely a trópusok övezetében kialakítandó könyvtári élet sajátos vonásaival foglalkozik.

[11] *Chronique de l'Unesco.* (Mars 1956 — Janvier 1957) Paris, Unesco.
[12] *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.*

4. Bibliográfia és dokumentáció

Míg a könyvtárfejlesztési program elsősorban az ázsiai, latin-amerikai és afrikai országokban hozott gyümölcsöket, az Unesco bibliográfiai és dokumentációs programja a fejlett országok könyvtárügye számára is sok hasznot eredményezett. Már az Alapokmány is előírja, hogy az Unescónak minden eszközzel elő kell mozdítania az emberiség szellemi alkotásainak minél egyszerűbb hozzáférhetőségét, minél szélesebb körű cseréjét és minél tisztább áttekinthetőségét. A tagállamokat arra kell ösztönöznie, hogy bibliográfiai és dokumentációs tevékenységgel a lehető legszélesebb néprétegek számára tárják fel sajtótermékeiket. Minimális program a nemzeti bibliográfiák megjelentetése, ezt azonban sokrétű szakbibliográfiákkal tanácsos kiegészíteni.

Mik az eredményes bibliográfiai munka előfeltételei? Hogyan függ össze a bibliográfiai tevékenység a dokumentáció ügyével? Ezeknek a kérdéseknek a kidolgozására az Unesco 1949-ben tudományos dokumentációs konferenciát hívott össze Párizsban, majd 1950-ben ugyanott a bibliográfiai munka megjavításának módjai ügyében tartott konferenciát. Ez utóbbinak jelentős eredménye volt a *Nemzetközi Bibliográfiai Tanácsadó Bizottság*[13] létrehozatala, mely ma már eredményes működésre tekint vissza, és jelenleg is legfőbb nemzetközi szerve a bibliográfiakészítés ügyének.

A 14 tagú Bizottság feladatköre 3 csoportra oszlik: a) a tagállamok számára közvetlen formában vagy szakkönyvek terjesztése útján módszertani tanácsokat, anyagi segítséget és programjavaslatokat ad, b) irányítja és felügyeli az Unesco saját bibliográfiai tevékenységét, c) évről évre jelentést bocsát ki a világ országainak bibliográfiai munkájáról. Ezeket a feladatokat a Bizottság a Könyvtári Osztály útján hajtja végre.

Közvetlen segítséget nyújtott Kolumbiának a bibliográfiai szolgálat kiépítésében, közreműködött a mexikói, törökországi, egyiptomi és iráni tudományos bibliográfiai és dokumentációs központok felállításában, ösztöndíjakat adott chilei, egyiptomi, pakisztáni, jugoszláv stb. bibliográfusok részére. Az elvi kérdések terjesztésének legjobban bevált módszere a *Bibliográfiai Kézikönyvek*[14] c. sorozat folyamatos kibocsátása. E sorozat első tagja[15] mindazon országok számára, amelyeket hagyományos formák nem kötnek, a következő minimális követelményeket állítja fel: az állandóan duzzadó óriási kiadványanyagban a legképzettebb bibliográfus sem ismerheti ki magát, ezért az államok igyekezzenek *bibliográfiai tájékoztató központokat* felállítani, lehetőleg nemzeti könyvtáraik keretében. Csak így tudnak ugyanis feleletet adni a bárhonnan jövő és bármilyen jellegű irodalomra vonatkozó kérdésekre. Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy ez a központ szerkessze, vagy legalábbis felügyelje a nemzeti bibliográfiát, kezelje a központi címjegyzékeket, és fel legyen szerelve a tudományos intézmények, kiadók stb. címtáraival és kézikönyveivel.

A fontos kézikönyvek terén maga az említett sorozat járt elől jó példával, amennyiben második tagjaként megjelent *Vocabularium Bibliothecarii*

[13] *International Advisory Committee on Bibliography — Comité Consultatif international de bibliographie.*

[14] *Unesco Bibliographical Handbooks — Manuels bibliographiques de l'Unesco.* Paris, Unesco, 1947—1957.

[15] LARSEN, Knud: *National Bibliographical Services.* Paris, Unesco, 1953.

címmel a könyvtári szakkifejezések többnyelvű szótára, majd a *Nemzeti bibliográfiai tájékoztató központok kalauza* címmel[16] a már működő nemzeti bibliográfiai felvilágosítószolgálatok kalauza. A sorozat hatodik tagja L. BRUMMEL munkája a központi katalógusok céljairól, problémáiról és szervezetéről.

A Nemzetközi Bibliográfiai Tanácsadó Bizottságnak e széleskörű módszertani munka keretében természetesen az egyes országokban folyó bibliográfiai tevékenység összehangolására, a párhuzamosságok kiküszöbölésére és a bibliográfiaszerkesztés módszereinek egységesítésére is törekednie kell. Mindezeken a területeken igen fontos az illetékes nem kormányzati nemzetközi szervezetekkel fennálló jó együttműködés (FID, IFLA, ISO stb.)

Ami a b) alatti munkaterületet illeti, a Bizottság feladata itt is az elvi irányítás: az *Unesco saját bibliográfiai kiadványai* számára program kidolgozása, ezek szakmai felügyelete, hatásosságuk vizsgálata. Az egységes szerkesztési elvek kidolgozásával egy dán könyvtárost, a nemzetközi bibliográfiák elvi problémáinak feldolgozásával pedig MEYRIAT francia bibliográfust bízták meg.

Az Unesco valóban sok *nemzetközi szakbibliográfiát* adott ki különféle tudományágak területéről. Különösen jelentős a *Documentation in the Social Sciences — Documentation dans les sciences sociales* c. sorozat, amely kiadta a jogi dokumentumforrások katalógusát, a társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékét, a nemzetközi gazdasági bibliográfiát stb. Igen nagy azoknak a nemzetközi szakbibliográfiáknak a száma, amelyeket nem közvetlenül az Unesco bocsátott ki, hanem az illetékes nemzetközi szervezet az Unesco támogatásával. Ezeknek két hiányosságuk van: egyrészt bizonyos tudományterületeket nem ölelnek fel, másrészt nem eléggé nemzetköziek, amennyiben inkább csak néhány ország kiadványait foglalják magukban. Ezek magyarázhatók ugyan nyelvi korlátokkal és transzliterációs nehézségekkel, mégis kiküszöbölendő fogyatékosságok. Az Unesco által kiadott folyóiratok közül a következők tartalmaznak bibliográfiákat: *Education Abstracts, Bulletin for Libraries, International Social Science Bulletin, International Copyright Bulletin.*

A Tanácsadó Bizottság munkájának c) pont alatt említett része abban áll, hogy időről időre felméri a világ bibliográfiai tevékenységét, a bibliográfiai és dokumentációs központok és különféle tájékoztatószolgálatok működését, és minderről *évi jelentést* tesz közzé. Az 1951—53. évek anyagának első két jelentése a *Bibliográfiai Kézikönyvek* sorozatában jelent meg, a harmadik jelentés külön kiadványként látott napvilágot, az 1955—56. éveket felölelő negyedik jelentés pedig most készül[17]. Ezekből a jelentésekből megtudjuk, hogy egy-egy országban van-e bibliográfiai bizottság, nemzeti bibliográfia, folyóiratindex, melyek a legfontosabb szakbibliográfiai sorozatok, hogyan állnak a retrospektív bibliografizálással és a bibliográfusok kiképzésével stb.

A Bizottságon keresztül az Unesco azt szorgalmazza, hogy minden országban létesüljön egy *nemzeti bibliográfiai csoport*, mely fenntartja a kapcsolatot a nemzetközi fórumokkal, terjeszti a belföldi bibliográfiai munka

[16] LEMAÉTRE, H.—THOMPSON, A.: *Vocabularium Bibliothecarii.* Paris, Unesco, 1954. — *Guide des centres nationaux d'information bibliographique*, Paris, Unesco, 1953.

[17] MALELÈS, I. N.: *Les services bibliographiques dans le monde. Premier et second rapports annuels.* Paris, Unesco, 1954. — COLLISON, R. L.: *Bibliographical services throughout the world.* Third annual report. Paris, Unesco, 1955.

eredményeit külföldön és a nemzetközieket belföldön. E csoportok tagjainak, továbbá a Bizottság tagjainak állandó tájékoztatása céljából a Könyvtári Osztály időről időre kiadja a *Bibliográfiai Hírek*[18] c. tájékoztatót, mely 1957-től kezdve orosz nyelven is megjelenik.

A jobb bibliográfiai és dokumentációs módszerek vizsgálata ma már elkerülhetetlenül a *gépesített megoldásokhoz* vezet. A világszervezet ösztönzi e kutatásokat, és támogatja a gépek alkalmazását.

5. Az irodalom nemzetközi forgalma és az olvasóhoz vezető útja

Az a legfőbb cél, hogy a világ minden táján élő emberek számára lehetőleg mindenütt és mindig rendelkezésre álljon az érdeklődésüknek és törekvéseiknek megfelelő irodalom, könyvtárak létesítésével és ezek anyagának bibliográfiai feltárásával még nem valósul meg. Az Unescónak figyelnie kell az irodalom létrejövetelét, egyengetnie kell lehetőleg arányos elosztását, támogatnia kell a szellemi termékeknek az egész világra kiterjedő cseréjét, és erőfeszítéseket kell tennie a nemzetközi kiadványforgalom akadályainak megszüntetésére[19].

A világ könyvtermelésének adatait az Unesco részletes *statisztikákban* rögzíti. A *Könyvet mindenkinek*[20] c. kiadványból kitűnik, hogy a nemzetközi statisztikai összesítéseket nemcsak a hiányos adatszolgáltatás nehezíti, hanem az is, hogy a könyv fogalmának máig sincs egységes nemzetközi definíciója. A könyv meghatározása országról országra más, és ez a statisztikát megtévesztővé teszi. Az Unesco a következő meghatározást ajánlja: könyv az a nem periodikus kiadvány, amelynek 49 vagy ennél több lapja van.

Néhány adat az Unesco statisztikákból[21]: a világon évente hozzávetőleg 250 000 könyv jelenik meg kb. 5 milliárd példányban. *Az 1955-ös adatok* szerint a Szovjetunió vezet 30 811 egységgel, utána következik Japán 21 653-mal, majd Anglia, Nyugat-Németország, Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Hollandia és még 9 ország, melyek 1955-ben mind 4000 tételnél többet bocsátottak ki. A világ évi könyvtermésének eloszlása viszont egyáltalában nem kedvező. Távolról sem jut minden emberre két könyv, ahogy az az öt milliárdból következnék, mert hiszen a könyvek javarészét iskolákban használják, még nagyobb részük pedig könyvtárakban van. Az ezer főre egy év alatt eső új könyvek száma szerint a sorrend így alakul: Hollandia (673), Svájc (649), Ausztria (558), Belgium (512), Svédország, Portugália, Csehszlovákia, Anglia, Magyarország (341 az 1953. évi adatok szerint), Jugoszlávia, Nyugat-Németország, Lengyelország, Franciaország, Argentína, Olaszország, Japán, Sziám, Szovjetunió, Spanyolország, Egyesült Államok, Brazília, India, Kína. Ezen a téren is szükség van tehát az Unesco arányokat javító munkájára.

A könyvek áramlásának egyik legnagyobb akadálya a nyelvek különbözősége, ezért a Világszervezet nagy fontosságot tulajdonít a *fordítás ügyének*. Az eloszlás ugyanis ezen a téren szintén egyenlőtlen: a fordítások-

[18] *Bibliographical Newsletter — Novelles Bibliographiques.*
[19] *Access to books.* Paris, Unesco, 1952. (Unesco and its programme, IX.)
[20] BARKER, R. E.: *Books for All.* Paris, Unesco, 1956.
[21] *The Unesco Courier,* 1956—57.

nak 70 százaléka angolból, oroszból, franciából, németből, olaszból és spanyolból készül. Éppen azokat a nyelveket fordítják tehát más nyelvekre leginkább, amelyeken amúgy is a legtöbb művet írják. Az aránytalanságokat az Unesco többek között azzal igyekszik kiigazítani, hogy a kisebb elterjedésű nyelveken írt irodalmi remekműveket világnyelvekre fordíttatja le. Az eddigi eredmény elég szerény : 30 ilyen művet fordítottak le 10 év alatt, további 62-nek fordítása jelenleg folyik. Jelentősebb siker ezen a téren az *Index Translationum* évenként történő kiadása. Ez országok és azokon belül az ETO főosztályai szerint csoportosítva közli az eredeti nyelvből történt fordításokat, legutolsó kötete 48 ország 22 000 bibliográfiai egységét sorolta fel.

Ahhoz, hogy a könyv simán eljusson a könyvtárakba vagy a könyvkereskedelembe, rendezni kell a vele kapcsolatos *szerzői jogot* is. Bár nemzetközi egyezmények eddig is voltak, sok állam nem csatlakozott hozzájuk, és a kiadvány-kategóriák szaporodása (fotókópiák, mikrofilmek, lemezek stb.) folytán amúgy is elavultak. Nagy eredmény volt tehát az Unesco által tető alá hozott Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény, mely 1955 szeptemberében lépett életbe. Lényege, hogy az Egyezményt elfogadó államok (számuk ma már 40 felé jár) ugyanabban a védelemben részesítik a külföldi műveket, mint amilyent a hazaiaknak biztosítanak.

A könyv mozgásának ezenkívül *gazdasági sorompók* is útját állják. *Az ismeretek terjedésének kereskedelmi korlátai* c. Unesco-kiadvány[22] részletesen elemzi ezeket az akadályokat, melyek a közül a fontosabbak : postai szállítási díjak magassága, különféle behozatali és kiviteli vámok, továbbá az igen sokfelé alkalmazott valutakorlátozások. A világ országainak 12%-a alkalmaz behozatali vámot, 40 százaléka illetéket vet ki, 70 százaléka pedig valutakorlátozásoknak veti alá a külföldi irodalom behozatalát. A világhelyzet ismertetése után az Unesco általános többoldalú nemzetközi egyezmény megkötését javasolta azzal a céllal, hogy legalább a kirívó korlátokat lefaragják. Így jött létre az *Egyezmény a Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Anyag Behozataláról*[23], melyhez 1955 végén már 33 ország csatlakozott. Lényege a könyvekre, folyóiratokra, zeneművekre stb. kimondott vámmentesség, továbbá az a kikötés, hogy a behozatali adó ne lépje túl a belföldi anyagra kivetett adót, az illeték pedig a kezelési költséget. A nevelésügyi, tudományos és kulturális jellegű auditív és vizuális anyag nemzetközi forgalmának megkönnyítéséről szóló egyezmény ugyancsak az Unesco kezdeményezésére jött létre és 1954 óta érvényben van[24].

A világszervezet eredményesen tárgyalt a *postai díjak* csökkentése érdekében az Egyetemes Postai Unióval (UPU), melynek következtében az 1957-es ottawai UPU konferencia az eddigi 50 százalékos önkéntes kedvezmény kötelezővé tételéről fog tárgyalni. Sikerült a vasúti és tengeri szállítási díjak csökkentését és a légi szállítás kiterjesztését is elérni.

Sokfelé igen népszerű az Unesco *nemzetközi könyv-szelvény akciója*, mely különösen az ún. puha valutájú országok számára teszi lehetővé a kemény valutájú országok könyveinek megvásárlását. A lebonyolítás a következő : az illető ország központi szerve szelvényeket vásárol az Unescótól,

[22] *Échanges culturels et barrières commerciales.* Paris, Unesco, 1952.

[23] *Accord pour l'importation d'objets de caractère éducatif, scientifique ou culturel,* 1952.

[24] *Accord visant à faciliter la circulation internationale du matériel visuel et auditif de caractère éducatif, scientifique et culturel.* 1954.

és ezeket magánosainak vagy könyvtárainak saját pénznemében adja el. A vevők a szelvényeket elküldik az eladó ország könyvkereskedéseinek, mely szállítja a könyveket, és azután elszámol az Unescóval. 1956-ban 38 ország vett részt ebben az akcióban, a szelvények értékének teljes összege 9 millió dollár volt.

Az államok közötti szellemi kapcsolatok fenntartásának egyik legrégibb és leghatásosabb módja a *nemzetközi kiadványcsere*, melynek óriási jelentőségét az Unesco már kezdettől fogva felismerte, fokozása és kiterjesztése érdekében azóta is állandóan nagy erőfeszítéseket tesz. A Könyvtári Osztály Tájékoztatási és Csereirodájának munkája ezen a területen is adatgyűjtéssel, majd kézikönyv kiadásával kezdődött. Már 1950-ben megjelent a *Nemzetközi Csere Kézikönyve*, melynek 1955-ös 2. kiadása[25] részletesen ismerteti a nemzetközi kiadványcsere történetét, fajtáit s gyakorlatát, tulajdonképpeni feladatát pedig azzal tölti be, hogy 90 ország könyvtárainak és intézményeinek 35 000 cserélhető kiadványát sorolja fel.

Bár a Clearing House elejétől fogva szorgalmazta a nemzeti csereközpontok felállítását, a *nemzetközi duplumcsere* ügyét eleinte mégis önmaga karolta fel. 1951-ben még 21 ország 48 könyvtára által ingyenesen vagy cserében felajánlott mintegy 280 000 duplumot és fölöspéldányt foglalt jegyzékbe, és ezeket sokszorosítva 1900 könyvtárhoz juttatta el, többek között azzal a céllal, hogy a háború során megtépázott állományú könyvtárak hiányait pótolja, illetőleg, hogy az újonnan keletkezett könyvtárakat a beszerzés munkájában segítse.

Az 1954 végén megindított decentralizálás során 48 országgal kötött megállapodást arra, hogy ezentúl azok *nemzeti csereközpontjai* vállalják a duplumcsere lebonyolítását és mindazoknak a feladatoknak az ellátását, amelyek az újfajta központok munkájához tartoznak. A Tájékoztató és Csereiroda a jövőben fokozottan kívánja támogatni ezeket a nemzeti központokat, melyeknek tevékenységi köre sokkal szélesebb, mint a múlt századi brüsszeli egyezmény alapján létesült csereirodáké. Ezt a támogatást főleg a *Könyvtári Közlöny* útján látja el, mely hónapról hónapra közli a beküldött csereajánlatokat és ajándéklistákat, és ezzel mintegy folyamatosan kiegészíti a nemzetközi csere kézikönyvét.

Ma már vitán felül áll, hogy a Brüsszelben 1886-ban kötött nemzetközi csereegyezmény mindenképpen elavult, hiányosságait az azóta megkötött néhány többoldalú regionális egyezmény sem pótolja. Ezért az Unesco megtette az előkészületeket ahhoz, hogy új, *általános, többoldalú nemzetközi egyezmény* jöjjön létre a kiadványcsere szabályozása ügyében. Az egyezmény elvi előkészítését elősegítették a nemzetközi csere ügyében összehívott kubai, jugoszláviai és a Fülöp-szigeteken tartott szemináriumok, valamint az 1956 elején Párizsban összehívott nemzetközi szakértői értekezlet.

A szellemi termékek egyszerűbb és gyorsabb hozzáférhetőségét az Unesco a mikrofilmezésnek és a mikrokártyák alkalmazásának terjesztésével is igyekszik előmozdítani. Kikölcsönözhető mikrofilmberendezése jelenleg Dél-Amerikában dolgozik. Egy másik akció azzal foglalkozik, hogy miként lehetne a könyvtárak és levéltárak anyagát iskolai célokra egységes fotóreprodukciós módszerekkel hozzáférhetővé tenni. Szó van a bármely országban használható nemzetközi olvasójegy rendszeresítéséről is.

[25] *Manuel des échanges internationaux des publications.* 2e éd. Paris, Unesco, 1956.

6. Szakértők kiküldetése és a könyvtári ösztöndíjak

Már eddig is szóba került az Unesco segítő munkájának az a rendkívül fontos része, hogy egyrészt konkrét feladatok megoldására szakértőket küld ki olyan országokba, ahol ennek szüksége mutatkozik, másrészt rendszerint ugyanezen országok könyvtárosai számára külföldi tapasztalatszerzés céljaira ösztöndíjakat ad, hogy a szakértők által megindított tevékenységet eredményesen folytathassák. 1950 óta 45 különböző nemzetiségű könyvtári szakember járt 24 Unesco-tagállamban. Fennállása óta a világszervezet 67 könyvtáros számára nyújtott ösztöndíjat[26].

Akár a szakértők útjainak felsorolását, akár az ösztöndíjasok listáját futjuk át, első pillantásra szembetűnik, hogy egy-két kivételtől eltekintve a gazdaságilag és kulturálisan elmaradottabb országokról van szó. Néhány példa: dél-afrikai könyvtáros szervezte meg a Brazil Dokumentációs Központot, kubaiak és argentinok működtek közre a Kolumbiai Közművelődési Könyvtár felállításában, ausztrál szakértő dolgozik a guatemalai műszaki könyvtárban, kanadai és angol szakértők irányították az INSDOC szervezését, az indiaiak Burmában dolgoztak. Josef Stummvoll, a bécsi Nemzeti Könyvtár igazgatója Iránban adott könyvtárszervezési tanácsokat, Georges Bourgeois, a berni nemzeti könyvtár vezetője pedig a szíriai egyetemi könyvtár felállításában segédkezett. Az európai országok közül csak Törökország és Jugoszlávia kapott Unesco kiküldötteket.

1949 óta — néhány szórványos esetet nem számítva — európai könyvtárosok közül csak jugoszlávok kaptak ösztöndíjakat. Leggyakrabban indiai és latin-amerikai könyvtárosok folytattak különböző időtartamú tanulmányokat főleg Nyugat-Európában és Észak-Amerikában.

7. Magyar vonatkozások

Magyarország 1948. szeptember 14-e óta tagja az Unescónak. Az első években könyvtári síkon is megindult az együttműködés, aminek egyik példája a világszervezettől kapott mikrofilmberendezés. A Titkárság főleg az OKK-val tartott fenn kapcsolatokat, ez volt az elképzeléseinek is megfelelő magyar bibliográfiai és csereközpont. A háborús veszteségek pótlására jelentős mennyiségű könyvanyagot is átvettünk, résztvettünk az angliai közkönyvtári szemináriumon, felhasználtuk a könyvszelvény-akcióban rejlő előnyöket. Az Unesco munkájában való közreműködés később könyvtári téren is ellankadt, és újabb erőre csak 1955 folyamán kapott. Előbb a magyar csereközpont jött létre az Országos Széchényi Könyvtár keretében, mely a duplumcserét is megszervezte, majd fokozatosan sor került a különféle célú kérdőívek megválaszolására, a kiadványok magyar fejezeteinek összeállítására s a *Könyvtári Közlöny* rovatain való szereplésre. E tevékenységek egybeestek M. Bammate Unesco különmegbízott 1955 decemberében tett látogatásával, melynek nyomán a Magyar Nemzeti Unesco Bizottság is újjáalakult. A Könyvtári Osztály egyik vezetője, H. C. Campbell 1956-ban magánjelleggel, Luther Evans főigazgató pedig hivatalosan jött hazánkba. Létrejött a Nemzeti

[26] *Études à l'étranger.* Répertoire international des bourses et échanges. Vol. VIII. Paris Unesco, 1956.

Bizottság keretében a Könyvtári és Bibliográfiai Albizottság a legnagyobb magyar könyvtárak vezetőiből. A Külügyminisztériumban Unesco-referens működik, Párizsban pedig állandó megbízottunk van. Jelentős fordulat volt a könyvtári kapcsolatok terén MALLER Sándornak, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetőjének 1957 elejével kezdődő megbízatása a párizsi Titkárság Könyvtári Osztályának egyik vezető állásában.

Mindez azonban nem elegendő. Többször hangsúlyoztuk az Unescónak azt az érthető, de bizonyos vonatkozásaiban mégis vitatható politikáját, mellyel elsősorban a fejletlenebb országokra fordítja energiájának javarészét. Hogy ez a régi európai kultúrállamok, köztük hazánk előnyére megváltozzék, rajtunk is múlik. Jobban meg kell ismernünk az Unescót, becsülnünk eredményeit, közölnünk kifogásainkat és javaslatainkat. Élénkebb tevékenységre kell serkentenünk az Albizottságot, mely kérni is, adni is tudna. Kérnivalónk sok akadna, különösen könyvtártechnikai felszerelés terén, ugyanakkor azonban évszázados múltú, gazdag könyvtári életünk és munkánk tapasztalatait az Unesco és rajta keresztül a világ könyvtárosainak rendelkezésére bocsáthatnánk.[27]

GOMBOCZ ISTVÁN

ISTVÁN GOMBOCZ: UNESCO'S WORK IN THE FIELD OF LIBRARIANSHIP

The article is a general survey of the services rendered by UNESCO for the benefit of libraries throughout the world in the ten years of its existence. The author was led in first line by the intention of supplying details to Hungarian librarians about those features and achievements of the Organization of which Hungarian librarians have not yet been sufficiently made aware.

A general outline of Unesco's main tasks and of its structure is followed by a chapter explaining how the library work fits into the programme of Unesco and which are the main organs within the Secretariat charged with the carrying out of services and rendering assistance in the field of librarianship. The outstanding gap-filling services of the *Unesco Bulletin for Libraries* are particularly emphasized.

The second chapter is devoted to international nongovernmental organizations in close collaboration with Unesco (FID, IFLA, ISO, etc.). This is followed by a chapter dealing with the establishment and promotion of public libraries all over the world. The description of the chronological process starts with the declaration of the *Public Library Manifesto* followed by an outline of the seminars in England, Sweden, Nigeria and India and by the Conference in Sao Paolo. The series entitled *Public Library Manuals* is considered as one of the most significant outcomes of these seminars and particular attention is drawn to the Delhi Public Library and to the Public Library in Medellin. Future pilot projects and the role of the Technical Assistance Programme are mentioned as further achievements. The chapter ends with information on Unesco's library films and with a short evaluation of the Unesco-sponsored Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.

The fourth part of the study treats of the bibliographical work of the Organization. It is shown that activities are grouped around the International Advisory Committee on Bibliography which is responsible for Unesco's help to member states and the Organization's work in the field of bibliography. The effectiveness of the series *Unesco Bibliographical Handbooks* is particularly stressed. Despite some shortcomings, Unesco's own bibliographical publications and the ones published by other organs but subventioned by the Organization, are equally considered to be of importance. The usefulness of the *annual reports* on bibliographical services throughout the world and of the *Bibliographical Newsletter* is pointed out as well.

A special chapter affords detailed information on Unesco's efforts to overcome various difficulties obstructing the free flow of information and publications. Some basic

[27] A cikk általában az 1956. évi helyzetet tükrözi.

statistics are indicated on book production and on translations with emphasis on considerable disproportions in this field.

A description of Unesco's outstanding achievements follows : Universal Copyright Convention, evaluation of the present situation through publications *(Trade barriers to knowledge)*, international conventions concluded with a view to facilitating the circulation of different materials, coupon-system. Special attention is given to the international exchange of publications sponsored by Unesco ever since its creation, such as the work of the Clearing House for Libraries promoting the exchange of duplicates, its endeavours regarding the establishment of exchange centres within member states and its future aim to call into being a new general Convention.

In describing the work of library experts and documentalists sent on field missions and of fellowships granted to librarians, the author points to the disproportionateness with regard to the participation of countries in these benefits.

The article ends with a short survey on the relations maintained between the Organization and Hungarian librarianship. After a period of impassiveness more interest has recently been shown to the library and documentary work of the Unesco ; if the Subcommittee of Libraries and Bibliography set up within the Unesco National Committee of Hungary will succeed in increasing its activity, a more extended collaboration may be hoped for on either side, both regarding the expected technical assistance, as well as the contribution of Hungarian librarianship to help realize Unesco's aims.

L'abréviation des titres de périodiques

I

La question de l'abréviation des titres de périodiques est un des problèmes de la documentation et de la bibliothéconomie qui touchent du plus près la coopération scientifique au plan national aussi bien qu'au plan international.

Un système unifié, universellement compréhensible des abréviations de titres serait appelé à simplifier le travail des catalogues collectifs, des bibliographies d'articles de périodiques, ainsi qu'en général les citations bibliographiques, la rédaction des notes de référence. Les organismes compétents de la coopération internationale — anciennement l'Institut International de Coopération Intellectuelle, plus récemment l'UNESCO — ainsi que l'organisation internationale de la normalisation (ISO) se sont constamment occupés de la question, et leurs efforts ont abouti en tant que les problèmes les plus importants de l'abréviation furent réglés par accord international.[1]

On doit la mise au point théorique de la question à M. S. R. RANGANATHAN.[2] L'abréviation selon M. RANGANATHAN est utile tout d'abord pour de simples raisons d'économie : si le titre d'un périodique peut être exprimé par 2 lettres au lieu de 20, nous obtenons une économie de 90 % non seulement en frais de copie ou de multiplication (impression), mais aussi chaque fois que nous prononçons le titre en question. Et en dehors de cela, l'abréviation des titres met un accent particulier sur ce qu'on considère comme essentiel ; cette valeur symbolique de l'abréviation est en elle-même déjà un avantage inestimable pour l'économie du travail intellectuel.

M. RANGANATHAN passe en revue d'une façon raisonnée les diverses méthodes acceptables sur le plan international d'abréviation des titres. Que l'abréviation soit «acceptable sur un plan international», est indispensable, car — même au cas où les règles d'abréviation ne seraient valables

[1] *La Recommandation ISO R4* peut être considérée actuellement comme servant de directive dans la question. Les stipulations de la *Recommandation ISO R4*, aussi bien que celles des normes nationales préalables a celle-ci (p. ex. la norme française No. Z 44—002, intitulée *Code d'Abréviation des titres de périodiques en langue française)* remontent en grande partie aux règles d'abréviation des titres de périodiques publiées en 1930 par l'Institut International de Coopération Intellectuelle (Cf. *La Coopération Intellectuelle*. 1930. t. 2. pp. 194—197.) et au système d'abréviation employé dans le *World List of Scientific Periodicals* depuis 1925—1927. Pour la Hongrie, les règles d'abréviation de titres de périodiques ont été codifiées par la norme *MNOSZ* 3404—51.

[2] *Abbreviated Titles of Periodical Publications.* ABGILA. Annals of the Indian Library Association. 1951. 2. année. No 4. pp. 81—89.

que pour un pays, voire pour une seule entreprise ou institution — elles auraient toujours une certaine portée internationale, vu que même les bibliographies, catalogues, ou autres publications strictement nationales contiennent régulièrement aussi des titres étrangers ou en langues étrangères. Et, au surplus, il faut que dans les catalogues, listes et bibliographies en question les abréviations figurent à l'endroit de l'alphabet où les usagers seraient censés de chercher les titres, si ceux-ci n'étaient pas abrégés.

Ces exigences ne laissent qu'un jeu assez limité aux possibilités de l'abréviation, et en effet, la *Recommandation ISO R4*, ainsi que la plupart des normes nationales *ont pour principe fondamental que l'abréviation ne doit pas dépasser un degré qui permette encore de reconstruire le titre original sans explications.* Aussi l'abréviation consiste-t-elle en général à retrancher une ou deux des dernières syllabes des mots, à omettre les articles, les conjonctions et éventuellement les prépositions superflues.

Une limite dans l'utilisation des normes élaborées à l'instar de la *Recommandation ISO R4*, de même que de celles qui ont précédé ladite recommandation, consiste en ceci, que les listes d'exemples formant annexes à ces normes contiennent non pas des titres, mais seulement des mots — mots qui figurent ou peuvent figurer souvent dans des titres de périodiques. Il va sans dire qu'une telle liste de mots ne peut avoir qu'un effet restreint — même quand elle est aussi précise et détaillée que p. ex. celle de la norme indienne *IS 18—1949* —, car elle ne pourrait jamais contenir tous les mots de toutes les langues qui peuvent figurer dans des titres de périodiques et parce qu'une dizaine d'années peut déjà rendre périmée une bonne partie des mots d'une pareille liste.

Finalement, et c'est le plus important, la *Recommandation ISO R4* non plus que les normes nationales, ne permettent pas ou ne permettent qu'exceptionnellement d'utiliser au lieu d'abréviations, de simples initiales, polygrammes, ou sigles.

II

Le désir et la nécessité de pousser plus loin l'avantage économique attaché à l'emploi des abréviations, ainsi que l'importance de la valeur symbolique de celles-ci pour plusieurs branches scientifiques, a fait naître des solutions qui dépassent les bornes fixées par la réglementation internationale. Certains périodiques indiquent eux-mêmes l'abréviation sous laquelle ils entendent figurer dans les citations et références bibliographiques. Et ces abréviations vont en général beaucoup plus loin que celles concédées par les diverses normes nationales et par la *Recommandation ISO R4* — elles se réduisent le plus souvent à de simples polygrammes ou sigles. Dans certaines disciplines des sciences naturelles aussi bien que des sciences historiques, la connaissance et l'emploi des sigles remplaçant le titre des périodiques les plus usités sont comptés parmi les exigences méthodologiques élémentaires. On compte sur une seule page de la revue linguistique hongroise intitulée *Magyar Nyelv* (fasc. septembre 1956) 21 abréviations se substituant en proportion égale à des titres de périodiques et des titres de manuels. Bien que d'après la norme hongroise *MNOSZ 3404—51* le titre de la revue *Magyar Nyelv* doive être abrégé en *Magy. Nyelv*, la revue elle-même emploie régulièrement les sigles *MNy.* L'exemple est suivi par les autres périodiques linguis-

tiques hongrois : *Nyőr* = *Magyar Nyelvőr*, etc. En Hongrie ce sont peut-être les linguistes et les éthnographes qui font le plus largement usage de l'abréviation en sigles. Sans doute, quand il faut donner une référence bibliographique complète à-propos d'une question d'étymologie ou de coutume populaire, l'importance de la matière typographique à économiser justifie largement ce procédé.

Un autre procédé qui s'est développé récemment et qui obtient une popularité de plus en plus grande est celui où déjà le titre primitif des périodiques contient une abréviation : l'abréviation de la branche scientifique intéressée ou de la société ou institution éditrice du périodique. Les premières colonnes de la lettre A dans la 3e édition (1952) du *World List of Scientific Periodicals* contiennent exclusivement des titres consistant primitivement d'abréviations, à commencer par *A. A. Journal* et *A. A. S. Bulletin* et pour finir aux sigles bien connus du périodique allemand *ATZ*.

Une troisième modalité du progrès aurait dû être mentionnée en premier lieu, car elle a déjà obtenu le sanctionnement d'une annexe à la *Recommandation ISO R4*. C'est celle qui permet une abréviation plus radicale ne retenant pour la plupart des cas que les premières lettres des mots, mais seulement pour les »Noms génériques de périodiques», c'est-à-dire pour les mots signifiant en général «journal», «revue», etc.

III

Toutes ces tendances semblement prouver qu'il faudrait continuer d'un pas énergique le chemin dans lequel on s'est engagé. Il faudrait permettre d'une façon générale l'emploi de l'abréviation en sigles qui de toute façon ont obtenu la sanction de l'usage. Mais il est naturel aussi que cela exige d'établir et de tenir à jour des listes (index) nationales et internationales des abréviations. L'utilité de pareilles listes a déjà été soulignée par M. RANGANATHAN. Ces listes ne contiendraient plus des mots isolés, comme les listes existantes, mais des abréviations de titres complètes donnant dorénavant la possibilité d'employer, selon le cas, ou des abréviations conformes aux normes existantes, ou des abréviations en forme de symboles proprement dits, donc des initiales, c'est-à-dire des polygrammes ou des sigles.

Car le but d'une réglementation qui permettrait qu'on use de sigles pour abréger le titre d'un certain nombre de périodiques très répandus ou qui comptent à être très répandus et utilisés intensivement par un public international — qui permettrait donc d'abréger certains titres d'une façon contradictoire à l'un des principes les plus essentiels de la *Recommandation ISO R4* ainsi que des normes nationales, à savoir au principe que l'abréviation doit être limitée à un degré qui permette encore de reconstruire facilement le titre original sans explications, clés ou légendes — ne pourrait être autre que *l'énumération complète* des titres en question, ainsi que la codification de leurs abréviations. Il y aurait donc lieu d'établir la liste de ces titres et de la renouveler périodiquement. Il n'y a pas d'autre solution qui permette aux usagers et aux manipulateurs de tels périodiques l'identification des titres, étant donné que le terme «généralement connu» ou même celui figurant à la norme hongroise *MNOSZ 3404.* art. 3. 15. «connu des spécialistes de la même branche» ne correspond à la réalité dans la plupart des cas que pour un nombre plus ou moins restreint de savants ou de techniciens. Mais il est impossible

que les bibliothécaires et les documentalistes par exemple (et c'est pourtant à eux qu'on s'adresse forcément quand on se heurte au cours du travail à une abréviation incompréhensible) connaissent les abréviations de tous les titres des périodiques du monde dans toutes les branches de la science.

IV

Dans la situation actuelle et sur la base des résultats déjà obtenus, les intérêts scientifiques et les exigences accrues de la documentation demanderaient d'arriver par degrés à un accord international sur les points suivants :

1. Il faudrait compléter la *Recommandation ISO R4* — comme on l'a déjà fait par les «noms génériques» — par une annexe qui permettrait l'usage général des abréviations radicales, jusqu'à ne garder que les initiales des mots du titre, de réduire ainsi selon le cas les abréviations à des sigles ou expressions symboliques du titre.

2. Dans chaque pays, une organisation ou une autorité nationale (p. ex. l'institut membre de l'ISO ou de la FID, ou — et ce serait peut-être encore plus utile — la Commission Nationale de l'UNESCO) serait chargée de tenir à jour — sur la base des déclarations des directeurs ou des sociétés éditrices des périodiques — la liste des abréviations, l'organisation nationale compétente aura soin d'accorder les sigles entre eux, d'écarter les sigles qui feraient double emploi et de publier périodiquement les abréviations agréées.

3. Une liste internationale des abréviations agréées par les autorités nationales serait tenue à jour par un organisme international désigné pour ce fait (p. ex. l'UNESCO ou l'organe ou institut agissant en son nom) ; cet organisme éliminera les doubles emplois sur le plan international et publiera régulièrement la liste des abréviations agréées sur le plan international.

4. Il va sans dire que partout où ni les périodiques eux mêmes, ni les représentants d'une branche scientifique particulière ne forment le veux d'employer des abréviations radicales (en sigles), les stipulations de la *Recommandation ISO R4* resp. des normes nationales antérieures resteraient en vigueur ; le cas est identique pour les périodiques qui ont cessé de paraître. Les abréviations conformes à la *Recommandation ISO R4* et les normes nationales primitives seraient utilisées aussi dans les listes alphabétiques de titres, si l'ordre de l'alphabet ne pouvait être maintenu autrement.

Nous sommes d'avis que le projet ci-dessus est motivé aussi bien par l'économie à obtenir (et qui serait plus importante que celles qui ont déjà été réalisées) que par l'exigence des branches scientifiques diverses auxquelles les normes en vigueur ne peuvent satisfaire qu'en partie.

BÉLA DEZSÉNYI

DEZSÉNYI BÉLA : A FOLYÓIRATCÍMEK RÖVIDÍTÉSE

A cikk áttekintést ad a folyóiratcímek egységes rövidítésére irányuló nemzetközi törekvések fejlődéséről az egykori Népszövetség keretében működő Szellemi Együttműködés Bizottságának ilyen irányú tevékenységétől kezdve egészen napjainkig. A nemzetközi szabványügyi szervezet (ISO) által kiadott ún. ajánlás — amely a címrövidítések módszerének jelenlegi nemzetközi kódexe s amelynek alapján az egyes nemzeti rövidítési szabványok is készültek — általában csak olyan rövidítéseket enged meg, amelyek önmagukban is világosan érthetők, feloldásukhoz segédeszköz (rövidítésjegyzék stb.) nem kell. A tudományos gyakorlatban (pl. folyóiratcikkek jegyzeteiben) meg a doku-

mentációban azonban a címeket még radikálisabban rövidítik, csak betűjeleket, sziglákat, szimbolumokat használnak a cím jelölésére (pl. *ATZ, MNy., Nyőr* stb.).

A cikk ezeknek az egyre inkább terjedő s a jelenlegi szabványosítás által nem szabályozott rövidítéseknek rendezésére tesz javaslatot. Eszerint általában meg kellene engedni a betűjelekkel való rövidítést, amelyet egyes szabványok (pl. a magyar *MNOSz* 3404—51.) csak kivételesen tesznek lehetővé egyes „szakmailag közismert" folyóiratok számára De figyelemmel kell lenni a dokumentalisták és főleg a könyvtárosok munkájára is, akikhez legtöbbször fordulnak a kutatók, ha számukra érthetetlen rövidítéssel állnak szemben. Mivel a legtájékozottabb könyvtáros sem ismerheti valamennyi szak „közismert" folyóiratait, gondoskodni kell a rövidítések központi nyilvántartásáról. A cikk azt javasolja, hogy a rövidítéseket országonként és nemzetközilegis foglalják jegyzékbe, s az így készülő rövidítési kódexeket időnként tegyék közzé.

Az Akadémiai Könyvtár kézirattárának átalakulása

A közelmúlt években az Akadémiai Könyvtár kézirattára nagy átalakuláson ment keresztül. Az új elhelyezésben és berendezésben megmutatkozó külső változás tényei könyvtárosaink és kutatóink körében már közismertek. Annál kevésbé ismeretesek azok az újítások, amelyek a kézirattár egész belső rendjének (szervezetének, rendszerének, konzerváló, tároló, feldolgozó és gyarapító tevékenységének) átalakulásához vezettek. Ezekről a vonatkozásokról tájékoztatást adni annyival inkább szükségesnek látszik, mivel ilyen átfogó jellegű, a kézirattár-gondozás minden részletére kiterjedő reformra közgyűjteményeinkben még nem történt kísérlet.

Az új kézirattári rend létrehozása 1948—1949 fordulóján kezdődött. Kiinduló pont az akkori főkönyvtárnoknak és munkatársainak az a felismerése volt, hogy a kézirattár az Akadémiához méltatlan, elhanyagolt állapotban van, s ezt okvetlenül meg kell változtatni. Ezt még 1949 elején nyomon követte a teendők körvonalazása; a felállított program elsősorban új kézirattári helyiségek és új berendezés létesítését tűzte ki, ezt követően pedig a gyűjtemény megőrzését és tudományos használhatóságát biztosító olyan új rend kialakítását, amely messzemenően megfelel a korszerű kívánalmaknak.[1] Az egyes feladatok részlettervei a teendők logikus sorrendjében szakaszosan készültek el. Hasonlóképpen részletekben, évek folyamán került sor e terveknek az Akadémia támogatásával történő megvalósítására.

Beszámolónkban először a régi kézirattár hagyományos helyzetét, rendjét és működését mutatjuk be, mint az újító törekvések indítékait, és csak ezután térünk rá a végrehajtott reformok részletes ismertetésére.

I.

1. A *kézirattár* 1949 decemberéig a könyvtár dunaparti főraktárának első udvari benyílótermében volt elhelyezve, ugyanott, ahol 1865-ben, a palotába való beköltözéskor helyet kapott. Ez a helyiség hosszú téglalap alakú, 12,5×4,3 m alapméretű, mintegy 5 m magas szoba három ablakkal. Főbejárata a könyvtárból, mellékbejárata az egykori főtitkári hivatalhoz vezető,

[1] A könyvtár újjászervezésének terveit Keresztury Dezső főkönyvtárnok egy belső tanácsadó testület közreműködésével dolgozta ki. A tanácsnak Györkösy Alajos, Moravek Endre, Nyiredő István és Simonyi Dezső voltak tagjai. A kézirattári reformtervek elkészítésében cikkíró is részt vett.

tavaly lebontott romantikus csigalépcső előteréből nyílt. A terem sem raktárnak, sem munkahelynek nem volt alkalmas; többnyire nappal is villanyfényre szorult, és télen-nyáron egyaránt hűvös, huzatos volt; az 1940-ben bevezetett központi fűtés nem működött kielégítően.[2]

A berendezés rendkívül igénytelen és ijesztően zsúfolt volt. A falak mentén köröskörül 4,80 m magas, nyitott, polcos, festett faállványok sorakoztak, amelyek még a múlt század hetvenes éveiben készültek, s hasonlóak voltak a könyvtárbeli állványokhoz. A zsúfoltságot az okozta, hogy a századforduló után lassanként a terem közepét is beállványozták: a hossztengely mentén további két állványsort helyeztek el úgy, hogy egyik sor az udvar, másik sor a főraktár felé nézett.[3] A felső polcokat csak létrával lehetett elérni. Az összes férőhely legutoljára mintegy 340 polcméter volt.[4]

A kéziratanyag teljes egészében ezeken a nyitott állványokon volt elhelyezve, ugyanolyan módon, mint a könyvek: kötetek és kötegek álló helyzetben sorakoztak egymás mellett. Még a legbecsesebb kincsek, a középkori magyar nyelvemlékek és a latin kódexek sem jelentettek kivételt. Portól, illetéktelen kezektől és egyéb veszélyektől semmi sem védte az anyagot. Egyetlenegy egészen jelentéktelen befogadó képességű zárt tere volt csak a kézirattárnak: egy régi, valószínűleg XIX. század eleji kovácsolt vasláda. Ebben őrizték az ARANY- és PETŐFI-leveleket s még néhány elsőrangú értéket. A láda kézirattári használata valószínűleg HUNFALVY Pál főkönyvtárnoksága idején kezdődött.[5]

2. *A kéziratok felállítási rendszere* is könyvtári minta után igazodott: az anyag tudományszakok szerint volt csoportosítva. 1949-ben még csaknem érintetlenül fennállt az a szakrendszer, amelyet a kézirattár múltszázadi két érdemes rendezője, RÓMER Flóris és JAKAB Elek hozott létre. A rendszer tervét RÓMER dolgozta ki, s kisebb részben ugyanő valósította meg 1861—1871-ig terjedő kézirattárossága idején. Munkáját 1876-tól JAKAB Elek folytatta, s 1891 végén fejezte be. RÓMER és JAKAB rendszerüket 16 főszakra, osztották, mégpedig: 1. *Magyar nyelvtudomány*, 2. *Magyar és latin kódexek*, 3. *Népköltészet és színművészet*, 4. *Magyar irodalom (levelezés)*, 5. *Könyvészet*, 6. *Magyar irodalom (Régi és újabb írók művei)*, 7. *Vegyes*, 8. *Történelem*, 9. *Egyház és bölcselem*, 10. *Orvostan*, 11. *Mennyiségtan, mértan, építészet*, 12. *Természet-, ásvány- és vegytan*, 13. *Ipar, kereskedelem, gazdaság*, 14. *Hadtudomány*, 15. *Jogtan* és 16. *Oklevélgyűjtemény* című szakra. Két szakcsoportot, a Történelmet és a Jogtant további alszakokra tagolták. A Történelemnek 10 alszakját *(Oklevéltan, Címertan, Genealogia, Pecséttan, Régészet, Éremtan, Naplók, Chronologia, Statisztika és Földrajz)*, a Jogtannak 5 alszakját *(Általános jogtan, Politika, Országgyűlés, Vármegye, Város)* alakították ki. Eszerint tehát a rendszer összesen 36 szakból állt. További tagolás adódott a nagyság szerinti csoportosításból. Minden szak — az alszakok is — elvileg 4 (folio,

[2] A kézirattár helyiségét HUNFALVY Pál főkönyvtárnok 1868. évi jelentése említi *Akad. Ért.* 1868. 34. l. — A központi fűtésről. *Akad. Ért.* 1941. 136. l.

[3] Az eredeti berendezés elkészüléséről l. JAKAB Eleknek a Könyvtári Bizottsághoz intézett, 1879. jan. 23-án kelt jelentését: Akadémiai Levéltár (jele ezután: AL) 1022/1879. — A terem közepén álló utolsó állványokat TÖRÖK Pál kézirattárossága idején, az 1930-as években helyezték el. (GYÖRKÖSY Alajos szíves közlése.)

[4] 1948. évi felmérésünk adata.

[5] *Jelentés a M. Tud. Akadémia Könyvtárának 1898. évi működéséről.* Magy. Könyvszle. 1898. 193. l.

quarto, octavo, duodecimo), gyakorlatilag azonban többnyire csak három (folio, quarto, octavo) nagyságcsoportra oszlott.[6]

Ez a rendszer a következő félszázad folyamán lényegében változatlan maradt. A második világháború végéig négy kézirattáros követte egymást a gyűjtemény kezelésében (HEINLEIN István 1905-től 1915-ig, MÉSZÖLY Gedeon 1916-tól 1922-ig, FÓGEL József 1922-től 1926-ig és TÖRÖK Pál 1926-tól 1943-ig),[7] de a hagyományos keretet egyikük sem bontotta meg. Legfeljebb annyi történt, hogy időnként — a szükséghez képest — egy-egy új szakkal toldották meg az eredeti sorozatot. Így jött létre századunk huszas-harmincas éveiben a *Pályaművek*, a *Könyvtári iratok*, a *Képek* és az *Irodalmi Levelek* című pótszak.[8]

Ami a kéziratoknak a szakokon belül való *elrendezését* és *tárolását* illeti, RÓMER és JAKAB módszere az volt, hogy ugyanazon szerző kéziratait előbb szakok, aztán nagyság, végül tárgy szerint csoportosították, az így nyert csoportokból adódó iratcsomókat pedig kötegekké formálták. A nagy terjedelmű kéziratos művek általában külön kötegekbe kerültek, a néhány lapos analekták és levelek ellenben többnyire tömegesen, gyakran százas csomókban alkottak egy-egy köteget. Ha azonos szerzőtől származó vagy tárgyilag összetartozó analektákból (kiskéziratokból) nem telt ki egy csomó, akkor különnemű kéziratokat foglaltak egy kötegbe. Ebből azonban sok zavar származott, mert az ilyen fasciculusokat nehéz volt közös cím alá vonni, már pedig a katalogizálás — mint látni fogjuk — sommásan történt.

Az ilyen módon kialakított egyes kötegek — homogén és heterogén tartalmúak egyaránt — rögzített, zárt egységek; feldolgozás után tehát a bennük levő kéziratok rendje és száma nem volt megváltoztatható. Kivételt eredetileg csak a 16. szak, az oklevél-gyűjtemény jelent. Ebben módosítható a rend. Az egyes oklevéltartó dobozokba bármikor be lehet illeszteni valamely új szerzeményű darabot, mivel az egész szak egyetlen összefüggő sorozatot alkot. Itt ugyanis rendező elvként kizárólag az időrend (az oklevelek kelte) szerepel, tekintet nélkül a személyi és tárgyi vonatkozásokra. Később hasonló mozgatható rend szerint alakították ki a fent említett *Irodalmi Levelek* c. szakot.

Ennek az elrendezésnek gyengéit a használat hamar megmutatta, úgyhogy 1905 után, főleg a különnemű analektákat tartalmazó kötegeken belül számottevő átrendezést kellett végrehajtani. A rend egészének megváltoztatására azonban nem került sor.[9]

[6] *Jelentés a M. Tud. Akadémiai kézirattár bevégzett rendezéséről.* Teljesebb szöveg: *Akad. Ért.* 1892. 132—139. l., kivonatos szöveg: *Magy. Könyvszle.* 1891. 315—322. l.

[7] L. a *Magy. Tud. Akadémiai Almanach* megfelelő évi köteteit.

[8] A *Pályaművek* c. szaknak csak az anyaga gyűlt össze, de kézirattári feldolgozására nem került sor. Az egyes darabok a főtitkári hivatal eredeti jelzeteivel voltak ellátva, kézirattári jelzetet 1952-ig nem kaptak. — A *Könyvtári iratok* nevű szak tulajdonképpen nem a könyvtári iratokat öleli fel, hanem csak a könyvtári adminisztráció egyes segédkönyveit (növedéknaplókat, olvasó és kölcsönző nyilvántartásokat stb.). A könyvtári irattár 1896 óta szabályszerűen iktatott, évenként külön csomagokban (dobozokban) tárolt, a kézirattári szakrendszeren kívül álló anyag. — Az *Irodalmi levelek* c. szak tartalma sem felel meg a nevének. Legnagyobbrészt vegyes tudománytörténeti levelezések anyagát tartalmazza.

[9] A JAKAB-féle feldolgozás első bírálatát l. *Magy. Könyvszle.* 1898. 194. l. Ezenkívül igen érdekes HEINLEIN István idevágó nyilatkozata MELICH János főkönyvtárnokhoz intézett, 1944. nov. 5-én kelt levelében: Akadémiai kézirattár (rövidítése a következőkben: AK) Irodalmi levelek.

3. Az ilyen módon elrendezett és felállított anyagról JAKAB Elek *két katalógust* készített: egy szakrendit és egy betűrendest.

A szakkatalógus szakonként a felállítás rendjében tartalmazza a katalógus-lapokat. Minden kötegről vagy kötetről egy-egy lap tájékoztat nagyon hiányosan és következetlenül. Az egyes lapok a raktári jelzeten kívül csak elnagyolt címleírást adnak, legtöbbször csupán a szerzőt és címet tüntetik fel, a kutatást érdeklő többi fontos adatot részben vagy egészen elhagyják. Hasonlóképpen ki nem elégítők az analekta-csomók és a leveleskötegek lapjai; az előbbiek csak összefoglaló címen, részletezés nélkül vannak felvéve, az utóbbiak pedig csak a levélíró és a címzett nevét, a levélváltás évét vagy éveit és a levelek darabszámát tüntetik fel, de korántsem mindig. Voltaképpen tehát ez a katalógus — bár főkatalógusnak volt szánva — inkább csak leltári nyilvántartás céljára volt alkalmas, semmint az anyagban való tájékozódásra.[10]

Még szerényebb igényről tanúskodik az eredeti betűrendes katalógus, mivel — mint másodrendű segédlet — még a szakkatalógusnál is vázlatosabb címleírást adott.[11] Érthető tehát, ha már századunk elején felmerült a kívánság, hogy egy teljesen új betűrendes katalógus készüljön, olyan, amely az egyes kötegekről és kötetekről nemcsak egyetlen címfelvételt nyújt, hanem annyit, amennyi a bennük foglalt kéziratok száma. Csakis ezzel a második, 1905 és 1915 között HEINLEIN István által elkészített katalógussal jutott a kézirattár olyan apparátus birtokába, amely a rendszeres kutatást lehetővé tette, s amelyet érdemes volt folytatni. S valóban, ez a folytatás szüntelenül tartott egészen a legutóbbi évekig.[12]

Szerkezetileg ez a katalógus két önálló részből áll: egyik rész a szűkebb értelemben vett kéziratanyag (kötetes kéziratok és analekták) mutatója, másik a levélgyűjteményé. Az oklevélgyűjteményről úgy látszik szintén külön katalógust akartak készíteni, de erre nem került sor. A lapok — negyedrét alakú (21 × 18 cm méretű) merített fehér papiroslapok — könyvszerűen felállított dobozokban vannak elhelyezve. Az egész katalógus 72 dobozt tölt meg.[13] A felvételek zöme kéziratos, kisebb része, amely az 1930—1950-es években készült, gépírásos.

A szak- és betűrendes katalógus mellett a HEINLEIN-időszakban készülőben volt egy harmadik katalógusfajta, — időrendi katalógus is —, de félbemaradt. Csak az analekták egy része került feldolgozásra.

4. *A kézirattár gyűjtőköre* 1948-ban csakúgy, mint korábban bármikor, meglehetősen határozatlan volt. Szükségszerűen következett ez abból, hogy a gyűjtemény mind létrejövetelét, mind gyarapodását legfőképpen ajándékozásoknak köszönhette. DÖBRENTEInek és TOLDYnak az akadémiai gyűjtemények szervezését elindító buzgólkodásától kezdve egész a XIX. század

[10] A JAKAB-féle szakrendi katalógus mindmáig helyrajzi katalógus gyanánt szolgál a régi szakcsoportokhoz.

[11] A JAKAB-féle betűrendes katalógus már mintegy 40 év óta használaton kívül áll. Megtalálható: AK Ms. 334 jelzet alatt.

[12] A katalógus egyes rétegei autográfia alapján különböztethetők meg. A lapok óriási többségét HEINLEIN csaknem rajzolt betűs, szép írása teszi felismerhetővé. A MÉSZÖLY által készített lapok szálkás folyóírásúak. FÓGEL úgy látszik nem katalogizált, mert tőle származó katalóguslapot nem találtunk. TÖRÖK Pál és a negyvenes években mellette dolgozó SCHILLER Pálné többnyire írógéppel katalogizáltak; lapjaik piros—fekete írásúak. 1949-ben WEÖRES Sándorral ismét kézzel írtuk a felvételeket; géppel csak 1951-től kezdve dolgoztunk.

[13] 1948-ban még csak 54 volt a katalógusdobozok száma.

végéig egymást érték azok a tudós társasági felhívások, amelyek hol nyelvemlékek, hol meg általában kézirásos régiségek felkutatására és beküldésére serkentették a hazafias társadalmat; e felhívások nyomán szinte szakadatlanul áradt az Akadémia felé a sok különféle régi írás. Nemcsak szellemi alkotás számba menő írások és kulturális életünk alkotó személyiségeitől származó levelek fordultak elő, vagyis olyan emlékek, amelyek a kézirat fogalmi körébe tartozóknak tekinthetők, hanem mindennemű irományok: oklevelek, országos iratok, hatósági és hivatalos akták, gazdasági és pörös iratok, számadások, jelentéktelen személyektől származó missilisek, sőt olykor egész családi levéltárak is.[14] Az Akadémia a fiatal intézmények mohóságával mindent elfogadott és bekebelezett gyűjteményébe. Ebből az következett, hogy a kézirattár túllépte a kéziratgyűjtemény határait: a különböző családi és köziratok sokasága miatt félig-meddig levéltárrá alakult. Ebben a felemás fejlődésben csak a XX. század eleje hozott fordulatot. Ekkorig ugyanis egyrészt lelohadt a nagy nemzeti gyűjtőláz, másrészt az Akadémián is belátták, hogy nem minden irat kézirat, és a kézirattár gyűjteményéből (1902-ben) nagy mennyiségű aktaanyagot adtak át az Országos Levéltárnak.[15]

Hogy az Akadémia kézirattára a XIX. században is megőrizte rendeltetésszerű gyűjteményi jellegét, az nem annyira tudatos gyarapító tevékenységén, mint inkább a nagy főúri mecénások könyvtárajándékain és az elhúnyt akadémiai tagok kézirathagyatékain múlt. Az előbbiek XVII. századi írók és XVIII. századi tudósok közzétételre szánt, de nyomtatásban meg nem jelent műveivel, az utóbbiak pedig a XIX. századi írói és tudományos műhely mindenfajta termékével újból meg újból jelentékenyen megerősítették az akadémiai gyűjtemény kézirattári „profilját".

Tervszerű gyarapítás nyomai a kézirattár múltjában nem igen figyelhetők meg. Nemcsak a szükséges költségkeret hiányzott ehhez, amely állandó, széleskörű kéziratvásárlásokat tett volna lehetővé, hanem a programalakító gondolat is. Több mint egy évszázad múlt el anélkül, hogy rendtartásszerűen tisztázódott volna: mit kell gyűjtenie a kézirattárnak és hogyan.

5. Az idők folyamán jobbára nemzeti ajándékként összegyűlt értékes *kéziratanyag kezeléséről* a következőket lehet megállapítani. A múltszázadi gondozás sok jó szándékot, figyelemre méltó áldozatkészséget, de kevés érzéket és hozzáértést mutatott. Valószínűleg HUNFALVY főkönyvtárnok érdeme, hogy a kézirattár az Akadémiától jelentős anyagi támogatást nyert a kéziratok megóvását szolgáló tékák költségeire. Így vált lehetővé, hogy a JAKAB Elek-féle rendezés általános állományvédelemmel járhatott együtt. Minden kéziratcsomó szakiparos által készített könyvtáblaszerű, szalagokkal összeköthető borítólapot kapott; ez nemcsak az összekeveredés és szétszóródás, hanem a gyűrődés, beszakadás, bepiszkolódás és egyéb rongálódás ellen is védelmet nyújtott a gyűjteménynek. Nem volt szerencsés a romlásnak indult darabok megjavítására irányuló törekvés. Szakszerű könyvtári konzerválásról vagy restaurálásról akkoriban még a fejlettebb kultúrájú országokban sem igen lehetett szó, annál kevésbé nálunk. A századfordulóig végzett e nemű munkák mindmáig elrettentő példái a kegyeletnélküli irat- és kötéskezelésnek. Beszakadt

[14] Ilyen volt pl. a BOSSÁNYI-család levéltára, amelynek egy része szétcsoportosítva ma is gyűjteményünkben van. *Magy. Könyvszle.* 1891. 318. l.

[15] Az Orsz. Levéltárnak 1902. ápr. 28-án átadott iratok jegyzékét l. AK Könyvtári iratok c. szakcsoportban 18. jelzet alatt.

vagy szétszakadozott kéziratlapokat házilag vastag papíroscsík ráragasztásával vagy kasírozással igyekeztek megmenteni. A baj az volt, hogy ezekhez a műveletekhez enyvet használtak ragasztószerül, ami többé-kevésbé használhatatlanekké tette a „restaurált" darabokat. A kisebb kárból nagyobb kár származott. A kasírozás vagy papiroscsík alól kiszorult enyvréteg ugyanis összemocskolta, összekeményítette, részben olvashatatlanná tette a kéziratokat.[16]

De nemcsak a kézirattáros tett csupa jó szándékból efféle kárt, hanem a könyvkötő is, ha bekötésre vagy átkötésre kopottas, szakadozott kódexeket, egyéb kéziratos könyveket adtak át neki. Az ilyen restaurálás rendszerint a történeti kötések lefejtésével, új divatos díszítésű kötéstáblák felrakásával, sőt, sok esetben a kódex lapjainak széles kerületben való körülvágásával, a lapszélek aranyozásával vagy „márványozásával" járt.[17] A legsajnálatosabb az, hogy az efféle károk főleg éppen a XVI-XVII. századi anyagot érték; a XVIII—XIX. századi kéziratok és kötések, mint — akkori felfogás szerint — különösebb gondozást nem érdemlő darabok, elkerülték a kártevő javítást.

A századforduló után a kéziratkezelés tekintetében is megváltozott a helyzet. Egyre inkább összeszűkülő költségfedezet, majd teljes fedezethiány s ebből eredően növekvő igénytelenség, szegényesség jellemzi a kilencszázas évekbeli állapotokat. A két világháború időszakában — beleértve a huszasharmincas éveket is — teljesen megszűnt a korábban szokásos gondozás és minden velejáró jó és rossz. A szakiparossal végeztetett köttetésnek és tékakészíttetésnek ebben az időszakban éppoly ritkán találjuk nyomát, mint a házi javítgatásnak. A feldolgozott gyarapodás csomagoló- vagy újságpapírba göngyölgetve, zsineggel átkötve került a raktári polcra, esetleg hulladékdobozokból házilag összeállított tékák vagy kiselejtezett könyvtáblák között. Amely kézirat, kötés vagy téka pedig a hosszas használat következtében elszakadt, elrongyolódott vagy bármiképp megrongálódott, az úgy is maradt; rendbehozására nem került, minden bizonnyal nem is kerülhetett sor.[18]

6. A kézirattári teendők között a gyűjtemény használatának megindulása óta fontos szerepük volt bizonyos *adminisztratív feladatok*nak is. Ilyen volt az új szerzeményű anyag állománybavétele, valamint a kutatókiszolgálás és kölcsönzés.

Az *állománybavétel* eredetileg a könyvtár általános növedéknaplójában történt. 1870-ben nyitotta meg Hunfalvy főkönyvtárnok a különálló kézirattári növedéknaplót. A naplózás igen egyszerűen folyt: a szerzeményezés keltének és módjának, valamint a szerzett kézirat címének megjelölésén kívül egyébre nem terjedt ki, de még az idevágó adatok sem mindig voltak kielégítők. A szerzeményezés módjáról pl. legtöbbször csak annyit jegyeztek fel, hogy a kéziratot az Akadémia titkári hivatala adta át a kézirattárnak, de a felajánló személy neve s egyéb adatai rejtve maradtak. A beírások szerint az évi gyarapodás meglehetősen csekély volt: 1870 és 1907 között csak 5—6, 1908 és 1917 között 14—18, 1926 és 1940 között átlag 30—32 tétel. 1918-tól 1925-ig a nyilvántartást messzemenően elhanyagolták, úgyhogy rengeteg

[16] A javító munkákról maga Jakab Elek is megemlékezik: A *M. T. Akadémia kézirattárának ismertetése*. Bp. 1892. 42. l.

[17] Legkirívóbb példái ennek az *Érsekújvári-codex* és a *Czech-codex* (Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyve).

[18] Ezeket a nyomokat alább ismertetendő állománygondozásunk már nagyrészt eltüntette.

naplózatlan anyag gyülemlett fel ; ezt a mulasztást a második világháborúig csak kis részben sikerült jóvátenni.[19]

A *kézirathasználatról* nem naplót vezettek, hanem abécé-rendes nyilvántartó könyvet. Helybenkutatást és kölcsönzést egyképpen ebben jegyeztek fel. A fennmaradt kötetekből kitűnik, hogy a kézirattár kutatóforgalma igen lassan növekedett.[20] A múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben a helyben kutatók és kölcsönzők száma együttvéve évente átlag 100 fő körül mozgott, századunk első két évtizedében ez a szám visszaesett 25—50 főre, és csak 1930 táján ugrott fel 400—500-ra, majd 1936 és 1942 között 1000—1200-ra. A használt kötegek száma kétszerese-háromszorosa volt a kutatók számának.[21]

*

Az itt felvázolt körkép 1948 októberében, amikor a kézirattár felügyeletét átvettük, természetesen nem vált egyszeriben ilyen világossá. Ez annál kevésbé volt lehetséges, mivel a gyűjtemény Török Pálnak 1943-ban történt halála óta gazdátlan volt, sőt a második világháború utolsó éveiben és azt követően is jó darabig elcsomagolva feküdt különböző rejtekhelyeken. A kicsomagolás és helyre rakás csak 1948 nyarán ment végbe.[22] Hosszú hónapok múltak el, amíg az első ismerkedés lezajlott ; a mélyebb megismeréshez, a részletekben való tájékozódáshoz pedig évek kellettek. Amikor a reform első terve elkészült, ebbe nem igen lehetett általánosságokon kívül egyebet felvenni. Csak azt tudtuk, hogy új helyiségre, új berendezésre és felszerelésre, új rendszerezésre, új katalógusra, új kezelési eljárásokra, új adminisztrációra van szükség, de hogy ez az új rend részleteiben milyen legyen, s hogy a feladatok milyen sorrendben valósuljanak meg, azt csak lépésről lépésre sikerült tisztázni.[23]

II.

1. A kézirattár megújulásának első alapvető ténye *alkalmas helyiség biztosítása* volt. Erre a célra sikerült megszerezni a palota I. emeleti délre néző udvari szárnyát, a főtitkári hivatal történelmi múltú helyiségeit. Itt három egymásba nyíló, összesen 18,8×9,4 m. alapméretű szoba állt rendelkezésre, tehát kb. háromszor akkora terület, mint a régi kézirattáré. Az alapterület növekedésével azonban nem értük be, a teret magasságban is kihasználni igyekeztünk; elhatároztuk a több mint 5 m magas szobák északi felének födémmel való kettéosztását. A gondolat Nyireő Istvántól eredt, s az ő irányításával

[19] Mindezekre nézve l. az 1870-ben megkezdett növedéknaplót.

[20] AK Könyvtári iratok c. szak 19/1 és 19/2 sz. kötet.

[21] Vö. az *Akad. Ért.* és a *Magy. Könyvszle.* köteteiben közzétett **könyvtári** jelentésekkel.

[22] Ezt a munkát Györkösy Alajos és Moravek Endre végezték el. Róla 1948. augusztus 5-én kelt jelentésük számol be. AK Kézirattári adminisztratív iratok.

[23] A kézirattár vezetésével 1948 őszén Keresztury Dezső főkönyvtárnok cikkírót bízta meg. Munkatársul ugyanekkor Hartay Aliszt rendelte mellé, 1949-ben pedig Hartay gyakori betegeskedése miatt Weöres Sándort. 1950 nyarától Scher Tibor könyvtárvezető Hartay Aliszt állította a kézirattár élére. A vezetést 1953 januárjában, Kovács Máté adminisztratív igazgatósága idején ismét szerző vette át. A munkatársak száma azóta hol két, hol három fő.

készültek el az átépítési tervek is.[24] Az építkezés mintegy félévig (1949 tavaszától őszéig) tartott. November végén vettük át a galériával bővült új helyiségeket, és decemberben költöztettük át a kéziratanyagot.

Ebben a formában azonban az átépítés nem volt teljes. A következő években még kétrendbeli kiegészítő építkezés történt. 1950-ben az első terem benyílójában egy páncélajtóval záródó tűzvédelmi kamra épült a kódexek és más nagyértékű kéziratok számára, 1953—1954-ben pedig a három helyiségből álló szobasor kiegészült egy negyedik (5,6×9,4 méretű) ugyancsak galériásan kiképzett szobával.[25]

Az új helyiségekben férőhely, világítás és fűtés tekintetében egyaránt kedvezően alakult a helyzet. A termek olyan jelentékeny befogadóképességűek, hogy bennük nemcsak a kézirattár kapott megfelelő, új otthont, hanem a régi könyvgyűjtemény két csoportja, a régi magyar könyvtár és az ősnyomtatványok is.[26] A megvilágítottság szintén kielégítő; az ablakok mellett — bár az udvar magasan zárt — derült időben télen-nyáron villany nélkül lehet dolgozni. Nem így a galériákon és az alattuk levő alkóvokban; itt mindenhol 4—8 mennyezeti világítótest ad fényt. A termek hőmérséklete nyáron 18—25 C°-nál nem magasabb, de ősszel 10—12 C°-ig lehűl. A fűtés kezdetben cserépkályhával történt, csak 1950—1951 fordulóján vezették be a központi fűtést.[27]

Az 1949. évi építkezést követően *a berendezés* került napirendre. Ezt is elég gyorsan sikerült megvalósítani. Az 1950. és 1951. költségvetési évben — két galériarész kivételével — mindhárom helyiség teljesen új berendezést kapott. A bútorokat is Nyiredő István tervezte klasszicizáló stílusban, s részint kisiparosok, részint bútorgyárak készítették el diófából műipari kivitelben.[28] A falak mellé 2,80 m magas, részben vagy egészen üveges ajtójú, zárt szekrények kerültek, a szobák középső részére pedig 2,30—2,50 m hosszú, 0,75 m széles asztalszekrények. A mozgatható polcokkal ellátott szekrények átlag 0,40 m mélyek. Négy szekrény közép magasságú része katalógusfiókok számára van kiképezve.

Mivel az új helyiségek nemcsak raktárnak voltak szánva, hanem kutatóteremnek és tisztviselői munkaszobának, sőt bizonyos mértékig múzeumnak is, az anyagot befogadó bútorzatot egyéb berendezési tárgyakkal is ki kellett egészíteni: kutatóasztalokkal, íróasztalokkal és kiállítási tárlóval. Ezek hasonlóképpen művészi kivitelben, a szekrényekével egyező stílusban készültek.

A tűzbiztos kamrát 1953-ban hét db 1,70 m magas, 1 m széles, 0,60 m mély vaslemez-szekrénnyel rendeztük be. Az utólag épült negyedik szobába azonban sajnos mindmáig nem sikerült új bútorzatot készíttetni.

2. A berendezkedés után elérkezett a belső reformok megindításának ideje is. Mindenekelőtt a *konzerválási és restaurálási munkálatok*at kellett

[24] Nyiredő István 1949-től 1952-ig könyvtárunkban a különgyűjtemények osztályának vezetője volt. Ez az osztály három csoportból állt: a kézirattárból, a régi könyvek gyűjteményéből és a keleti könyvtárból.

[25] Az 1953 nyarától 1954 őszéig tartó építkezések alatt a kézirattár kénytelen volt új helyiségeiből kiköltözködni, és a palota III. emeletén, a kiállítási termekben szállásolni. A kiköltözést a mennyezet szerkezetének kicserélése tette szükségessé.

[26] Ma már ezt az elhelyezést szorosnak érezzük, s a helyprobléma előreveti árnyékát.

[27] Csupán ugyanekkor szerelték fel a könyvtárban a telefont is számos mellékállomással. 1948-ban a könyvtárnak még csak 1 telefonállomása volt.

[28] A berendezés legművészibb darabjait, a kutatóterem és a lépcsősszoba alkóvjának szekrényeit néhai Juhász Lajos műasztalosmester készítette.

megkezdeni. Ennek érdekében elvi és gyakorlati tartalmú programot dolgoztunk ki az elhanyagolt, megrongálódott vagy részben tönkrement kéziratok papíranyagának és kötésének kijavíttatására, illetőleg a nagyobb terjedelmű kötetlen kéziratos művek beköttetésére. Javaslatainkat az Akadémia illetékes tényezői elfogadták, és 1951-ben 50 000, 1952-ben pedig 24 000 Ft. hitelt bocsátottak rendelkezésünkre.[29]

A munkálatok a kódexeknek és a XVI—XIX. század legértékesebb emlékeinek javításával kezdődtek. Elsősorban az elszakadt, elrongyolódott, szúrágta, penészes és bemocskolódott történeti értékű kötéstáblák kitisztogatásáról, reparálásáról és helyreállításáról volt szó, s egyidejűleg új egész- vagy félbőrkötések készíttetéséről. A nagyobb szakértelmet és történeti-iparművészeti ismereteket kívánó munkákat Sasvári Dezsővel, az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorával végeztettük el. 1951 elejétől 1952 végéig mintegy 450 db. száz évesnél régibb kötés kijavítására, illetőleg helyreállítására és kb. 200 új, nagyobbára félbőr stílkötés elkészíttetésére került sor. Az utóbbiak között szerepeltek a magyar irodalom- és tudománytörténet klasszikus nagyságainak, Csokonainak, Bacsányinak, Verseghynek, Kazinczynak, a Kisfaludyaknak, Kölcseynek, Belzsenyinek, Vörösmartynak, Széchenyinek, Aranynak és másoknak művei. Könyvtárunknak ezek a nagybecsű emlékei — 80—100 éves várakozás után — csak most nyerték el azt a védelmet és a megbecsülésnek azt a külső formáját, ami belső értékükhöz valamennyire méltónak tekinthető. S most jutottunk el odáig, hogy kódex- és nyelvemlék-gyűjteményünk minden darabját védőtokkal tudtuk ellátni.

Papiroskonzerválás és -restaurálás tekintetében is szép eredményeket sikerült elérni. Itt elsősorban ismét Sasvári Dezső, másodsorban Hasznosné Szőllős Ilona tudására és ügyességére támaszkodtunk. Sasvári a mállott és elrongyolódott papirosok kezelésében tűnt ki acetylcellulózzal végzett tartósító eljárásával és preparált hártyapapirossal végzett kasírozó technikájával. Hasznosné a háború alatt szinte teljesen tönkrement levelesanyagunk különleges módszerű letisztogatásával, kisimításával és összeragasztásával végzett mintaszerű munkát.[30]

A muzeális jellegű kéziratos emlékek jókarba helyezését a kizárólag tudományos jelentőségű forrásanyagról, jobbára a XIX. század második felében élt tudósok és írók kéziratairól való gondoskodás követte. A feladat

[29] L. a kézirattár 1952. évi jelentését: AK kézirattári adminisztratív iratok.

[30] A háborús sérüléseket szenvedett levélanyag (Széchenyi István leveleinek egy csomója) földdel és trágyával szennyezett, nedvességtől szétmálló, szakadozott-gyűrött állapotban volt. A konzerválás-restaurálásnak tehát egészen rendkívüli feladatai voltak. Olyan kezelést kellett alkalmazni, amely a szennytől, gyűrődéstől, elrongyolódástól olvashatatlanná tett szöveget olvashatóvá teszi, ugyanakkor azonban — tekintettel arra, hogy a levelek kék fémes tintával íródtak — mellőzi a szokásos vizes mosást és — az írás halványsága miatt — a hártyapapírossal való átragasztást is. A követelményeknek egy ötfázisú eljárással sikerült eleget tenni. 1. légmentesen zárt gázosító ládában 24 órás fertőtlenítés étherben párologtatott sterogenollal; 2. a vastag szennyréteg mechanikus leválasztása és puha kefével való portalanítás; 3. a gyengült papíros száraz vegytisztítása fehér kenyérbélbe gyúrt trichloretylén, krétapor, nipagin és nátriumhypochlorid anyagokkal különböző keverési arány szerint; 4. az éles gyűrődések eltüntetése kissé nedvesített és száraz szívópapírok közötti simító préseléssel 40 C°-ra fűtött présgépben; 5. a szakadások összefogása és a papír elrongyolódott részeinek körülszegése szükség szerint lágyított, tömített, színezett Mowilith alapú műanyagoldattal, végül néhány órás hideg simító préskezelés.

itt túlnyomó részben egyszerű *félvászonkötések* készítéséből állt, de a köttetéssel mindig együtt járt a régi, gondatlanságból vagy szakszerűtlen gondozásból származott papiroskárok kijavíttatása is. Ebben a munkálatban három-négy jónevű kisiparos könyvkötőt foglalkoztattunk. Erős ütemű dolgoztatással két év alatt (1951-ben és 1952-ben) mintegy 1200 kéziratos művet köttettünk be.

Széleskörű restaurálási-köttetési programunk végrehajtásával aránylag rövid idő alatt sikerült az előző korok legkirívóbb mulasztásait helyrehozni, hibáit kijavítani és az előállt károkat részben orvosolni. A következő években az idevágó teendőket többnyire csak szűkebb keretek között és lassúbb ütemben lehetett folytatni, súlyt vetve az új szerzemények karbahelyezésére is.[31]

A kéziratállomány fenntartását célzó munkákat 1952-től kezdve kiegészítettük a kéziratok tartalmának, szövegének fennmaradását biztosítani hivatott *mikrofényképezéssel*. A mondott évben a Műszaki Dokumentációs Központ fotolaboratóriumában készíttetett 31 000 felvétellel megvetettük filmarchívumunk alapját. 1953 óta ez a munkálat könyvtárunk saját laboratóriumában folyik.[32]

3. Az a szempont, amely a restaurálást-köttetést reformjaink előterébe állította, ti. a kedvező lehetőségeket kínáló pénzügyi helyzet, a belső megújulásnak egy másik területén, a *szerzeményezésben* is cselekvésre sarkallt.

Gyűjteményünk gyarapodása régóta pangott. A vásárlások — amelyek különben a régebbi időkben sem játszottak fontosabb szerepet — az első világháború óta szinte teljesen megszűntek, úgyhogy a szaporulat egyetlen forrása a véletlenszerű ajándékozás maradt. A kulturális felelősségérzet csökkenésével és a társadalom elszegényedésével azonban ez is mind szórványosabbá és jelentéktelenebbé vált. Igazán nagyszerű ajándék az utolsó félszázadban csak egyetlenegy akadt: az 1927. évi Vigyázó-örökség kódexgyűjteménye. A kézirattár átvételekor úgy látszott, hogy a második világháború az ajándékozás hagyományos szokását is megszüntette : 1943 és 1949 között gyűjteményünk egyáltalán nem gyarapodott.[33]

1950 nyarán illetékes akadémiai tényezők figyelmét felhívtuk a *vásárlások*on alapuló szerzeményező tevékenység bevezetésének és rendszeressé tételének jelentőségére. A megértés első jele 1000 Ft. rendes és 5000 Ft. rendkívüli hitel folyósítása volt ; az utóbbit Papp Viktor Ady-gyűjteményének megszerzésére kaptuk. Kezdeményezésünk azonban csak a következő évtől, 1951-től kezdve öltött komoly méreteket. Ekkor már több mint 60 000 Ft. állt rendelkezésünkre, s ezáltal olyan értékeknek jutottunk birtokába, mint Ady Endre 600 db-ból álló levelezése (az ún. mindszenti levelesláda), Szinnyei Ferenc irodalomtörténeti forrásgyűjteménye, a Lányi Eleonora-kódex, egy XVII. századi szlovák nyelvű herbárium stb. Ez évi szerzeményi statisztikánkban 50 kéziratos könyv, 689 levél és 122 analekta megvásárlásáról számolhattunk be. Számottevő vásárlási hitellel és szép sikerrel folyt a gyarapítás a következő években is. A könyvtár évi költségvetési keretéből 1952-ben 8500, 1953-ban 44 800, 1954-ben 32 600, 1955-ben 17 900, 1956-ban 21 900 Ft.-ot kaptunk. Ennek az ellátottságnak köszönhető, hogy 1952-től 1956-ig

[31] Költségvetésünk 1953-tól 1956-ig évente 26 140, 11 700, 16 000, 16 000 Ft. volt ; restauráltatott, illetőleg beköttetett anyagunk pedig 200—360 kötet között mozgott.

[32] A fotolaboratórium és mikrofilmtár a különgyűjtemények osztályának legfiatalabb csoportja.

[33] AK 1870—1949. évi növedéknapló.

összesen mintegy 500 kötetnyi kézirattal és közel 14 000 levéllel és analektával, évente tehát átlag 100 kötettel és 2 800 kis egységgel gyarapodott a gyűjtemény.[34]

A vásárlások által ilyen módon megindított nagyarányú állományfejlesztéshez egyéb tényezők is jelentékenyen hozzájárultak.

A legfontosabb ezek közül azoknak az irat- és kéziratgyűjteményeknek a kézirattárba való *bekebelezése* volt, amelyek 1950 előtt különféle sajátos rendeltetésű akadémiai szervek és intézmények keretébe tartoztak. Ilyen volt az Akadémia *Széchenyi-múzeumának*, *Vörösmarty-szobájának* és *Goethe-szobájának* muzeális értékű kézirat- és levélanyaga, továbbá a *Történelmi Bizottság* eredeti és másolati forrásgyűjteménye, végül a *főtitkári hivatal* és a *könyvtár adminisztratív irattára*. Mindezek átvételére az Akadémiának állami intézménynyé válása adott alkalmat 1950-ben ; a tudós társaság szervezetének és székháza belső rendjének átalakulásával ugyanis együttjárt az addig különböző helyiségekben őrzött anyagoknak egy helyre való összevonása. Ez a központi gyűjtőhely természetesen csak a legnagyobb állandó gyűjtemény, a kézirattár lehetett.

Számottevő gyarapodást hoztak kézirattárunknak egyes külső, az Akadémiával csak laza kapcsolatban álló vagy tőle teljesen független intézmények helyzetében, működésében előállt változások is. A szabályozott intézményeknél gyűjteményrészlegek váltak feleslegesekké, a megszűnt intézményeknél az egész gyűjtemény gazdátlan lett. Az ilyen szabaddá váló anyag rendszerint valamely országos közgyűjteménybe került, olykor az Akadémiai Könyvtár kézirattárába is. A ránk szállt efféle örökségek közül legnagyobb és legértékesebb a *Kisfaludy Társaság* irattára és irodalomtörténeti kéziratgyűjteménye, amelyet a nagymúltú társaság 1952 májusában történt feloszlásakor adott át a vele mindenkor szoros kapcsolatban állt Akadémiának.[35] Régi intézményes kapcsolatnak köszönhetjük a széphalmi KAZINCZY-múzeumban fennmaradt *Kazinczy—Becske-levelesláda* megszerzését is 1952-1953-ban. Ez esetben a múzeum felett felügyeleti jogot gyakorló Népművelési Minisztérium rendelte el a kiállítási célra szükségtelen anyag átadását. A harmadik nagyobb ajándékgyűjteményt, *Szilády Áron hagyatékát* Bács-Kiskun-megye levéltárától kaptuk 1952-ben Kecskemétről a levéltár gyűjteményének rendezése kapcsán, a Levéltárak Országos Központja rendeletéből.[36]

Végül meg kell említeni, hogy új életre kelt ezekben az években a *magánajándékozás* is. Írók, tudósok, műgyűjtők ismét komoly értéket képviselő kéziratanyaggal gazdagították gyűjteményünket. 1951-ben KODÁLY Zoltán

[34] Kiemelkedő jelentőségű vásárlásaink : 1952-ben PÁKH Albert levelezése és kisebb írásai, HATVANY Lajos levelezése ; 1953-ban két XV. századi livre d'heure, egy XVI. századi PARACELSUS-kötettel kolligált sebészi tárgyú kézirat, gr. LÁZÁR János XVIII. századi erdélyi költő leveleskönyve, gr. TELEKI László levelei a negyvennyolcas emigrációból, TÓTH Lőrinc epigrammái, MÓRICZ Zsigmond leveleinek egy csomója ; 1954-ben BETHLEN Miklós önéletírásának egy közel egykorú példánya, KEMPELEN Farkas személyi iratai, SPLÉNYI Lajos-levelek, PETŐFI Zoltán-levelek, EÖTVÖS József jegyzőkönyvei, ADY Endréné Csinszka visszaemlékezései ; 1955-ben EÖTVÖS Lóránd emlékek, MÓRA-levelek és egy BARTÓK-kézirat ; 1956-ben JÓSIKA Miklós-levelek, JÓKAI-kéziratok JÓKAINÉ NAGY Bella hagyatékából, MIKSZÁTH-levelek, LUKINICH Imre levelezése és GÁLOS Rezső hagyatéka.

[35] A Társaság feloszlását kimondó 1952. május 18-án kelt jegyzőkönyvet l. AK kézirattári adminisztratív iratok.

[36] AK kézirattári adminisztratív iratok.

egy régi daloskönyvet, VINCZE Géza Ady-emlékeket, özv.BALÁZS Béláné férje kéziratait, ZOLNAI Béla atyjának finn szótári céduláit, 1953-ban GYULAY Ágost ARANY János népdalgyűjteményét, HARSÁNYI Móric Goethe-gyűjteményét, 1955-ben a DOMANOVSZKY-család DOMANOVSZKY Sándor kézirati hagyatékát, özv. SZEKFŰ Gyuláné férje hátrahagyott írásait ajándékozta a kézirattárnak. VOINOVICH Géza hagyatéka pedig 1952-ben örökségként szállt az Akadémiára.[37]

Kézirattárunk anyagának ez a korábbi gyarapodások méreteit messze felülmúló s minőségi tekintetben is kiváló gazdagodása nagy részben tudatos, szervezett munka eredménye.

A munka elvi alapját a *gyűjtemény jellegének és a gyűjtés céljainak tisztázása* alkotta. Ebben kézirattárunknak idők folyamán kialakult karaktere, történetisége volt a kiindulópont. Értelmetlen kísérlet lett volna egy olyan gyűjteménytípus kialakítására törekedni, amelynek nincs semmilyen előzménye, amely nem szerves folytatása a réginek. Szem előtt kellett azonban tartani azt is, hogy a régi gyűjtemény nem okszerű megfontolások alapján, hanem többnyire csak tiszteletre méltó gyűjtőszenvedélyből jött létre. Szükségszerű volt tehát egy olyan szerzeményezési programot kidolgozni, amely a kézirattárnak, mint intézménynek a rendeltetésére általában, és saját kézirattárunknak, mint akadémiai gyűjteménynek a hivatására különösen figyelemmel van. Így jött létre hosszas megfontolások után kézirattárunk „*profiljának*" az a megfogalmazása, amely szerint gyűjteményünk tárgya mindennemű tudományos és irodalomtörténeti írásos emlék, főtekintettel az Akadémia tagjainak működésére.[38] Eszerint gyűjtőkörünkbe tartoznak *a tudomány bármely területén — elsősorban azonban a humaniorákban — és az irodalomnak bármely ágában alkotott írásművek terjedelemre való tekintet nélkül;* ezenkívül *az alkotómunka előkészítő termékei:* kézzel vagy írógéppel írt jegyzetek, másolatok, kivonatok, vázlatok, fogalmazványok, bibliográfiák, összegyűjtött nyomtatványrészletek és nyomtatványkivágatok, sokszorosítványok, facsimilék, metszetek, rajzok, fényképfelvételek stb. ; hasonlóképpen a *szellemi alkotómunkát kifejtő személyek magánfeljegyzései, naplói, levelezései* (szakmai, baráti, családi levelezések), valamint *életükre és működésükre tájékoztatást nyújtó bárminemű írott vagy képes emlékek* (személyi okmányok, expediált hivatalos iratok, fényképek, névjegyek stb.) ; egyszóval : *tudósok és írók szellemi hagyatéka a legtágabb értelmezésben.* Mindez többé-kevésbé összhangban van gyűjteményünk eddigi jellegével, és lényegében megegyezik általában a kézirattárak gyűjtőtevékenységével.

[37] AK 1951—1956. évi növedéknapló. VOINOVICH Géza hagyatéka szállományi örökösödéssel a magyar állam birtokába jutott ; az állam azután az örökséget az Akadémiának adta át. — Tudománytörténeti gyűjteményünk mellett 1952 óta aktuális érdekű tudományos kéziratgyűjteményünk is kialakulóban van az Akadémia által *jutalmazott értekezésekből* s főképpen a *kandidátusi* és *doktori disszertációkból.* Ezeknek egy-egy példányát az Akadémia osztályai, illetőleg a Tudományos Minősítő Bizottság megőrzésre kézirattárunknak adja át. A disszertációk száma ezidőszerint 460, a premizált dolgozatoké 450 körül van.

[38] Sokkal szűkebb volt ennél az a profil, amelyet 1953-ban a könyvtárunkat akkoriban igazgató direktórium szabott meg. Eszerint kézirattárunk csak tudománytörténeti anyagot lett volna hivatott gyüjteni, míg az Országos Széchényi Könyvtár kézirattára csak irodalomtörténeti anyagot gyüjthetett volna. Ezt az elhatárolást az élet nem igazolta, s mindkét könyvtár azóta is saját történelmi meghatározottságai szerint gyűjt.

Bizonyos tekintetben azonban éles vonalat húztunk kézirattárunk múltja és jövője közé : *töröltük gyűjtőcéljaink közül az ún. archivaliát.* Sem okleveleket, sem regisztratúrába tartozó iratokat (aktákat), sem irodalmon és tudományon kívül álló személyek leveleit nem szándékozunk többé gyűjteni.[39] Mindazt, ami ebből a körből kézirattárunk birtokában van, tovább nem fejlesztendő, lezárt részlegnek tekintjük, amely valamikor esetleg kicserélhető lesz az Országos Levéltárban előforduló, regisztratúrába nem tartozó kéziratokkal.[40] *Kivétel*nek e tekintetben csak *saját intézményi levéltárainkat* (az Akadémia főtitkári iratait és az Akadémiai Könyvtár iratait), valamint *a Kisfaludy Társaság levéltárát* tekintjük, mint par excellence tudomány- és irodalomtörténeti archívumokat, amelyek a legszorosabb belső kapcsolatban vannak kézirattárunk állományával.

A szerzeményezés alapelveinek tisztázásával párhuzamosan kialakítottuk a *szervezett gyűjtés* módszereit is. A megoldás logikusan következett a gyűjtőkör megfogalmazásából. Ha akadémikusok s egyéb tudósok és írók hagyatékaival kívánjuk gyűjteményünket gyarapítani, akkor legcélszerűbb minden alkalommal, valahányszor egy-egy szellemi jelesünk elhal, az utána maradt kéziratokat és levelezést az örökösöktől megszerezni. Valóban ez lehetne a legbiztosabb gyarapítási mód. Ám a megoldás komoly nehézségekbe ütközik. Könyvtárunk nem igen tehet kezdeményező lépéseket az örökösök felé, mivel — tapasztalat szerint— azok az elhalt tudós vagy író hagyatékáért általában olyan anyagi ellenszolgáltatást kívánnak, ami a könyvtári költségvetésből nem futja ; maga az Akadémia pedig csak egészen kivételes esetekben juttat fedezetet az ilyen nagyarányú vásárlásokra. Így aztán a rendszeres gyűjtés többnyire meghiúsul, s fennmarad a veszélye annak, hogy a hagyatékok évek, évtizedek múlva kegyelettelen kezekbe kerülve, szétszóródnak, megsemmisülnek.[41]

E nehézségek ellenére megvalósítottuk és állandóan gyakoroljuk a megvásárolható kéziratok szervezett felkutatását. Nemcsak személyes kapcsolatok révén, hanem időnként újsághírdetések közzététele által is igyekszünk tudomány- és irodalomtörténetünk még lappangó értékeit feltárni és nemzeti kinccsé tenni.[42]

4. Az 1950-ben megindult rohamos állománygyarapodás elkerülhetetlenné tette *a kézirattár új rendszerének* kialakítását. A fő kérdés az volt : hogyan illesztessenek be a kézirattár keretébe a vásárlás vagy ajándékozás útján szerzett nagy hagyatékok, elsősorban az Akadémia egyes szerveitől

[39] Hogy ki tekinthető írónak, szakírónak, tudósnak, arra nézve régebbi anyag esetében Szinnyei József : *Magyar írók élete és munkái.* I—XIV. k. Bp. 1891—1914. c. művét tekintjük mértékadónak ; újabb eredetű anyagnál pedig Gulyás Pál : *Magyar írók élete és munkái.* I—VI. k. Bp. 1939—1943. c. művét, a Ványi Ferenc által szerkesztett *Magyar Irodalmi Lexikont* (Bp. 1926.) és más újabb keletű lexikonokat, valamint saját könyvtárunk cédulakatalógusát.

[40] Levéltári anyagot már az elmúlt években is adtunk az Országos Levéltárnak. Ilyenek voltak : Kövesligeti Román Ferenc ügyvédi irattára, a Kazinczy—Becske-család (Kazinczy Ferencet nem érintő) pörös iratai és a budapesti Széchenyi-szoborra történt országos gyűjtés iratkötegei.

[41] Vikár Béla kéziratos hagyatékának egy részét pl. évekkel ezelőtt egészen véletlenül a zsibvásártéren fedeztük fel. Vö. AK kézirattári adminisztratív iratok. 1955.

[42] Újsághírdetéseket tettünk közzé pl. Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond még lappangó leveleinek és kéziratainak felkutatására, hogy aktuális akadémiai kutatócélokat közvetlenül támogathassunk.

és a Kisfaludy Társaságtól örökölt különféle, részben nem is kézirat jellegű s többnyire igen nagy mennyiségű anyagot felölelő állagok?

Az, hogy a regisztratúra-jellegű levéltári anyag (a főtitkári, a könyvtári és a Kisfaludy Társasági irattár) a kézirattár anyagával semmiképpen nem elegyíthető, nem volt kétséges. Rögtön eldöntöttük, hogy ezek az állagok *corpus separatum*-ként lesznek kezelendők a kézirattár mellett, vagyis *gyűjteményünket ezután szabatosan kézirattárnak és levéltárnak kell nevezni.*

Nehezebb volt elhatározni, mi történjék a többi, kifejezetten kézirati gyűjteménnyel. Legegyszerűbb az lett volna, ha az elődök példájára az egész anyagot beolvasztjuk a szakrendszerbe. A szakrendszer azonban a maga idejében sem volt szerencsés megoldás, mivel mesterkélten alkotott keretek kedvéért széttépte a természetes úton, egy-egy személy tudományos irodalmi működéséből létrejött kéziratcsoportok összefüggését. A korszerű levéltári rendezés alapelve, *a proveniencia szerint való anyag-együtt-tartás feltétlen alkalmazást követel a kézirattári gyakorlatban is.* De hogyan lehessen ilyen új rendet teremteni? Hogyan egyeztessük ezt össze a fennálló szakrendszerrel; járjunk el úgy, mint a könyvtárak teszik: bontsuk fel a régi szakcsoportosítást, s alakítsuk át az egészet egy modern igényű rendszerré? Ez is elhibázott lépés lett volna. Nemcsak az tartott vissza bennünket ettől, hogy a szándékolt célt az anyag eredeti összefüggéseinek megállapíthatatlansága miatt általában úgysem értük volna el, hanem az is, hogy kegyelettelen és történetietlen cselekedetnek éreztük az elődök munkájának felforgatását.

Magától adódott az a megoldás, hogy a régi szakrendszert, mint a kézirattár kialakulásának tiszteletre méltó történeti emlékét érintetlenül fenn kell tartani, de le kell zárni, nem szabad tovább építeni; másfelől ugyanakkor el kell kezdeni egy új, a proveniencia elvén alapuló szakokra nem tagolt korszerű rend kialakítását. Elhatároztuk tehát, hogy *ezentúl a kéziratok szerzeményi eredete lesz az irányadó szempont az anyag elrendezésében, felállításában és feldolgozásában.* Egy-egy személy által létrehozott vagy gyűjtött kéziratok — ideértve intézmények gyűjteményeit is — egymástól többé el nem szakíthatók, hanem együvétartozásuk sértetlen fenntartásával rendezendők, raktározandók és katalogizálandók. Akár több száz tételből álló hagyatékról, akár csak néhány darabból álló gyűjteményről lesz is szó, az mindig önálló szerzeményi keretként lesz kezelendő.

Az új rend a raktári felállításban a következőképpen valósult meg. A szakrendszer feladásából logikusan következett *a numerus currens-alapon való raktározás.* Nyitott volt azonban a nagyságkérdés: milyen nagyságcsoportokban legyen az anyag felállítva? Két szélső megoldás állt előttünk: a korszerű könyvtári és a korszerű levéltári eljárás. Ismeretes, hogy a könyvtárak centiméternyi nagyságkülönbségek figyelembevételével állítják össze a polcsorokat. A levéltárak ezzel szemben csak kétféle szabványmérettel dolgoznak: a kisebb formájú (XVI—XVII. századi) akták számára alkalmas 36 cm magasságú fasciculussal és a nagyobb formájú (XVIII—XIX. századi) akták tárolására szükséges 42 cm magasságú fasciculussal. A kézirattár számára egyik eljárást sem találtuk megfelelőnek; a levéltárét azért nem, mert a kéziratok nem szabványméretűek, mint az akták, hanem cédulanagyságtól ívnagyságig terjedhetnek; a könyvtári eljárást pedig azért nem, mivel új rendszerünk korlátai között nem lehet mindenféle nagyságú kéziratokból egész polcsorokat összeállítani. Így jutottunk arra az elhatározásra, hogy *két sajátszerű nagyságcsoportot* létesítünk: egyet a kis- és középnagyságú, s egyet

a nagy magasságú kéziratok számára. A kettő közötti határt 29—30 cm-ben állapítottuk meg, kb. a régi kvart alak felső határánál. Mindkét nagyságcsoport számára külön számsort tartottunk fenn.

A gyakorlati elrendezés és tárolás ezek szerint tehát a következőképpen történik. A megszerzett hagyatékot vagy gyűjteményt — ha rendezetlen állapotban van — műfaji, ezen belül tartalmi és alaki szempontból csoportosítjuk. Először elkülönítjük a kéziratokat a levelektől, azután az előbbieket tárgyi alapon, az utóbbiakat levélírók szerint elrendezzük. A nagy terjedelmű, homogén műveket vagy beköttetjük, vagy tékázzuk, a kisebb terjedelmű művekből pedig csomókat, kötegeket alkotunk, s ezeket tékába foglaljuk. A leveleket minden esetben tékázzuk vagy dobozoljuk. A tékán belül levő heterogén anyag önálló részeit borítékokba rakjuk ; egyes kisebb tanulmányokat vagy összetartozó bármilyen jegyzetanyagot éppúgy, mint az egyazon levélírótól, egyazon címzetthez intézett leveleket. Az ilyen módon tárgyilag logikus rendbe rakott anyagot — ideértve a levelek csomóit is —, ha formailag szükséges és tartalmilag lehetséges, 30 cm-en aluli és felüli csoportba osztjuk. Végül az így kialakuló két kötegsort külön-külön folytatólagos számozással látjuk el.

A hagyatéki vagy gyűjteményi keretbe nem tartozó, darabonként szerzeményezett szórvány-anyaggal kétféleképpen járunk el. A nagyobb terjedelmű kötetes vagy beköthető kéziratokat önállóan, külön szám alatt állítjuk be a numerus currens-sorba. Az egylapos vagy néhány lapnyi terjedelmű kiskéziratokat (analektákat), magános leveleket és magános képeket azonban nem illesztjük be a számsorba sem egyenként, sem csomóba gyűjtve, hanem a jól bevált régi gyakorlat szerint, egy-egy, a számsoron kívül álló, nyitott sorozatban *(Vegyes analekta, Vegyes levelestár, Vegyes képgyűjtemény)* helyezzük el. Ezekben a vegyes eredetű gyűjteményekben az egyes darabok nincsenek sorszámokkal jelölve, hanem ábécé-rendben sorakoznak, s így közéjük az új szerzemények bármikor besorolhatók. Az egyedi jelzet szerepét a betűrenden belül a szerzői név, illetve a tárgyi címszó tölti be.

Új rendszerünket — csakúgy, mint többi reformunkat — hosszabb ideig (1953—1954) tartó kísérletezés után alakítottuk ki ; megvalósításához csak 1955-ben fogtunk hozzá, felhagyva a régi szakrendszer toldozgatásával.

5. Rendszerünk kialakulásával párhuzamosan elkészítettük kéziratárunk *új katalógusát* is. Alapelgondolásunk itt is az volt, hogy a régi katalógust, mint a szakrendszer anyagának mutatóját a maga egészében fenntartjuk, és csak az új gyarapodás számára készítünk új elvek, új formák, új felvételi szabályok szerint új katalógust.

Először a *címleírást* és a katalógus formáját reformáltuk. Kiindulási alapul az Országos Széchényi Könyvtár címleírási szabályzatát vettük, de szem előtt tartottunk más, nyomtatásban megjelent külföldi katalógusokat is. A több oldalról leszűrt tanulságokat, valamint saját rendszerünk szükségleteit mérlegelve, hosszabb ideig tartó kísérletek után 1954-ig sikerült olyan katalogizálási szabályzatot készítenünk, amely a legszélesebb körben öleli fel a vonatkozó kérdéseket.[43]

[43] 1956 nyarán alkalmunk volt szabályzatunkat az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárának vezetőivel részletesen megtárgyalni, és sikerült közös elhatározásra jutni egy, a kéziratgyűjtemények használatára kiadandó általános jellegű szabályzat tekintetében. Ez a szabályzat valószínűleg már a közeljövőben megjelenik.

Sokkal hamarabb, már 1951-ben tisztázódott *a katalógus új formájának* kérdése. Erre a katalógusszekrények tervezése adott alkalmat. A megoldásnak kettős irányító szemponthoz kellett igazodnia: egyrészt a kéziratkatalogizálás sajátos szükségéhez, amely a nemzetközi méretű lapnál nagyobb formát kíván, másrészt a katalógus anyagául kiválasztott cellkarton-ív maradéktalan felosztásának követelményeihez. Így adódott a 14,5×10 cm-es forma, amely — tapasztalásunk szerint — minden tekintetben jó megoldás.[44]

Az új katalógus írását 1954-ben kezdtük el, — sokszorosításra nem lévén módunk — írógéppel. Ezzel az eljárással természetesen sok időbe kerül a melléklapok és utalók elkészítése, de sokkal inkább biztosítható az olvashatóság és csinosság. Rendszerét tekintve, az új katalógus eltér a szokásos típusoktól. Kísérlet a külföldön jól bevált *szótárkatalógus* meggyökereztetésére. Tulajdonképpen a szerzői és tárgyi katalógus egyesítéséből származik. Egyetlen betűrendbe állított cédulasorban egyszerre keresheti a kutató a kéziratokat címük és tartalmi vonatkozásaik szerint. A tárgyszóanyagot tartalmazó lapok a kézirat által tárgyalt tudományágról, lényeges személyekről, tárgyakról, földrajzi nevekről, történeti kor- és időszakokról adnak utalásokat magukra a kéziratokra. Efféle vezérszók alatt, mint Népköltés, Finn-ugor nyelvészet, Romantika, Török-kor, Sóbányászat, Erdély (XVII sz.), Dunai hajózás (XIX. sz.), Akadémia, Wittenberg stb. útbaigazítást kapunk a tárggyal foglalkozó kéziratokról. Bár az eligazításnak ez a módszere nyilván nem ér fel a tizedes osztályozás nyújtotta lehetőségekkel, tudománytörténeti gyűjteményeknél — aminők általában a kézirattárak — elegendőképpen támogatja a kutatást.

Katalógusrendszerünk újszerűsége más tekintetben is kifejeződik. Abban ti., hogy mindennemű gyűjteményrészleg anyagát felöleli. A régi kézirattári katalógusok rendesen több párhuzamos részből álltak. Az újonnan feldolgozott anyagra nézve nálunk nincs többé külön kézirati és levélkatalógus, vagy a képes ábrázolások katalógusa, hanem *csak egy általános katalógus van*, amely minden gyűjteményféleségről tájékoztat. Úgy véltük, ha már amúgy is elkerülhetetlen adottság, hogy minden témának régi és új katalógusban kell utánanézni, sőt a régi katalógusban két helyen is kell keresgélni, — akkor legalább az új szerzeményű anyag adatait lehessen egy helyen feltalálni. Katalógusunk ennek a gyakorlati célkitűzésnek a szülötte.[45]

Helyrajzi katalógus helyett egyelőre könyvformájú nyilvántartást vezetünk.

Ami végül katalogizálási munkánk előrehaladásának ütemét illeti, erről tájékoztatásul csak annyit, hogy három kézirattárosunk évente átlag 8000—9000 kézirattári egységet (javarészben leveleket és analektákat) dolgoz fel.[46]

6. Az új szerzeményű anyag feldolgozása katalogizáláson kívül *leltárba vételt* is jelent. Az előbbi a kutatást, az utóbbi a gyűjtemény megőrzését segíti.

[44] Ez a megoldás Nyiredő Istvántól ered.

[45] A katalógus-kialakító munkában elsősorban Csapodi Csaba, a régi könyvek gyűjteményének vezetője nyújtott elméleti és gyakorlati segítséget.

[46] L. az 1955. és 1956. évi jelentéseket, AK kézirattári adminisztratív iratok. — Itt kell megemlíteni,hogy a kéziratkatalogizálással párhuzamosan folyik a roppant gazdag s még teljesen kiaknázatlan tudománytörténeti anyagot tartalmazó főtitkári levéltár cédula-indexének elkészítése. Ehhez a név- és tárgymutatóhoz évente mintegy 8000 cédula készül.

1870 óta változatlanul egyazon kezdetleges növedéknapló volt használatban. Nyolcvan év múltán, 1951 elején tettük félre ezt a szinte történelmi ereklyévé vált naplót, s nyitottunk újat. Ebben két fontos újítást vezettünk be: egyrészt igyekeztünk pontosan feltüntetni a gyarapodás darabszámát, másrészt minden fontosnak vélt szerzeményezési adatot feljegyezni kívántunk: az eladó, ajándékozó, letéteményező személy nevét és lakcímét, esetleg a korábbi tulajdonosok nevét éppúgy, mint a vételárat. A dolog eleinte nem ment simán; különösen sok nehézségbe ütközött a mennyiségek számbavétele. Amikor pl. ládányi terjedelmű hagyatékokat vettünk át, pontos adatokat nem lehetett megállapítani; ez csak jóval később, a rendezői és katalogizálási munkák elvégzése során derült ki. De különben sem lett volna kielégítő olyan naplóbejegyzés, amely csak összegezve tűnteti fel valamelyik nagy hagyaték vagy gyűjtemény darabszámát; hiszen a helyes állománynyilvántartásnak részletesen kell számot adni minden tételről. Erre pedig a *növedéknapló* — amelybe a pénzügyi szervek előírása szerint azonnal a beszerzéskor kell a birtokba vett anyagot bevezetni — nem nyújtott módot. Így került sor — az Országos Széchenyi Könyvtár példájára — 1953-ban egy második állománynyilvántartó, az ún. *leltári napló* megnyitására, s ebben az újonnan katalogizált kéziratoknak cím szerint, a leveleknek relatio és darabszám szerint való felsorolására.

Növedéknaplózási munkánk egyik fontos ténye volt 1952-ben annak a nagy mennyiségű kéziratanyagnak utólagos állományba vétele, amely 1918 és 1925 között gyülemlett fel ajándékokból és letétekből, s amely eddig az időig számbavétetlenül hevert.

7. A kézirattár védelme, gyarapítása és feldolgozása mellett sort kellett keríteni a *használat szabályozására* is. Fő törekvésünk a helyben kutatásnak mindenképpen való megkönnyítésére és a kölcsönzés korlátozására irányult. A régi kézirattár sötét, zsúfolt, levegőtlen helyiségében a kutatók nem igen kívántak dolgozni; 1949-ben sokszor hetekig nem volt egyetlen vendégünk sem. A nevesebb kutatók (akadémikusok, egyetemi tanárok) úgy látszik a legrégibb idők óta kölcsönvehették a kéziratokat. Ebből folyólag azonban — mint utólag kiderült — igen sok kár származott. Az évekre szóló kölcsönzések következtében fontos kéziratok kallódtak el, s csak nagyritkán kerültek vissza gyűjteményünkbe, sokszor idegenek vagy antikváriumok révén.

Az új kézirattári kutatóhelyiség megépülése után elérkezett az ideje *a kölcsönzés megszorításának*. A tudósoknak kijáró kedvezményt nem volt könnyű megszűkíteni; évek kellettek hozzá, amíg közönségünket sikerült helybenkutatásra szoktatni. A kutatóterem megnyitása (1951. február) óta szemmelláthatólag nőtt a belső forgalom, és csökkent a kölcsönzés. Az évi kutatólétszám 1954-ig 100-ról 1500-ra, a használt anyag mennyisége 3000-ről mintegy 5000—6000 egységre emelkedett. Ezzel szemben az évi kölcsönzések száma 1000-ről kb. a felére esett; megjegyzendő, hogy kölcsönzés ekkoriban már csak intézmények részére volt lehetséges. 1955 őszén megpróbáltuk még szűkebbre vonni a korlátokat. Azóta jobbára már csak a budapesti nagykönyvtáraknak és múzeumoknak kölcsönzünk; az 1956. évi kölcsönzések száma csak 15 volt. A belső használatról, a kölcsönzésekről nyilvántartókönyvet vezetünk.[47]

[47] L. a megfelelő évi jelentéseket, AK kézirattári adminisztratív iratok.

8. Kézirattárosi munkánknak az elmúlt években kiegészítő részévé vált a gyűjteményt érintő *adminisztratív ügyek irodai kezelése* is. Ez az igazgatói ügyvitelnek 1952—1953 fordulóján végrehajtott racionalizálásából eredt. Azóta a könyvtár egyes osztályai — közöttük a kézirattár is — igazgatói rendelkezés és irányítás mellett részben maguk látják el a hivatalos levelezéssel járó teendőket. Ebből a működésből folyólag *külön kézirattári irattár* van kialakulóban.

*

Íme, előttünk állnak annak a széleskörű reformnak az eredményei, amelyeket számos tárgyi és személyi nehézség ellenére el lehetett érni. A megmutatkozó előnyök ebben a pillanatban talán még nem túlságosan jelentősek, de talán nem tévedünk, ha feltesszük, hogy szerencsés körülmények között magasbaívelő fejlődéshez segíthetik a nemzet legdrágább szellemi kincseinek tekintélyes részét őrző gyűjteményt.[48]

BERLÁSZ JENŐ

JENŐ BERLÁSZ: REORGANISATION DER HANDSCHRIFTENABTEILUNG DER BIBLIOTHEK DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Anlage, Einrichtung und Verwaltung der nach 1865 eröffneten Handschriftenabteilung veraltete weitgehend während der letzten Jahrzehnten. Im Jahre 1949 entschloss die Leitung der Bibliothek die gründliche Reorganisation der ganzen Abteilung. Eine ausführliche Übersicht über die Erfolge dieser Reorganisation zu geben ist der Zweck dieses Berichtes.

Die Reorganisationsarbeit wurde mit Bau und Einrichtung moderner Lokalitäten begonnen. Im Gebäude der Akademie wurden für die Zwecke der Handschriftenabteilung drei Magazinräume gebaut, die zugleich als Studien- und Diensträume dienen und mit einer feuersicherer Schatzkammer versehen sind.

In der zweiten Phase der Arbeit wurde für die Restaurierung und Konservierung der beschädigten Handschriften gesorgt. Es wurde Papiermaterial und künstlerisch wertwoller Ledereinband von Tausenden beschädigter Handschriften mit Anwendung moderner physikochemischer Verfahren verbessert.

Der Sammelkreis der Abteilung wurde prinzipiell festgelegt. Aufgabe der Abteilung ist demgemäss: die handschriftlichen Dokumente der einheimischen Wissenschafts- und Literaturgeschichte, besonders aber die Handschriften der Mitglieder der Ungarischen Akademie zu sammeln und bewahren. Ausser den streng genommenen handschriftlichen Werken gehören auch die verschiedenen Nebenprodukte der geistigen Arbeit, wie Notizen, Auszüge, Kopien, erste Entwürfe, Ausschnitte aus Drucksachen, Stiche, Zeichnungen, Photos, Faksimiles etc. zum Sammelkreis der Abteilung. Ebenso werden die Aufzeichnungen privater Natur, wie Tagebücher, Korrespondenzen von Gelehrten und Schriftsteller, als wie auch alle auf ihr Leben und Tätigkeit bezüglichen schriftlichen oder bildlichen Dokumente gesammelt. Archivmaterial (Urkunden, Akten) bleibt aber aus dem Sammelkreis ausgeschlossen.

Nach der genauen Bestimmung des Sammelkreises folgte die Klarlegung der methodischen Sammelarbeit. Wesentlich ist in diesem Bereich die Aufspürung der verborgenen Handschriften längst verstorbener hervorragender Vertreter des geistigen Lebens, gleichwie die, durch Vermittlung der Akademie vollzogene, systematische Erwerbung des Handschriftnachlasses verstorbener Akademiker.

Als eine bedeutende Refom ist auch die neue Anordnung der Handschriftenaufstellung zu betrachten. Das Wesentliche in dieser Anordnung ist, dass das neue

[48] Sokszoros kísérleti számlálásra támaszkodó nemrégiben végzett becslés szerint kézirattárunk állománya — beleértve az 1950-ben bekebelezett gyűjteményeket is — mintegy 14 000 kötet (köteg) nagyobb kéziratot és mintegy 76 000 analektát, levelet és oklevelet tartalmaz. A rendezetlen kisebb-nagyobb csomagok száma 567. A főtitkári, a könyvtári és a Kisfaludy-Társasági iratanyag összesen kb. 150 000 aktából áll.

Material — abweichend von der bisherigen Praxis, die den einzelnen Wissenschaften entsprechende Fachgruppen bilden liess — nach dem Provenienzprinzip der Archiven in erwerbungsgemässen Gruppen (ohne jedoch die Einheit der Autorennachlasse und der Sammlungen zu stören) verteilt und mit laufenden Nummern versehen wird.

Zur Förderung der Forschungsarbeit wurde ein neuer Katalog errichtet. Früher stand den Forschern nur ein Autorenkatalog zur Verfügung. Jetzt werden die neuen Erwerbungen nicht nur nach Autoren, sondern auch den Themen gemäss (Wissensgebiet, Gegenstand, Person, geographische Namen, Zeitalter usw.) in einem Kreuzkatalog verarbeitet. Statt verschiedener alphabetischer, chronologischer Sach- und Sonderkataloge (von Handschriften, Briefen, Bildern) gibt es jetzt nur einen Katalog der über alle nötige Daten eine leichte Orientierung ermöglicht.

Blutfogel Boldizsár miniátor

Blutfogel Boldizsár kevéssé ismert XV. század végi magyarországi kódexfestő. A külföldi szerzők összeállításában megjelent miniátor-lexikonok nem tudnak munkásságáról; művészettörténetírásunk is csupán egyetlen festett ősnyomtatvány alapján tartja nyilván a magyarországi miniátorok sorában.[1] Életével és a bártfai Szent Egyed templomnak adományozott könyvgyűjteményével Ábel Jenő foglalkozott részletesebben.[2] E forrásokból Blutfogel művészi tevékenységéről csak annyit tudunk meg, hogy tehetséges betűfestő, aki „kiváló gonddal és műérzékkel festette ki többékevésbé díszesen könyveit."[3] Ránk maradt ősnyomtatványainak díszítése e szűkszavú jellemzésnél alaposabb ismertetést, behatóbb elemzést érdemel.

Blutfogel életrajzi adatait rubrikátori záradékaiból ismerjük. Szilézia Canth nevű városában született. 1491-ben vágbeszterce prédikátor volt; 1494, 1495, 1496 és 1498-ban rubrikált könyveiben következetesen „predicator Bistriciensis"-nek nevezte magát. Tanulmányait Krakkóban végezte, ahol 1498-ban a bölcsészkaron baccalaureusi fokozatot, 1502-ben magisteri címet, majd nem sokkal később a hittudományok licentiatusának címét nyerte el. 1502-ben Kisszebenben volt prédikátor, 1508-tól kezdve pedig bártfai káplánként említik a városi számadáskönyvek. 1516-ban presbiterként halt meg Bártfán, s könyveit a Szent Egyed templom könyvtárának hagyományozta.[4]

Blutfogel életének fontosabb állomáshelyei — a Körmöcbánya közelében levő Vágbeszterce, Kisszeben és Bártfa — között a XV. század végén szoros gazdasági kapcsolat állott fenn. Azok a szövetségek, amelyeket Kassa, Lőcse, Eperjes, Kisszeben, Bártfa, majd az alsó- és felső-magyarországi bányavárosok közös érdekeik megvédésére kötöttek egymással, természetszerűleg kihatottak e területek kulturális fejlődésére, művészetének alaku-

[1] Rösler István (*Adalékok a kassai kir. jogakadémia könyvtárához.* Magy. Könyvszle. 1882. 20. l.) a kassai jogakadémiai könyvtár ősnyomtatványainak felsorolásakor említi Ambrosius *Operá*jának (Basel, 1492?) első részét, amelyet a bejegyzés tanúsága szerint 1496-ban Blutfogel rubrikált. Az ősnyomtatványt a könyvtár egyik legszebb példányának mondja, s külön kiemeli a 8. lap díszítését. — Rösler adatait közli: Szendrei János — Szentiványi Gyula: *Magyar képzőművészek lexikona.* Bp., 1915. 215. l. és Berkovits, Elena: *Miniatori Ungheresi nel dictionnaire des miniaturistes.* Corvina, 1941. 267. l.

[2] Ábel Jenő: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 78—88. l.

[3] *Uo.* 81. l.

[4] *Uo.* 80—87. l.

lására is.[5] A kölcsönhatások következtében e városok művészetében és könyvkultúrájában hasonló fejlődési folyamat, számos rokon jegy mutatkozott.

A gyorsan gazdagodó és öntudatosodó felvidéki polgárság körében korán felébredt a könyvek iránti érdeklődés. Az északi városokban már a század első felében élénk könyvkészítő tevékenység folyt. Pozsonyban, Kassán, Iglón, Eperjesen, Bártfán s még néhány bányavárosban a XV. században több név szerint ismert scriptor dolgozott.[6] A polgárság kulturális igényeinek emelkedésével együtt nőtt a könyvek megbecsülése és gyűjtése. A XV. század végén már számos értékes polgári könyvtulajdonról, kisebb könyvgyűjteményről tudunk. A bártfai Szent Egyed templom könyvtára legjelentősebben bártfai polgárok hagyatékaival gyarapodott. E polgári hagyatékok sorában több szempontból is becses művelődéstörténeti dokumentum BLUTFOGEL gyűjteménye, amely egykori tulajdonosának öntudatos magatartása következtében számos pontosan keltezhető iniciálét és lapszéldíszt őrzött meg számunkra.

ÁBEL Jenő BLUTFOGEL hagyatékaként 16 kötetben 20 ősnyomtatványt sorolt fel, és valószínűnek tartotta, hogy az ő gyűjteményéből származhat még néhány olyan bártfai könyv is, amelyből kitörölték vagy kitépték a tulajdonos bejegyzését.

Ma 21 olyan ősnyomtatványt ismerünk, amely az első kötéstábla belsejére írt „Domini Baltasar Slesite de Canth . . . 1510" bejegyzés vagy más adat szerint BLUTFOGEL tulajdona volt.[7] E műveket rendszerint maga BLUTFOGEL rubrikálta és díszítette. Csaknem valamennyi kötetben, amelyet véleményünk szerint maga díszített, benn van BLUTFOGEL tulajdon bejegyzése és 9 műben jellegzetes rubrikátori záradéka is. Mindössze három díszítetlen ősnyomtatványa volt.[8] Két könyvéből durván kivágták az iniciálékat.[9] További három kötetből is a feltehetőleg díszített levelek hiányoznak.[10]

BLUTFOGEL könyveinek legszebb lapjai eshettek áldozatul a könyvcsonkító szenvedélynek. Jól példázza e feltevést az a nagyfolio alakú kötet, amely DUNS SCOTUS *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum* (Nürnberg, Anton Koberger, 1481) és *Quaestiones quodlibetales* (Nürnberg, Anton Koberger,

[5] RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei.* Bp. 1955. 80. l.

[6] PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története.* Bp. 1926. 76—78. l.

[7] Azokból az ősnyomtatványokból, amelyeket ÁBEL (78—79. l.) BLUTFOGEL hagyatékaként ismertetett, ma csupán THOMAS DE AQUINO *Super primo sententiarum* (Venezia, Antonius de Strata, 1486) című munkája hiányzik. Kétségkívül BLUTFOGEL tulajdona volt viszont MEFFRET *Sermones de tempore et de sanctis, alias Hortulus reginae. Pars aestivalis* (Basel, Nikolaus Kessler, c. 1486.) című műve, amelynek első kötéstábláján BLUTFOGEL szokásos bejegyzése áll: „Domini Baltasar Slesite de Canth 1510." Ezt a munkát ÁBEL csupán a Szent Egyed templom könyveinek felsorolásakor (159. l.) említi. — Végül az egri Főegyházmegyei Könyvtár állományában van egy csonka *Biblia* (Nürnberg, Anton Koberger, 1485. — HAIN-COPINGER 3166, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 4288 [csak a második rész]), amelynek 370a lapján BLUTFOGEL következő bejegyzése olvasható: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel textoris filium bartholomei nacione Slesitam de Canth pro tunc predicatorem Bistriciensem simplicissimum ipso die Ursule in primo signo Sagitarij Anno salutis 1497."

[8] ÁBEL: *i. m.* 79. l. 10., 13. és 14. szám.

[9] ÁBEL: *i. m.* 79. l. 15. szám alatt leírt ősnyomtatványból Pars I. a 1 a lapon hiányzik az iniciálé; az említett MEFFRET-kötetből az Aa 2a lap iniciáléja van kitépve.

[10] ÁBEL: *i. m.* 78. l. 3. szám és 79. l. 5. szám alatt leírt művek.

1481) című munkáit tartalmazza.[11] Az első mű eleje hiányzik ; a II., III. és IV. rész kezdetét és a *Quaestiones quodlibetales* 2a levelét nagyméretű iniciálékkal és lapszéldíszekkel látta el a művész. A festett díszítésből csupán három iniciálé és egyetlen lapszéldísz maradt meg. Az iniciálét és a lapszéldíszeket úgy vágták ki a könyvből, hogy a festés egyes részletei még ma is láthatók.

A kötet épen maradt festett díszei BLUTFOGELT jóízlésű, gyakorlott miniátornak mutatják. Finom kidolgozású, nagyméretű iniciáléiban az alap tömör arany ; a zöld, kék, illetőleg vörös betűtestet árnyalt stilizált levelek töltik ki. A betűszárak közti teret az első iniciálénál kék, a másodiknál vörös alapon arany ornamentális díszítés borítja. A harmadik iniciáléban a betűtest zöldszínű kockás mintát zár közre.

Az egyetlen megmaradt lapszéldísz (Pars II. 2a lap, *I. tábla*) rózsaszín zöld, szürke stilizált levelekre és virágokra ágazó indákat ábrázol. A finom kidolgozású, pasztell színű indák, levelek mellett tollrajzzal körülvett aranytallérok húzódnak.

BLUTFOGEL ezt a kötetét 1496-ban rubrikálta. Valószínűleg ekkor készült a két ősnyomtatvány festett díszítése is. Ugyanebben az évben fejezte be a művész AUGUSTINUS *Explanatio psalmorum* (Basel, Johann Amerbach, 1489) című munkájának rubrikálását és feltehetőleg festését is.[12] E mű iniciáléi és lapszéldíszei a kisfolio alakú kötet méretéhez igazodva szerényebbek ; az elrendezés, díszítő modor és a festői technika azonban a DUNS SCOTUS-kötet díszítéséhez hasonló.

A Pars I.a 3a lapot két iniciálé és lapszéldísz élénkíti. *(II. tábla.)* A nagyobb méretű B iniciálé zöld keretben, poncolt arany alapon rózsaszín, árnyalt levéldíszű betűtestet ábrázol. Az iniciáléból csigavonalba hajló levélkék nyúlnak ki a két hasáb közé, illetőleg a felső lapszélre. Az alsó és külső lapszélen nyolcasokban ívelődő, kék-zöld-szürke-rózsaszín indákból, stilizált levelekből és virágokból álló díszítés húzódik. A hosszú kelyhű virágok közé naturalisztikusan ábrázolt szekfű vegyül. A díszítés között elszórt aranytallérokat pontokból álló keret és gyakran szeszélyes tollrajz veszi körül.

Ugyanilyen szellemben készült, de a lap három szélére kiterjedő lapszéldísz és egy iniciálé van a Pars III. j 2b lapján. Kevésbé tetszetős a Pars II. A 2a lap díszítése, amely a két hasáb közül kinyúló ágból terjed szét az alsó lapszélre. A stilizált virágokban végződő rózsaszín-zöld levelek között „ISTE LIBER EST DOMINI WALTAS . . .” feliratú mondatszalag ívelődik.

BLUTFOGEL kódexfestői tevékenységének igen fontos emléke ANGELUS DE CLAVASIO *Summa angelica de casibus conscientiae* (Strassburg, Martin Flach, 1491) című munkája.[13] E kötet díszítését ugyanis a művész tisztán kivehető kézjegyével is ellátta. Az a 1a lap iniciáléjában, a zöld betűtest összekötő szárába festette be BLUTFOGEL B betűből álló kézjegyét *(III. tábla 1. kép.)*.

BLUTFOGEL öntudatos egyéniség volt, aki értékes könyveibe nevét beírta, rubrikátori záradékaiban pedig nevén kívül származási helyét, állását, tudományos képesítését is pontosan feltüntette. Nem meglepő tehát, hogy

[11] Az ősnyomtatvány és a festett díszítések leírását a dolgozatunkhoz csatolt jegyzékben 1. és 2. szám alatt közöljük.

[12] L. uo. 4. sz. a.

[13] L. uo. 3. sz. a.

művészi tevékenységét sem kívánta véka alá rejteni. Több kézjeggyel jelzett művét nem ismerjük ; iniciáléinak és lapszéldíszeinek azonos stílusa azonban pontosan megegyezik a mesterjeggyel hitelesített iniciálé díszítő modorával. Az iniciáléból kiinduló lapszéldísz kissé módosított változata az AUGUSTINUS-kötet Pars II. A 1a lapját borító széldísznek.

Eredetibb elgondolást mutat az ANGELUS DE CLAVASIO-kötet másik lapszéldísze. Itt faágból ágazik ki a szokásos ornamentika, s nyolcas alakban ívelődve, szeszélyesen visszakanyarodva, hurkolódva húzódik végig a lap alján. Ez a díszítés az AUGUSTINUS-kötet lapszéldíszeinél kevésbé üde színhatást kelt.

Ugyanilyen jellegű, azonos színekkel készült s igen hasonló elrendezésű díszítés borítja AUGUSTINUS *Expositio evangelii secundum Johannem* (Basel,

Johann Amerbach, c. 1491.) című munkájának[14] a 2a lapját *(IV. tábla 1. kép)*. Az iniciáléban lila keretben, poncolt arany alapon, sárgával árnyalt zöld betűtest van, amelyből barna-rózsaszín és kék levelek ágaznak szét a belső lapszélre. A lap alján két szimmetrikus elhelyezésű, stilizált virágokban végződő levél ívelődik ; az ornamentális díszítést — BLUTFOGEL többi lapszéldíszeihez hasonlóan — pontokkal keretelt aranytallérok veszik körül.

Néhány kötetbe csak iniciálét festett a művész. Ezekben a változatos felépítésű és díszítésű iniciálékban tükröződik leginkább BLUTFOGEL művészi képzelőereje, dekoratív hajlama. ANTONINUS FLORENTINUS *Summa Theologica, Pars Secunda* (Venezia, Nicolas Jenson, 1477—1480.) című művének[15] egyetlen iniciáléja (a 5a lap) a DUNS SCOTUS-kötet nagyméretű, pompás iniciáléinak modorában készült. A matt arany keretbe foglalt iniciálé vörös alapját arany filigrán borítja ; a kék betűtestben fehérrel árnyalt fodros levelek hajladoznak.

Feltűnően sok iniciáléval (36 maradt meg a csonka kötetben) látta el BLUTFOGEL GRATIANUS *Decretumát* (Venezia, Johannes de Colonia et Johannes Manthen, 1479—1480.).[16] A színes keretbe foglalt iniciálékban a betűtestet majd minden esetben árnyalt levelek töltik ki. Változatosabb az iniciálék belsejének kiképzése. Az élénk színű alapot rendszerint ornamentális díszítés vagy kötegbe fogott, hosszúszárú, erősen stilizált liliomok borítják *(III. tábla 2. kép)*; nem ritka a hálós vagy kockás minta sem. Az iniciálékból többnyire keskeny

[14] L. uo. 5. sz. a.
[15] L. uo. 8. sz. a.
[16] L. uo. 10. sz. a.

levelekben végződő indaszár ágazik ki és fut le a lapszélen vagy a szöveghasábok között.

A GRATIANUS-kötet iniciáléinál kezdetlegesebb kivitelű, egyszerűbb iniciálék díszítik IX. GERGELY pápa nagyfolio alakú *Decretales*ét (Venezia, Johannes Herbort, 1481.).[17]

ANTONINUS FLORENTINUS *Summa Theologica. Pars III.*, 1. 2. (Venezia, Andreas de Paltascichis, 1485.) című művének[18] iniciáléja és lapszéldísze eltér BLUTFOGEL stílusától (*IV. tábla 2. kép*). A lap alján csigavonalba hajló, stilizált levelek karcsúbbak, plasztikusabbak és tagoltabbak BLUTFOGEL levélformáinál. Szembetűnő különbség az indaszárak erőteljesebb kidolgozása, a finom rajzú stilizált virágok árnyaltabb, részletezőbb mintázása. Az indaszárak szétválásánál apró arany levélkék csillognak. Hiányoznak BLUTFOGEL lapszéldíszeinek szinte nélkülözhetetlen elemei, a pontokkal körülvett aranytallérok is.

Más jellegű az iniciálé díszítése is, bár a betűszárak között ábrázolt, kötegbe fogott stilizált liliomokat BLUTFOGEL is szívesen alkalmazta. A szürke betűtest fehérrel árnyalt levelei csipkézettebbek, nyugtalanabbak, plasztikusabbak. Az elegánsabb díszítés fémszerű hatásával is elkülönül BLUTFOGEL többi ősnyomtatványának iniciáléitól és lapszéldíszeitől. Ez a kötet már kifestve kerülhetett BLUTFOGEL tulajdonába.

BLUTFOGEL ősnyomtatványait közel egy időben — kb. egy évtized alatt — díszíthette, s így nem meglepő, hogy iniciáléinak és lapszéldíszeinek stílusában, festői gyakorlatában lényegesebb változás, fejlődési folyamat nem észlelhető. Művei többnyire csak a szerényebb vagy pompásabb kivitelezésben, tetszetősebb vagy egyszerűbb díszítő megoldások alkalmazásában térnek el egymástól. Az iniciálék betűtesteit kitöltő és a lapszéldíszként alkalmazott levélornamentika mindvégig változatlan marad. Következetes a díszítő motivumok alkalmazásában, a részletek ábrázolásában is.

BLUTFOGEL művei a magyarországi kéziratfestés eddig viszonylag kevés figyelemre méltatott, szerényebb hajtásaihoz tartoznak. A budai reneszánsz kéziratfestés nem hatott ki művészetére. Festett díszein egyetlen reneszánsz motivum sincsen. Stílusa a magyarországi miniatúrafestészet olasz ösztönzéseket gyümölcsöztető budai műhelyétől távol érlelődött, s ennek megfelelően is alakult; iniciáléin és lapszéldíszein inkább a cseh miniátorok hatása érezhető.

A cseh kéziratfestés, francia és olasz stíluselemek kezdeti önállótlan átvétele után, a XIV. század második felében, IV. KÁROLY király idejében jutott el a sajátos nemzeti vonások kiérleléséhez.[19]. Az új stílus az avignoni miniatúrafestészet díszítő modorának egyéni továbbfejlesztéseként jött létre és terjedt el Csehországban.[20] E folyamattal párhuzamosan Közép-Európa egyéb művészeti centrumaiba is eljutott az avignoni kódexfestés hatása. A közös forrásból nyert ösztönzésekből a XV. század első felében Csehország-

[17] L. uo. 9. sz. a.

[18] L. uo. 7. sz. a.

[19] DVOŘÁK, Max: *Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt.* Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses. Wien, 1901. 50—60. l.

[20] DVOŘÁK: *i. m.* 35—43. l. — KLETZL, Otto: *Studien zur Böhmischen Buchmalerei.* Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft. Marburg, 1933. 4—5. l. — HOFFMANN Edith: *Cseh miniatűrök a Szépművészeti Múzeumban.* Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. Bp., 1918. 57. l.

ban, Ausztriában és Bajorországban igen hasonló díszítő modor alakult ki.[21] A lapszéldíszítés rendszerint a keretnek csak egyes széleire terjedt. Főeleme a spirálisban haladó, többrészes, stilizált levélforma. Az ornamentális dísz belső mintázása ugyanazon szín különböző árnyalataival vagy finom fehér vonalak felrakásával készült. Az összhatásában hasonló díszítő modor a legtöbb helyen határozott lokális jegyekkel bővült, sokféleképpen differenciálódott. A széles körben elterjedt lapszéldíszítés különböző változatainak kialakulását a közvetlen avignoni ösztönzéseken kívül az új cseh ornamentika is befolyásolta.[22]

A magyarországi kéziratfestésen a XIV. század végétől kezdve észlelhető a cseh miniátorok hatása.[23] Nagyszombati Mihály iniciáléinál a sarkokból kiinduló indadíszben, a váci ötvöscéh szerkönyvében Szent Eligius arctípusában, más cseh befolyás alatt készült kódexeinkben leginkább a lapszéldíszek festésében mutatkozik a csehországi miniátorok stílusjegyeinek követése.

A Krakkóban végzett és Bártfán megtelepedett Blutfogel művein szinte magától értetődő a cseh kéziratok hatása. Iniciáléi és lapszéldíszei azonban csak rokon jegyeket mutatnak a korabeli cseh miniatúrafestészet emlékeivel, de nem azonosíthatók azokkal.

A XV. század végi csehországi miniatúrafestészet egyik figyelmet érdemlő emléke az Országos Széchenyi Könyvtár gazdagon és művészien díszített *Benedictionale*ja (*V. tábla 1. kép.*).[24] E cseh kódex több iniciáléjának belsejét arannyal vagy ezüsttel festett, kötegbe fogott, stilizált liliomok díszítik. Ez a jellegzetes motívum Blutfogel több iniciáléjában ismétlődik. A századvégi cseh iniciálékhoz hasonlóan Blutfogel iniciáléiban is gyakori a poncolt arany háttér vagy az arany filigrán ornamens. Csaknem lényegesebbek azonban azok a különbségek, amelyek Blutfogel lapszéldíszei és a cseh *Benedictionale* ornamentikája között észlelhetők. A karcsúbb, fellazítottabb, fémszerűbben festett cseh levelekkel szemben Blutfogel következetesen kevésbé tagolt, szélesebb, lágyan hajladozó levélformákat használt. Mellőzte a levelek bordáinak a cseh miniátoroktól megszokott hangsúlyozott érzékeltetését, s a levelek elágazásaiból is elhagyta az arany levélkéket; helyüket éppen csak tollrajzzal jelölte. E különbségek nem magyarázhatók azzal, hogy a *Benedictionale* feltűnően szép ornamentikáját Blutfogelnél tehetségesebb és képzettebb művész festette. Ugyanezek az eltérések fennállnak akkor is, ha műveit az Országos Széchényi Könyvtár 1469-ben keltezett *Nowi zákon* című, cseh nyelvű papírkódexének (Fol. Slav. 29)[25] lapszéldíszeivel vetjük össze, holott ennek az egyszerű kiállítású kéziratnak a díszeit Blutfogelnél kezdetlegesebb művész készítette. Sokkal közelebb áll e cseh kéziratok díszeihez annak az Antoninus Florentinus-kötetnek már ismertett díszítése, amely minden bizonnyal kifestve jutott Blutfogelhez.[26]

[21] Dvořák: *i. m.* 98. l.

[22] *Uo.* 98. l. — Dostál, E.: *Přispěvky k dějinám českého iluminátorského umení na sklonku XIV. století.* Brno, 1928. 148—149. l. — Bredt, Wilhelm: *Der Handschriftenschmuck Augsburgs im XV. Jahrhundert.* Strassburg. 1900. 63. l.

[23] Hoffmann Edith: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai.* Bp. 1928. 75—76. l.

[24] Bartoniek, Emma: *Codices manu scripti latini.* Bp. 1940. 223—224. l. — Hoffmann: *i. m.* (l. 23. j.) 62—63. l.

[25] Hoffmann: *i. m.* (l. 23. j.) 62. l.

[26] L. a dolgozathoz csatolt jegyzékben 7. sz. a.

A bártfai könyvtár ősnyomtatványai közül még egy csonka *Missale* díszítésén érezhető a cseh kéziratfestés hatása *(V. tábla 2. kép)*. Ez a *Missale ad usum dominorum Ultramontanorum* nem BLUTFOGEL hagyatékából került a könyvtárba. A *Missale*t Petrus MAUFER vándornyomdász nyomtatta 1480-ban Veronában a magyar földön miséző papok számára.[27] A csonka ősnyomtatványból a fametszetes kánonkép hiányzik. Festett díszítése nem sokkal megjelenése után már Magyarországon — esetleg Bártfán — készülhetett.

A *Missale*ban hat iniciálé és négy lapszéldíszítés maradt meg. A finoman kidolgozott díszítésekhez feltűnően sok aranyat és üde pasztell színeket alkalmazott az ismeretlen mester. Az iniciálék kiképzése nem túl változatos: a betűtestet többnyire árnyalt levelek töltik ki, az iniciálé alapját pedig finom ornamensek borítják. A művész tehetsége a lapszéldíszeken bontakozott ki szabadabban. A díszítés többnyire az iniciálé betűtestének meghosszabbodásaként indul ki, és indaszárakból kiágazó, erőteljesen tagolt, finom stilizált levelekből s olykor egy-két virágból áll. Az indaszárak kacskaringókban végződnek; az elágazásokban arany levélkék csillognak. A három lapszélre terjedő díszítésnél a lap bal szélén rendszerint vékony pálca húzódik, amelyre indák, levelek csavarodnak. Más elhelyezésben is szívesen alkalmazta a művész a pálcatagot; az alsó és felső lapszéldíszítésnél a két szöveghasáb között húzódó pálcából ágaznak szét a többé-kevésbé szimmetrikusan ívelődő levélformák.

A *Missale* lapszéldíszei a gazdag aranyozás és a lendületesen ívelődő, könnyed, csipkézett levelek üde színhatásával BLUTFOGEL műveinél pompásabb, elegánsabb benyomást keltenek; az iniciálék azonban nem érik el BLUTFOGEL iniciáléinak művészi színvonalát.

BLUTFOGEL festői modora tehát nem elszigetelt jelenség a XV. század végén Magyarországon: több felvidéki emlékkel mutat rokon vonásokat. Az ország északi részében dolgozó miniátorok a bonyolultabb cseh és a szárazabb osztrák lapkeretelés hatása alatt alakították ki a kódexfestésnek ezt a sajátos stílusát.[28] A száz évvel korábban élő NAGYSZOMBATI Mihálytól kezdve jó néhány tehetséges miniátor működött közre e stílus kimunkálásában.

BLUTFOGEL az 1490-es évek végén és a XVI. század első éveiben díszítette ősnyomtatványait. A XV. század végén a kéziratfestés Európa-szerte háttérbe szorult, s többnyire az ősnyomtatványokon és a címereslevéleken élt tovább. Magyarországon is szembetűnő e korban a díszített kódexek megritkulása. A budai miniátor műhely II. ULÁSZLÓ uralkodása alatt szerényebb keretek között dolgozott tovább, és jóval kevesebb kódexet állított elő, mint MÁTYÁS idejében. Csupán a címereslevelek díszítése ért e korban meglepő felvirágzást.[29]

A budai művészeti élet hanyatlását előidéző gazdasági és politikai változások az ország félreesőbb kulturális központjaiba kevésbé hatottak ki. A városi számadáskönyvekből, oklevelekből ismert művésznevek[30] s a mesternévhez nem kapcsolható díszített kódexek egyaránt azt tanúsítják, hogy az

[27] HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum.* Tübingen, 1831. 11428 szám. — HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica.* Bp. 1938. 37. l. 1. szám.

[28] GEREVICH Tibor: *A régi magyar művészet európai helyzete.* Bp. 1924. 18. l.

[29] BERKOVITS Ilona: *Az esztergomi Ulászló-Graduale.* Magy. Könyvszle. 1941. 346. l.

[30] BERKOVITS, Elena: *Miniatori Ungheresi...* Corvina, 1941. 255—281. l.

ország északi városaiban a XVI. század elején is figyelmet érdemlő könyvmásoló és díszítő tevékenység folyt. Festett kódexeink nagy része azonban a századok során elkallódott, elpusztult.

Éppen ezért különleges jelentőségű BLUTFOGEL hagyatéka, amely egy eddig kevéssé ismert felvidéki kéziratfestő több mint félszáz iniciáléját és számos lapszéldíszét őrizte meg számunkra. Ez az emlékanyag nemcsak BLUTFOGEL művészi tevékenységének reálisabb megítélését teszi lehetővé, hanem a magyarországi kéziratfestés XVI. századi fejlődésének rekonstruálását is elősegíti.

Blutfogel díszített ősnyomtatványainak jegyzéke:

1. DUNS SCOTUS, Johannes: *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum.* Ed Thomas Penketh et Bartholomaeus Bellatus. Nürnberg, Anton Koberger, 1481. 2°

Papír. 4 rész: I. rész 130 levél (csonka); II. rész 82 levél; III. rész 58 levél. IV. rész 140 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 3 iniciálé Kötés: XV. századi sötétbarna bőr, fatáblákon(433 × 300 mm) bélyegzőkkel és görgetővel készült díszítéssel. Réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth 1510 Scotus super mgr̃m." — Uo.: a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise. — I. rész 130a lap: „Explicit labor rubricandi huius primi libri per me Balthazar Blutfogel predicatorem simplicissimum nacione Slesitam de Canth in signo 2° Cancri feria sexta in die Barbare anno dominice incarnacionis 1495. Cuius et liber iste est."

Az I. rész eleje hiányzik; a kötet kiállítása alapján valószínű, hogy a 2a lapon itt is iniciálé és lapszéldíszítés volt.

II. rész 2a lap: C iniciálé (73 × 73 mm) mályva-rózsaszínű kettős keretben, arany alapon zöld betű, sárgával árnyalt lombdíszítéssel. A betű belsejében kék alapon sárga vonaldísz. Az iniciálé jobb felső sarkából zöld száron aranytallérral díszített rózsaszín levél fut le a két hasáb közé.

A lap alján és a külső lapszélen rózsaszín-zöld-kék levéldísz ívelődik. A levelek között megnyúlt kelyhű, stilizált virágok és tollrajzzal körülvett aranytallérok.

III. rész 2a lap: C iniciálé (73 × 73 mm) világos és sötétebb kék keretben, arany alapon, barnával árnyalt levéldíszítésű kék betű. A betű belseje vörös, arany filigrán díszítéssel.

A lap alján húzódó díszítést levágták.

IV. rész 2a lapon a nagyméretű iniciálé és lapszéldísz kivágva.

HAIN 6417, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 9074, ÁBEL: *i. m.* 78. l. 4. sz. és 148. l. 9. szám.

2. DUNS SCOTUS, Johannes: *Quaestiones quodlibetales.* Ed. Thomas Penketh. Nürnberg, Anton Koberger, 1481. 2° (Az előző műhöz kötve.)

Papír. 52 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 iniciálé. Kötés: l. 1. szám alatt.

51b lap: „ffinit labor rubricandi libri huius per me Balthazar Blutfogel predicatorem (utólag beszúrva: Bistriciensem) simplicissimum nacione Slesitam de Canth in secundo signo Scorpionis feria quarta que erat dies decem milium martirum hora vero quasi sexta mane Anno salutis 1496. Cuius et liber iste est."

2a lap: C iniciálé (74 × 75 mm) szürke-barna kettős keretben, arany alapon vörös betű, sárgával árnyalt levéldíszítéssel; belsejében zöld kockás mintával.

A lap alján és a külső lapszélen húzódó díszítést levágták.

HAIN: 6435, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 9069, ÁBEL: *i. m.* 78. l. 4. sz. és 148 l. 9. szám.

3. Angelus de Clavasio: *Summa angelica de casibus conscientiae.* Strassburg, Martin Flach, 1491. dec. 1. 2°

Papír. 370 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (300 × 210 mm) bélyegzőkkel és görgetővel készült díszítéssel; réz köldökverettel és kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Liber domini Baltasar de Canth." 1b levélen a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

Ia lap: A iniciálé (38 × 38 mm) barnás-lila keretben zöld betű, sárgával árnyalt levelekkel, B betűből álló kézjeggyel. A betű belseje kék, szürke vonaldíszítéssel. Az iniciálé bal alsó sarkából egy stilizált virágban végződő szürke és egy szürkés-lila levél ágazik szét. A levelek mellett tollrajzzal és pontokkal körülvett aranytallérok.

A lap alján zöld, lilás-szürke, kék stilizált levelek nyolcas alakban ívelődnek. A levelek között szürke stilizált virág és több, barna körökkel keretezett aranytallér.

Hain 5391, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 1932, Ábel: *i. m.* 79. l. 8. sz. és 154. l. 31. szám.

4. Augustinus, Aurelius: *Explanatio psalmorum.* Basel, Johann Amerbach, 1489. 2°

Papír. 3 rész: I. rész 164 levél (hiányos); II. rész 194 levél; III. rész 192 levél (hiányos). Vörös és kék festett kezdők. 3 lapszéldíszítés, 7 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (340 × 220 mm), fonatos és ornamentális díszítéssel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth 1510." — III. rész 192a lap.: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar predicatorem Bistriciensem simplicissimum nacione Slesitam in primo signo arietis Anno salutis humane 1496. Cuius et liber iste est, in die Sebastiani hora quasi tercia post prandium."

I. rész 18a lev. (a 2a) 0 iniciálé (27 × 27 mm) fekete-szürke keretben sárga-barna levéldíszű betű, belsejében szürke alapon fekete vonaldísz.

19a lap (a 3a) 2 iniciálé és lapszéldíszítés. D iniciálé (25 × 27 mm) szürke keretben zöld betű, sárgával árnyalt levelekkel, belsejében szürke alapon fehér vonaldísz. Az iniciálé bal alsó sarkából rózsaszín-szürke levél nyúlik ki a belső lapszélre; a stilizált levél alatt barna körökkel keretezett aranytallér.

B inicialé (40 × 35 mm) kettős zöld keretben, poncolt arany alapon rózsaszín betű, fehér árnyalással. Az iniciáléból két kisebb levél nyúlik ki.

A lap alsó és külső szélén kék, zöld, szürke, rózsaszín stilizált levelek nyolcas alakban ívelődnek; közöttük stilizált virágok, körökkel keretezett aranytallérok és egy naturalisztikusan ábrázolt szekfű.

II. rész A 1a lap.: P iniciálé (27 × 27 mm) rózsaszín-mályva keretben, szürke fehérrel árnyalt betű, belsejében kék alapon fehér vonaldísz. Az iniciáléból stilizált virágokban végződő kék és rózsaszín levél ágazik ki a belső lapszélre.

A 2a lap.: Q iniciálé (37 × 35 mm) szürke keretben, poncolt ezüst alapon zöld, sárgával árnyalt levéldíszű betű. Az iniciálé bal alsó sarkából vékony szürke inda nyúlik ki.

A lap alján fürtös virágokban végződő, rózsaszín-zöld levelek ívelődnek; a díszítés és a barna körökkel keretezett aranytallérok között „ISTE . LIBER . EST . DOMINI . WALTAS" feliratú mondatszalag húzódik.

III. rész j 2a lap.: E iniciálé (26 × 26 mm) fekete keretben vörös betű, sárga árnyalt levéldísszel. A betű belsejében kék alapon fekete hálózat.

j 2b lap.: E iniciálé (35 × 35 mm) barna-piros keretben, poncolt arany alapon fehérrel árnyalt szürke betű. Az iniciáléból egy zöld és egy rózsaszín levél indul ki a felső lapszélre.

A külső lapszélen zöld-rózsaszín-szürke megnyúlt stilizált levelekből, barna körökkel körülvett aranytallérokból és egy stilizált virágból álló díszítés. A lap alján kékes-szürke stilizált levelet és két naturalisztikusabb virágot ábrázoló lapszéldísz.

HAIN 1917, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2909, ÁBEL: *i. m.* 79. l. 7. sz. és 152. l. 19. szám.

5. AUGUSTINUS, Aurelius: *Expositio evangelii secundum Johannem.* [Basel, Johann Amerbach, nem 1491 után.] 2°

Papír. 206 levél (hiányos). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (320×225 mm) bélyegzőkkel készített, ornamentális díszítéssel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

205b lap: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel predicatorem Bistriciensem simplicissimum nacione Slesitam de Canth in 2° signo piscis feria sexta post dyonisii hora fere quinta anno Domini 1494. Cuius et liber est." — Az első kötéstábla belsején az egykori tulajdonos bejegyzése kitörülve.

Ia (a 2a) lap: I iniciálé (43×35 mm) szürke keretben, poncolt arany alapon zöld betű, sárgával árnyalt levéldísszel. Az iniciálé baloldali sarkaiból stilizált virágokban végződő, aranytallérokkal körülvett barna-lila-kék levélinda ágazik szét a belső lapszélen.

A lap alján ugyanilyen, szürke-rózsaszín stilizált inda- és virágdísz.

HAIN-COPINGER 1982, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2912, ÁBEL: *i. m.* 79. l. 6. és 151. l. 18. szám.

6. CARACCIOLUS, Robertus: *Sermones de laudibus sanctorum.* Basel, Nikolaus Kessler, 1490. II. 26. 2° (Az előző műhöz kötve).

Papír. 189 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 iniciálé. Kötés: l. 5. szám. alatt.

189a lapon a rubrikátor bejegyzését levágták.

a 5a lap: N iniciálé (23×23 mm) barnás-sárga keretben, poncolt arany alapon, fehérrel árnyalt szürke betű.

HAIN 4485, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 6057, ÁBEL: *i. m.* 79. l. 6. sz. és 151. l. 18. szám.

7. ANTONINUS FLORENTINUS: *Summa theologica.* P. 3, l. 2. Venezia, Andreas de Paltascichis, 1485. IV. 21. 2°

Papír. 2 rész: I. rész 216 levél (csonka, a mű e 4 levéllel kezdődik), II. rész 208 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (310×220 mm), vaknyomású és bélyegzőkkel készített díszítéssel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth. Tercia pars Anthonin 1510." — Uo. a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

I. rész. A mű első — feltehetően díszített — levelei hiányoznak.

II. rész. A 2a lap: R iniciálé (40×40 mm) kopott lila keretben lilás-szürke betű, árnyalt levéldísszel. A betű belsejében zöld alapon kötegbe fogott, hosszú szárú, stilizált ezüst liliomok. Az iniciálé bal alsó sarkából karcsú zöld inda nyúlik ki a belső lapszélre.

A lap alján spirális alakban haladó, karcsú lila-zöld-kék indákból és stilizált virágokból álló lapszéldísz. Az indaszár és a kiágazó levelek között kis arany levélkék.

HAIN-COPINGER 1257, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2198, ÁBEL: *i. m.* 79. l. 12. sz. és 157. l. 40. szám.

8. ANTONINUS FLORENTINUS: *Summa theologica.* Pars II. Venezia, Nicolas Jenson, 1477–1480. 2°

Papír. 323 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (310×215 mm) liliomot ábrázoló bélyegzőkkel díszítve; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth. Secunda pars Anthonini 1510." — 322a lap: „Explicit labor rubricandi libri huius per me Balthazar Blutfogel predicatorem Bistriciensem simplicissimum nacione Slesitam de Canth in primo signo arietis feria quarta post festum lucie hora quasi quarta post prandium. Anno salutis 1496. Cuius et liber iste est." — Az a 4b lapon a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

a 5a lap: F iniciálé (52×65 mm) matt arany keretben kék betű fehérrel árnyalt levéldíszítéssel. A betű belsejében vörös alapon arany filigrán.

Hain-Copinger 1243. P. II., *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2185. P. II., Ábel: *i. m.* 79. l. 11. sz. és 157. l. 39. szám.

9. Gregorius IX. papa: *Decretales.* Venezia, [Johannes Herbort] 1481. IX. 10. 2°

Papír. 314 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 3 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (440×290 mm), bélyegzőkkel készült díszítéssel és réz kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth Decretales 1510." — Uo.: a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

l 2a lap: D iniciálé (38×43 mm) rózsaszín keretben, fekete alapon kék leveleket ábrázoló betű. A betű belsejében zöld alapon kezdetleges vonaldísz.

t 9b lap: E iniciálé (40×43 mm) zöld keretben, vonaldísszel borított világosabb zöld alapon rózsaszín betű, árnyalt levéldíszítéssel.

A 7b lap: D iniciálé (33×43 mm) keret nélküli zöld betű, árnyalt levelekkel. Belsejében rózsaszín alapon mályva színű vonaldísz.

Hain 8011, *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum.* London, 1924. Part V. 302. l., Ábel: *i. m.* 78. l. 1. sz. és 146. l. 2. szám.

10. Gratianus: *Decretum.* Venezia, Johannes de Colonia et Johannes Manthen, 1479/1480. jan. 3. 2°

Papír. 418 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 36 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (445×295 mm), bélyegzőkkel készült díszítéssel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth Decretum. 1510.' — Uo.: a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

k 7b lap: Q iniciálé (47×45 mm) matt arany és vörös keretben, kék alapon zöld, fodros levelekkel díszített betűtest. A betű belsejében vörös alapon fekete tollrajz. Az iniciálé felső keretét ötszirmú rózsaszín virág töri át; a bal alsó sarokból keskeny rózsaszín levélke fut le a két hasáb között.

n 2a lap: Q iniciálé (43×43 mm) kék keretben sárga-barna mintázású betűtest. A betű belseje zöld, sárga vonaldíszítéssel; a zöld alapot ferde rózsaszín sáv osztja két részre. Az iniciálé bal alsó sarkából zöld inda nyúlik ki a két hasáb közé.

p 2b lap: az iniciálét kivágták.

q 2b lap: Q iniciálé (49×53 mm) világos és sötétebb zöld osztású keretben, fodros levelekkel díszített arany, illetőleg rózsaszín betűtest. Belsejében kék alapon kötegbe fogott, hosszúszárú, stilizált fehér liliomok. Az iniciáléból zöld levélkékben végződő rózsaszín indaszár indul ki s fut le a két hasáb között.

q 5b lap: I iniciálé (53×57 mm) sárga vonaldíszítéssel borított rózsaszín alapon zöld betű, árnyalt levelekkel.

q 8b lap: D iniciálé (54×50 mm) rózsaszín keretben kék, fehérrel árnyalt betűtest; belsejében zöld alapon sárga vonaldísz.

Hasonló szellemben festett iniciálék díszítik a következő lapokat:

r 2a lap: Q iniciálé (51×51 mm); r 8a lap: Q iniciálé (50×50 mm);
s 1b lap: S iniciálé (54×54 mm); s 4b lap: Q iniciálé (51×51 mm);
s 8a lap: C iniciálé (53×52 mm); t 8a lap: Q iniciálé (42×42 mm);
v 9a lap: D iniciálé (42×46 mm); x 3b lap: C iniciálé (53×53 mm);
x 7a lap: Q iniciálé (56×54 mm); y 2b lap: Q iniciálé (53×55 mm);
z 9a lap: Q iniciálé (47×46 mm); ι 3a lap: Q iniciálé (53×50 mm);
ι 5b lap: D iniciálé (50×43 mm); ι 7a lap: D iniciálé (44×40 mm);
ι 9b lap: A iniciálé (40×40 mm); ɔ 1b lap: Q iniciálé (45×44 mm);
ɔ 9a lap: Q iniciálé (43×43 mm); aa 9a lap: Q iniciálé (42×40 mm);
bb 10b lap: S iniciálé (49×49 mm); cc 4b lap: Q iniciálé (52×52 mm);
dd 5a lap: Q iniciálé (50×52 mm); ee 7a lap: Q iniciálé (44×42 mm);
ff 1a lap: Q iniciálé (38×38 mm); ff 2b lap: Q iniciálé (38×34 mm);
ff 6b lap: U iniciálé (35×35 mm); gg 1a lap: Q iniciálé (51×50 mm);
hh 2a lap: Q iniciálé (50×48 mm); M 4a lap: Q iniciálé (45×47 mm);
M 5b lap: Q iniciálé (45×45 mm); nn 2b lap: A iniciálé (40×37 mm);
nn 4a lap: D iniciálé (43×43 mm).

Hain 7894, *Catalogue of books printed in the XV^th century now in the British Museum.* London, 1924. Part V. 235. l., Ábel: *i. m.* 78. l. 2. sz. és 146. l. 3. szám.

11. Augustinus, Aurelius: *De civitate dei,* cum commentario Thomae Waleys et Nicolai Trivet. Basel, Johann Amerbach, 1489. II. 13. 2°

Papír. 268 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (325×225 mm) bélyegzőkkel készült díszítésel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

264a (O 4a) lap: „Explicitus est labor rubricandi per me Balthazar blutfogel predicatorem Bystriciensem simplicissimum Nacione Slesitam de Canth in secundo signo piscis vigesima prima die februarii hora ferme tercia Cuius et liber iste est." — Ábel szerint az első kötéstábla belsején Blutfogel szokásos bejegyzése; ez ma már nem látható.

a 2a lap: I iniciálé (43×19 mm) arany alapon rózsaszín fehérrel árnyalt betűtest. Az iniciáléból primitív kék-zöld inda fut ki a belső lapszélre.

A díszítést feltehetőleg nem Blutfogel készítette.

Hain-Copinger 2064, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2887, Ábel: *i. m.* 79. l. 5. sz. Koll. 2. és 151. l. 17 sz. Koll. 2.

12. Ambrosius: Opera. Basel (1492?) Említi Röszler István (l. 1. sz. j.).

13. *Biblia,* cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. — Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Iudaeorum. Nürnberg: Anton Koberger, 1485. 2°

Papír. Csupán a II. rész: 370 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, számos iniciálé. Kötés: XV. századi sötétbarna bőr, fatáblákon (320 × 220 mm) bélyegzőkkel készült díszítéssel. Réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

A 370a lapon bejegyzés: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel textoris filium bartholomei nacione Slesitam de Canth pro tunc predicatorem Bistri-

ciensem simplicissimum ipso die Ursule in primo signo Sagitarij Anno salutis 1947."

la lap: U iniciálé (16 × 20 mm) szürke keretben zöld betű, sárgával árnyalt lombdíszítéssel. A betű belsejében mályvaszínű alapon lila vonaldísz. — Ugyanitt: U iniciálé (21 × 22 mm) kék keretben mályvaszínű betű, belsejében zöld alapon sárga vonaldísz. — A lap alján zöld-rózsaszín és kék akantusz levelekből kezdetleges kidolgozású lapszéldíszítés.

A kötetben számos kisméretű, az előbbiekhez hasonlóan díszített, egyszerűbb iniciálé van.

HAIN-COPINGER 3166, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 4288.

ÁBEL nem említi ezt a kötetet a bártfai Szent] Egyed templom könyvtárának állományában. Az ősnyomtatvány ma az egri Főegyházmegyei Könyvtár tulajdona.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

ELISABETH SOLTÉSZ: DER MINIATOR BALTHASAR BLUTFOGEL

Balthasar BLUTFOGEL, Presbyter von Bártfa (Bardiov) ist ein bisher wenig bekannter, aber trotzdem interessanter Vertreter der oberungarischen Kodexmalerei des XV. Jahrhunderts. BLUTFOGEL wurde in Canth (Schlesien) geboren, studierte in Krakau, wo er 1502 den Magistergrad, später den des Lizentiats der Theologie erwarb. In den 1490-er Jahren war BLUTFOGEL in Vágbeszterce (Porazská Bystrica), 1502 in Kisszeben (Sabinov) als Prediger tätig; seit 1508 Kaplan, später Presbyter in Bártfa, wo er 1516 starb. Seine Bücher hinterliess er der Bibliothek der dortigen hl. Aegidius-Kirche.

BLUTFOGELs Bücher-Nachlass ist ein von verschiedenen Gesichtspunkten wertvolles kulturhistorisches Dokument. Der grösste Teil seiner Bücher wurde nämlich von BLUTFOGEL selbst rubriziert und illuminiert. Die Schlussformel des Rubrikators in diesen Büchern enthält, neben BLUTFOGELs Namen, pünktliche Angaben über seinen Geburtsort, seine Qualifikation und Stellung. Es sind 21 Wiegendrucke bekannt, die BLUTFOGEL gehörten, was aus einer, auf die innere Seite des Einbandes angeführten Aufzeichnung „Domini Baltasar Slesite de Canth ... 1510", oder aus der Schlussformel des Rubrikators festgestellt werden kann.

BLUTFOGEL illuminierte mannigfaltig und gefällig den grössten Teil seiner Bücher. Sein Nachlass enthält mehr als 50 Initialen und viele Randverzierungen von BLUTFOGEL. Das Titelblatt der Bände ist gewöhnlich mit einer schönen Initiale und Zierleiste versehen. Im Text sind die Initialen bescheidener. In den fein ausgearbeiteten, grossangelegten Initialen ist der Hintergrund in dichtem Gold gehalten, der Buchstabe mit schattierten und stilisierten Blättern geziert. Am Rande des Blattes seiner Bücher sind Verzierungen aus stilisierten Blumen und Blättern zu sehen. In einer Zierleiste des Buches AUGUSTINUS *Explanatio Psalmorum* (Basel, 1489. Johann Amerbach) steht ein Spruchband mit den Worten: ISTE LIBER EST DOMINI WALTAS ..., wonach das Buch vom Eigentümer selbst illuminiert wurde. In einer Initiale des Buches ANGELUS DE CLAVASIO *Summa angelica de casibus conscientiae* (Strassburg, 1491, Martin Flach) finden wir den verborgenen Anfangsbuchstaben des Namens „Blutfogel".

BLUTFOGELS Stil wurde durch die gleichzeitige tschechische Kodexmalerei beeinflusst. Dieser Einfluss bedeutet eigentlich nur eine Stilverwandtschaft, die seine Initialen und Zierleisten mit den Werken der gleichzeitigen tschechischen Illuminatoren (*Benedictionale*, Budapest, Nationalbibliothek Széchényi, Cod. lat. 252. *Nowí zákon*, ebenda Fol. Slaw. 29) verband. BLUTFOGEL hat die von der tschechischen Kodexmalerei bekommenen Anregungen — ebenso, wie der vor 100 Jahren tätiger Michael NAGYSZOMBATI — zur Ausbildung seines feinen künstlerischen Sinn verratenden individuellen Stils benützt.

Duns Scotus : *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum.* Nürnberg. Anton Koberger, 1481. II. rész 2a lap.

Prologus

Dixi Aurelij Augustini hippo-nensis episcopi: in psalmū Beatus vir qui non abijt ꝛc. prologus incipit.

Quersa sit generis ppbe-ne: ꝛ pinde cui⁹ vox: vt in q̄ persona ppne dictū sit: aut cur titulū non ha-beat: requiram⁹. Lentus itaq; ꝛ diqua agentis psal-mos esse nulla dubitatio est. Et qui psal-mus quotus sit: vel a quo recitat⁹ sit: aut-lor⁹ inscriptione ostēdit. Nō enī oēs psal-mi a Dauid edit sunt. Ipe enī Dauid ex omni ppli ḡmore principes spūsctō mūda-tos elegit: quor⁹ noia sunt Asaph: Eman: Ethan: ꝛ Jdithun: vt in quēcunq; diuin⁹ spūs⁹ intrasset: hymnū deo caneret. Da-uid ergo solus nouē psalmos ore ppio ce-cinit. Reliq; aūt ab illis qui ante⁹ principi b⁹ titra titulor⁹ inscriptionē sūt dicti. Hic aūt qz titulū habet ita dicti nō habet: requi-rendū nobis est: qa ꝛ tōc inf̄ ceteros sol⁹ nō habeat titulū inscriptionē: vt a quo fue-rit recitat⁹. Nā si psalmographus scōm ex-tentū ꝛ quantū ē ordinē: vel in numero re-digeret: vt causas singlor⁹ ostēdere potuit: cur nō ꝛ huic titulū supposuit: ꝛ vtrū psa⁹ esset nō dū-dū: Sed qz hic psalm⁹ ppria voce dei loq̄ntis inducit: ideo titulū nō hz: Ne quid diuino eloquio ꝓponeret: Aut psa⁹ dicere-tur: qui nō psa⁹: sed ymnus est apēdla-tus: ꝛ ideo practulatione habere non po-tuit nec debuit: nec si habuisset vt psa⁹ es-set: tuclior tantū in ordine numeri non au-ctoritate iudicaret: Aut ne vt tam relatus est: aliquid ꝓponeret diuino eloquio psal-mograph⁹ p̄tulatione ꝓpositus. Nā ꝛ pre ceteris potuisset intelligi si psa⁹ dict⁹ fu-isset. Et ideo sol⁹ titulū nō habet: vt ꝓspicui⁹ esset quantus inter ceteros emineret. Unde tam anxiaduertere debet prudentia vestra: quanta vis: quanta auctoritas: q̄n ea ratio in hoc psalmo versetur: cui nec ti-tulum ausus est scriba preponere: nec nu-merum indicare: vt solum eum ꝛ vnū: po-tius q̄ psa⁹ ostenderet. Igitur quia fa-miste deo: ex vocis auctoritate iam ostēsa est: ꝛ tituli ratio demonstrata: fugerit: vt de ipso psalmo tractemus.

Explicat prologus.

Eiusdem dixi Augustini de eo-dem psalmo Tractatus incipit.

Psalmus

Beatus vir qui non abijt in consilio impio-rum. De domino nostro Jesu Chri-sto: hoc est homine dominico accipien-dum est: Beat⁹ vir qui non abijt in consilio impioꝝ: sicut ho-mo terrenus: qui vtiq; consensit decepte a serpente: vt dei precepta preteriret. Et in via peccatorum non stetit. Quia venit quidē i via peccator⁹: nascēdo sicut peccatores: sed nō stetit: qz eū nō tenuit il-lecebra secularis. Et in cathedra pesti lentie no sedit. Noluit regnū frenū cū superbia: Que ista cathedra pestilētie recte intelligit: qz nō fere q̄q̄ est q̄ careat amo-re dñandi: ꝛ humanā nō appetat gloriam. Pestilēta est enī morb⁹ late pagatus: et oēs aut pene oēs inuolues: q̄q̄ accōmo-dan⁹ accipiat cathedra pestilētie: pnicio-sa doctrina: cui⁹ sermo vt cācer serpit. De ide pslideraā ē ordo verbor⁹: abijt: stetit: se-dit. Abijt enī ille: cū recessit a deo. Stetit: cui⁹ delectat⁹ est petō. Sedit: cū in sua su-perbia cōfirmat⁹: redire nō potuit: nisi per cū liberat⁹: qui neq; abijt in cōsilio impio rū: nec in via peccator⁹ stetit: nec in cathe-dra pestilētie sedit. Sed in lege dni fuit voluntas eius: ꝛ i lege eius me-ditabit die ac nocte. Justo non est lex posita: vt die Apls. Sed aliud est esse i le-ge: aliud sub lege. Qui ē in lege: scōm legē agit. q̄ est sub lege: scōm legē agit. Ille q̄ li-ber est: iste seru⁹. Deinde aliud est lex que scribit ꝛ imponit seruiēti: aliud lex que mē te ꝓspicit ab eo qui nō indiget lris. Medi tabit die ac nocte: Aut sine intermissione intelligendū est: Aut die in lenitia: nocte i tribulatiōib⁹. Dicit enī: Abraā die meus vidit: ꝛ gauisus est. Et de tribulatione di-cit: Insup et vsq; ad nocte cēdaugunt me renes mei. Et erit tāq; lignū qđ plātatū est scōm decursus aquar. Id est: Aut scōm ipam sapiennā q̄ digna ra est doicm suscipe ad salutē nr̄am: vt ipe hō sit lignū plantatū scōm decursus aq̄r. Nōe enī b intellectu accipi qđ in alio psal mo dr̄: Fluui⁹ dei replet⁹ est aq̄: Aut scōm spiritū scīm scōm quē dr̄: Ipe vos bapti-zabit in spūsctō. Et illud: Qui sitit: veniat ꝛ bibat. Et illō: Si scires donū dei: ꝛ q̄s est

Alias fra. t sequa.

Augustinus, Aurelius : *Explanatio psalmorum*. Basel. Johann Amerbach, 1489. a 3. lap.

¶ Abbas

Summa Angelica de casibꝫ ꝫ scientie per venerabilē fratrem Angelū de clauasio ꝫ pulata: incipit feliciter.

Abbas dicit esse epūs by/ ter. c. i. de era. t q̄li. t erat ānoꝝ. xxv. vt in/ fra eras.

¶ Abbas a q̄ dꝫ eligit: Resp̄o deo a monaste rio cui p̄fici debet. xviij. q. ij. c. abbatē.

¶ De cui⁹ monasterio dꝫ eligi: Nā. q. ppzio nisi q̄n idoneā psonā nō hꝫ ber. qz tunc de alio monasterio eligi pōt. xviij. q. ij. c. q̄ sit.

¶ A q̄ dꝫ ꝫfirmari. vide. s. ꝫfirmatio. §. iiij.

¶ A q̄dꝫ bñdicit: R. q. ab epō diocesano p quē bñdictōem intelligit ei dari cura monasterij ꝫm Jnno. i. c. i. de sup. neg. pla. Nec añ/ q̄ sit bñdictus dꝫ exercere q̄ pertinet ad ei⁹ offi/ ciū ꝫm glo. i. d. c. i. Qđ limito ꝫm Laudunū in de. attēdentes. de sta. mo. q̄n ē ꝫ suetudo i monasterio q. bñdicat. al's nō. Et sic intelli/ go. d. c. i.

¶ Sed q̄d si epūs recuset eū bñdicere: R. q. si tercio requisitus eū humilitate t deuotōe vt ꝫ grauit recusauerit eū bñdicere. tūc pōt t mo nachos suos bñdicere t alia q̄ ad eius offici um pertinēt exercere. vt in. d. c. i.

¶ Quo die debet bñdici: R. q. solūmō in die bus in q̄bꝫ ordines minores p̄nt ꝫferri bus cōem opi. docto. vt no. glo. i. d. de. attēdentes t Pa. in. c. cum sis. de ꝫse. ec. vel al.

¶ Utꝝ possit aliquid exigi p̄ tali bñdictiōe

n depositi.
at ciuili: ali
i. vij. ti. ō oz
de he
ōtrouersia ē
tatis. Tē
raf ei q inge
s cā suo ordi
itionē suam
dictū ꝓbatū
esse ē: utrū ut
an ut i seruū
Tem Ali
rsiā stat⁹: fru
re potestatez
dñz eē fatet
is t̄miata: si
dñm suū ac
lice li. ix. ti. i.
arib⁹ ul' suis
scūq; crimis

Aida
uir in
excom
mūica
tōe cō
stitut⁹
epz ac
cusare
dispo
nit. adolescente infra. xiij. etatis
sue ānū ad assertōez sue cause ad
ducit. ꝓhibit⁹ ab accusatōne ado
lescētē accusatorē t se testē facit.
adolescēs psonā accusatoris t te
stis gerere cupit. die statuta ad iu
diciū electoꝝ iudicū ueniūt. epūs
minie occurrit. a cōione suspēdit
tādē renouato iudicio accusator
culpabilis in accusatōe iuenitur.
demū ad assertōnem ꝓprie cause

n. hoc nō placet.
: bene admittere

est. vij. q. i. sciēdū est. q semel fuit crimiosus rep
men. xxv. di. c. vlt. item in veteri te. puniebat ꝓti
ij. absit. ergo bodie repellit a ꝓmotōe. liij. di. n

Angelus de Clavasio: *Summa angelica de casibus conscientiae.* Strassburg. Martin Flach, 1491. 1a lap.

Gratianus: *Decretum.* Venezia. Johannes de Colonia et Johannes Manthen, 1479/1480. q 2b lap.

Augustinus, Aurelius: *Expositio evangelii secundum Johannem.* (Basel. Johann Amerbach, nem 1491után). a 2a lap.

Antoninus Florentinus: *Summa theologica.* Pars III. 1.2. Venezia. Andreas de Paltascichis, 1845. II. rész A 2a lap.

A prágai ágostonrendi kanonokok *Benedictionale*ja.
XV. század.

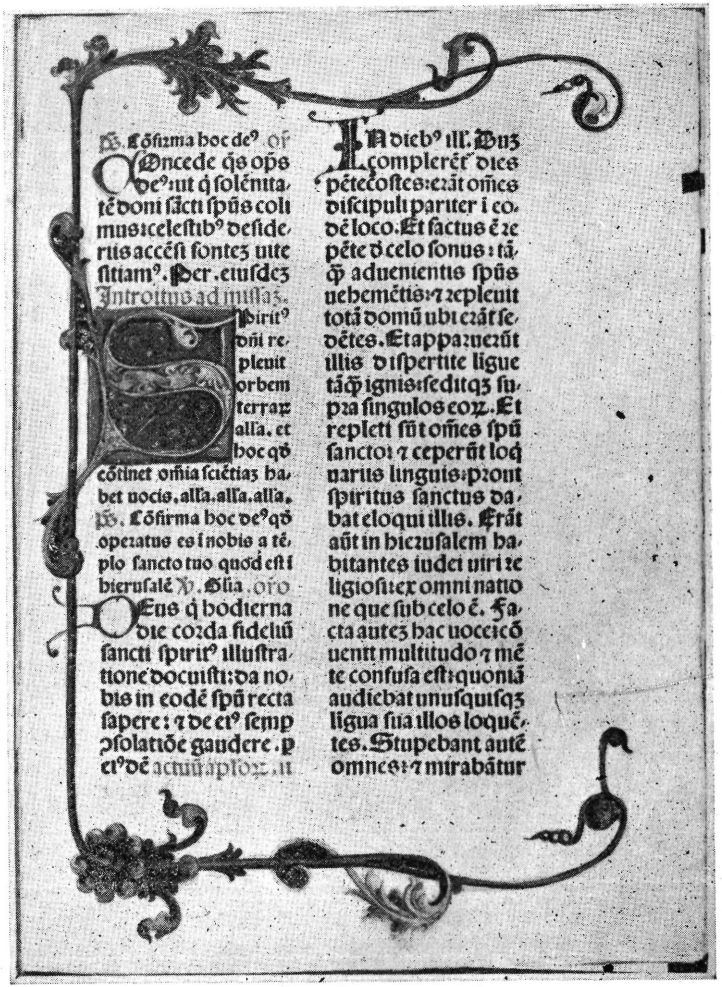

Missale ad usum dominorum Ultramontanorum. Verona (Petrus Maufer), 1480.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy elfelejtett XVI. századi pszichológus és XVII. századi pseudonym plagizátora: Juan Huarte és Aeschacius Major (=Joachim Caesar). A „habent sua fata libelli" agyonidézett frázisa mindig új színt nyer, ha a megszokott bibliográfiai kutatómunka szürke adatai mögött hirtelen éles bepillantást nyerünk elmúlt korok és elmúlt írók színes, eleven és küzdelmes életébe. Különösen áll ez akkor, ha a keresett könyv valamely oknál fogva az „üldözött könyvek" sorába tartozik: ha a haladó szerző szembekerült vagy szembefordult saját korának hivatalos, uralkodó eszméivel és a mögöttük álló hatalmakkal.

„A nyugat-európai filozófia története" c. művében G. F. Alexandrov foglalkozik röviden Juan Huarteval, a spanyol reneszánsznak egy igen eredeti, haladó szellemű gondolkodójával. Ha ennek nyomán továbbiakat szeretnénk megtudni ez érdekesnek igérkező szerzőről: meglepetéssel tapasztaljuk, hogy nem csupán műveit nem találjuk könyvtárainkban, hanem még nevét sem találjuk meg a könyvtáros legfőbb bibliográfiai forrásaiban, az Ueberweg-féle *Grundriss* vonatkozó kötetében, ill. R. Eisler *Philosophen-Lexikon*jában és *Handwörterbuch*ja III. kötetének bibliográfiai függelékében.

Szerencsére Jöcher *Gelehrten-Lexicon*ja 1750-ben még ismeri filozófusunkat, sőt azt is közli, hogy spanyol művét a német Äschacius Major latinra fordította. Így kerül kezünkbe végre a mű — a budapesti Egyetemi Könyvtár példánya —, mely az eredeti teljes fordításának látszik: *Scrutinium ingeniorum pro iis qui excellere cupiunt;* perpetua linguae Castellanae translatione latinitate donatum: interprete *Aeschacio Majore* Dobreborano. Lege: stupesces. Jenae, 1663. Exc. Samuel Krebs. 42, 743. l. Index.

Kiderül, hogy az előszóban Major megnevezi magát a szerzőt is: Janus Huartus Doctor Medicus Hispanus. Vagyis a lényeget — a szerzőség eltulajdonítását — illetően nem beszélhetünk plágiumról. Hogy mi lehet mégis a szokatlan eljárás mögött, arról hamarosan meggyőz az *Index librorum prohibitorum* (1940) illetékes (224.) lapja:

„Huarte, Jan. Examen de ingenios para las sciencias, donde se muestra la differencia de habilidades que hay en los hombres y el genero de letras que a cada uno responde en particular. *Decr. 11 dec. 1604.*"

Vagyis a művet nem sokkal első kiadásai után a tiltott könyvek listájára helyezték, s ott van ma is. Valószínű, hogy a fordító elsősorban az inkvizícióra való tekintettel dugta el a szerzőt a címlapról; bár Németország északi részén — ahol élt és fordítását kiadta — közvetlen veszély nem fenyegette, nyilván jobbnak látta azért az óvatosságot. Emellett szólhatott még a kiadó üzleti szempontja is: a könyv terjesztése a katholikus országokban és olvasóknál.

Bár a mű tartalmi vizsgálata már nem tartozik a bibliográfusra, annyit egykönnyen megállapíthatunk, hogy a Sanctum Officium miért helyeztette a könyvet indexre. Ha ugyanis egy szerző a XVI. század 70-es éveiben azzal kezdi művét, hogy lehet valaki bármely előkelő születésű, és járhat a legdrágább iskolákba: ha tehetsége hiányzik,

sohasem viheti semmire a tudományokban, — ezzel nyilván olyan rést próbál ütni a születési előjogok feltétlen elismerését valló feudális rendszeren, melyet nem nézhet szótlanul a feudalizmus legfőbb elméleti képviselője és védelmezője, az egyház és az inkvizíció. (A condamnatio részletes indokolása — mely az idők folyamán változik — megtalálható az index korai kiadásaiban[1].)

A kérdést kissé tovább bonyolítja az a körülmény, melyre G. E. Lessing hívja fel figyelmünket. Lessing — mint könyvtáros is — lelkes felfedezője és kiadója volt méltatlanul elfeledett régi haladó íróknak, és — többek között — Huartet is igyekezett kiemelni a feledés mélyéről. Művét spanyol eredetiből lefordította németre, és ki is adta. E kiadás előszavában[2] olvassuk, hogy az Aeschacius Major név anagrammatikus változata Joachim Caesarnak, a fordító tényleges családi nevének. Caesarról az *Allg. Deutsche Biographie* nem tud, de Jöcher számon tartja, és ismeri álnevét is és a latin fordításnak első, 1612-es kiadását is.

E rövid megjegyzéseink semmiképpen sem tartanak igényt a felfedezés jellegére. Adatközlésünknek két célja van :

1. hogy felhívja *könyvtárosaink* figyelmét a Major—Caesar-féle latin kiadás tényleges szerzőjére[3];

2. hogy e bibliográfiai és könyvtörténeti adalékkal ráterelje a *filozófia* és *pszichológia* történészeinek figyelmét egy alaposan elfelejtett, de igen eredeti gondolkodóra, aki már a XVI. században olyan problémáknak szentelt monográfiát, melyekkel ő utána csak a majdani pszichológiai alkalmasság-vizsgálatok és a képességek lélektana fog foglalkozni — jó háromszáz évvel később és az indexrehelyezés veszélye nélkül.

Mátrai László

Szerző és nyomdász. Szerző, íródeák, másoló, szedő, korrektor, nyomdász, a könyv alkotóinak e legfőbb képviselői együttes munkájából jött létre a könyv, a könyvnyomtatás feltalálása óta a XX. századig, amikor az íródeák, másoló szerepét átvette a gépíró(nő), s a korrektor szerepe már csak a szedésnek, a kefelevonatnak és a tördelt korrektúrának a kéz(gép)irat szövegével való egyeztetése : annak ellenőrzése, hogy pontosan szedett-e a szedő, s a kefelevonaton végzett korrigálásokat végrehajtotta-e a tördelt levonaton?

A szavak, amelyekkel a könyv alkotóit nevezzük, nem olyan régiek nálunk, mint a magyarországi nyomtatványok, sőt az első nyomtatott magyar nyelvű könyveknél is jóval újabbak. A *szerző* szó — *scriptor, verfasser* jelentésben először Faludi Ferenc *Udvari emberé*ben fordul elő (NySz), amely először 1750-ben jelent meg. Az *íródeák* — *grammaticus, scriba* értelemben már a *Debreceni Kódex*ben megvan, s a könyvnyomtatás korában gyakori szó. Későbbi jelentése a *notarius, város író deákja*, majd *törvényszék jegyzőkönyvvezetője*. Káldi *Vasárnapi prédikációi*ban olvasom: „eggyütt lésznek . . . a' Hamis bírák a' Prókátorokkal, és Író-deákokkal" (251. l.). A *másoló* első előfordulása

[1] *Index librorum expurgatorum:* G. Quiroga Toletani Hispan. generalis Inquisitoris iussu editus. Salmuri, 1601 (!) 93—95. lev ; vagy : *Index librorum prohibitorum et expurgandorum novissimus.* Madridi, 1667. 734—5. l.

[2] L.: *Johann Huart's Prüfung der Köpfe zu den Wissenschaften.* Aus dem Spanischen übersetzt von Gotthold Ephraim Lessing. 2. verb., Aufl. v. J. J. Ebert. Wittenberg-Zerbst, 1785. VII. 1. — Az előszó olvasható Lessing műveinek összes kiadásában is : *Kürschners Deutsche Nat. Litt.* 64. Bd. 38—42. l.

[3] Holtzmann-Bohatta IV. kötete *Scrutinium* alatt felfedi ugyan a szerzőt, de az Aeschacius Major névvel nem foglalkozik.

— SZILY Kálmán *NyUSzT.* a szerint — MÁRTON Józsefnél, 1803-ban. A *szedő — betűszedő* értelemben sem az *NySz*-ben, sem a *NyUSzT.*-ben nincs szótárazva, de SZYL Mikl s, kit az irodalomtörténet PÁZMÁNY Péterrel azonosít, a *Csepregi mesterség*ben, 1614-ben azt írja: „az bötűszedű az hét helyett kettőt vetett." (Pázmány P. Egyetem, V. 20.) A *korrektor* magyar neve, a *javítnok*, erőszakolt nyelvújítási szó, amely először az *Akadémiai Névkönyvben*, 1840-ben olvasható. A *nyomdász* 1846-ban, a *Tiszti Szt.*-ben jelenik meg először, tehát múlt századi nyelvújítási szó.

A XVI—XVIII. században több olyan könyvet ismerünk, amelyben ugyanazon szavaknak különböző nyelvjárásterületekről való változatai felváltva szerepelnek. Ilyen könyv például mindjárt az első tisztán magyar szöveget tartalmazó magyar könyv (csak a nyomdász ajánlása és a végén az Errata s a datum latin), amelyben élesen elkülönülnek egymástól az e-ző (ë-ző), í-ző és ö-ző nyelvjárásban írt szövegek. E könyv KOMJÁTHI Benedek *Az Zenth Paal leueley magyar nyelven* (Krakkó, 1533). A PERÉNYIek nyalábvári kastélyából, Ugocsa megyéből közel út volt Krakkó, s a viharos politikai időjárás lelki rémei ellen PERÉNYINÉ FRANGEPÁN Katalin egy menedéket látott: a hitet. Ezt akarta erősíteni magában, udvari népében és jobbágyaiban is, amikor PÁL apostol leveleit magyar nyelvre fordítva az olvasni tudók kezébe juttatta. Ez persze nem ment olyan egyszerűen. Nem volt könnyű embereket találnia, akik ezt a nehéz feladatot el tudták volna végezni. Végre is — úgy látszik — több tudós teológus kipróbálása után, KOMJÁTHI Benedek személyében állapodik meg a nyalábvári kastély úrnője, „unszolja", „inti" a fordításra, rendelkezésére bocsátja a Nyalábvárban már meglevő fordításrészeket. KOMJÁTHI hosszas szabadkozások után vállalja a feladatot. De — úgy látszik — PERÉNYI Gábor udvarába az ország különböző vidékeiről jöttek a papi emberek, akik magukkal hozták otthoni nyelvüket: a szegedi *ö*-zést, a szatmári *í*-zést, és PÁL apostol leveleit ezeken a nyelvjárásokon fordították le. E szövegeket KOMJÁTHI átolvasta, amelyeket jónak talált, nyelvi javítás nélkül, változatlanul átvette. Nem írta át a saját *e*-ző nyelvjárására, amivel időt takarított meg, (a költség nem számított volna egy ilyen gazdag várkastélyban). Így lett a talán akarata ellenére az ő neve alatt megjelent könyvnek nyelvi felelőse, így derülhetett ki művének nagy részéről, hogy nem az ő munkája, és ezért vádolhatta meg — a körülmények kellő mérlegelése nélkül — VISKI Károly 1909-ben „szemérmetlen plágizálással", a *Magyar Nyelvőr*ben.

Tény az, hogy az első magyar nyelvű könyvben, KOMJÁTHI Benedek: *Az Zenth Paal leueley*-ben három nyelvjárást látunk, nem keveredett formájában, hanem egymástól elkülönülten, egymástól érintetlenül: az *e*-ző, — ez KOMJÁTHI nyelvjárása, — az *í*-ző és az *ö*-ző nyelvjárást, azok nyelvét, akik Nyalábvárott már KOMJÁTHI odaérkezése előtt foglalkoztak PÁL leveleinek lefordításával. Egyes szavakban ilyen eltérések vannak a különböző fejezetek között: *keresztyén — körösztyén, Pétörnek — Pétertes, mindenek — mindönöket, il — él, itel — étel* stb. — MURMELLIUS *Lexikon*ának magyar értelmezésében ugyanezt a következetlenséget, azaz eltéréseket látjuk. Mindez már többször megbeszélt kérdés. (Legutóbb *MNy*, L. 3—4. *A régi magyar könyvek kézirata stb.* című cikkemben. Az érdeklődő itt bővebb felvilágosítást is talál.) Bennünket itt a nyelvészeti kutatásoknak csak az eredménye érdekel: az a megállapítás, hogy bizonyos műveknek nem egy ember a szerzője, hogy a PESTI MIZSÉR Gábor, HELTAI Gáspár és KÁROLYI Gáspár neve alatt ismert biblia-fordítások munkaközösségben készültek, amit e fordítók a fordítás előszavában maguk közölnek az olvasóval. E könyvekben semmi ok sincs annak feltevésére, hogy a korrektorok bármit is változtattak volna a kézirat szövegén. KÁROLYI *Biblia*-fordítása 1645-i, amstelodami kiadásában annál több nyomát, káros nyomát látjuk az önkéntes korrektoroknak, a „Belgiomi Académiákban tanuló Magyaroknak forgolódások által" keletkezett megszámlálhatatlan mennyiségű sajtóhibában. A sajtóhibák miatt

nemcsak a helyesírás válik zavarossá, következetlenné, hanem a nyelv is. Ez a könyv a legékesebb példája annak, miként változtattak, ebben az esetben, — hogy miként rontottak a korrektorok a szerző vagy sajtó alá rendező nyomdai kéziratán, s miként torzították el szövegét.

A korrektor, de valószínűbb, hogy már előtte a másoló változtatta meg ZRÍNYI Miklós *Obsidio Sigethiana* kéziratának szövegét a nyomdai kéziratban. Az *Obsidio Sigethiana*nak két, egymástól hangalakokban eltérő szövege maradt reánk: a kézirat szövege, melyet ZRÍNYI „maga igen gondosan és szemesen általnézett és végig javított, s ezzel nagy alkotása kétségtelen erejű szövegeként hitelesített", írja BADICS Ferencz a *Gróf Zrínyi Miklós Költői Művei* című akadémiai kiadás elé írt bevezetésében (XXXV. l.), — és az 1651. évi első nyomtatott kiadás. A költő leveleinek nyelve az *Obsidio Sigethiana* említett kéziratának nyelvével azonos, tehát a kézirat szövegének a nyelve ZRÍNYI nyelve. BADICS megállapítása szerint a nyomtatott kiadás (Bécs, 1651) a helyesírás ingatagsága s a javítás gyakorlatlansága miatt fölötte hibás, mert tömérdek hangtani, helyesírásbeli, ragozási és szóbeli eltérése van a költő tisztázott vöttaui (ma zágrábi) kézirati példányától. Ezek az eltérések „szinte teljesen kivetkőztetik az első magyar műeposzt a dunántúli nyelvjárás jellegéből, melyet pedig Zrínyi híven és következetesen megtart kéziratában" (BADICS: uo. 5. l.). Az akadémiai kiadásban kereken negyven lapot tesz ki a két szöveg eltéréseinek felsorolása. Ezekből az derül ki, hogy az 1651. évi kiadás szedése előtt vagy korrigálása alkalmával valaki átjavította a kéziratot. A két feltevés közül az előbbi a valószínű. A másoló más nyelvjárást beszélő vidékről való, másutt, például Erdélyben iskolázott íródeák lehetett, aki önkéntelenül — szándékosan aligha mert volna változtatni ilyen hatalmas úr kéziratán — a maga nyelvének alakjait írta a kézirat szóalakjai helyett. Így látunk a kézirat *körösztény, füstelgő, szároz, segétesz, küszikla, égbül, mikint* szóalakjai helyett a nyomtatott szövegben *keresztény, füstölgő, száraz, segitesz, kőszikla, égből, miként* szóalakokat. ZRÍNYI talán nem látta a korrektúrát, vagy mint tanító mestere, PÁZMÁNY, „efféle aprólékra nem viselt gondot". Itt tehát a másoló, de esetleg mégis a bécsi magyar korrektor szórakozottságát vagy tudákoskodását kell feltételeznünk ZRÍNYI nyelve kettősségének megmagyarázására.

CZEGLÉDI István hitvitázó kálvinista pap és nyelvész, a stilisztikai trópusok értelmes magyarázója, a *Baratsaghi Dorgalas* című művében (Kassa, 1663) helyesírás szempontjából kezdetlegesebb, mint korabeli, nem nyelvész írótársai. Azt a helyesírási zűrzavart, amit e művében látunk, csak úgy lehet megmagyarázni, hogy több íródeákkal dolgozott, akik más-más helyesírást tudtak, s többen segítettek e szánalmas tipográfiájú nyomtatvány szedésének korrigálásában, akik igyekeztek a nyomdai kézirat helyesírási összevisszaságán segíteni, de csak fokozták a zűrzavart, annyira, hogy egy és ugyanazon a lapon is ugyanannak a szónak más-más írását látjuk. Az egy szó írása például *egy, edgy, eggy, egygy, eg'*. Amint tehát látjuk, a helyesírás még a XVII. század második felében sem állapodott meg, még ekkor is következetlenül írták ugyanazokat a szavakat nemcsak más-más szerzők, hanem ugyanazon szerzők, illetőleg szerzők, íródeákok, szedők, korrektorok és nyomdászok is. De így is meghatározhatnók, hogy a könyv alkotóinak felsorolt együttese nem volt képes az általuk alkotott könyv egy helyesírásában megállapodni. Így volt ez nagyon sok XVII. századbeli könyvben, dunántúliban és tiszántúliban, reformátusban és katolikusban, sőt még a XVIII. században is csak a század közepén látunk megállapodott, kialakult helyesírást, kettőt is a református és katolikus helyesírást (és e kettő következetlen keverékét: a lutheránus helyesírást). A filológusok azonban nem nyugosznak: tovább bolygatják a látszólag nyugvópontra jutott kérdést: RÉVAI Miklós, a katolikus szerzetes a katolikus (fonetikus) helyesírás ellen, a református (etimologikus) helyesírás mellett foglal állást, s kitör a

harc közte és VERSEGHY Ferenc között ; az írók egy része VERSEGHYt, az ypszilonistát *(láttya, keresztye, kúttya, bódullyon)*, más része RÉVAIT, a jottistát követte *(látja, keresztje, kutja, bóduljon)*. A Magyar Tudós Társaság az etimologikus helyesírást fogadta el, 1832-ben, és ezzel a helyesírás kérdésében egy időre nyugalom állt be.

Az 1800, helyesebben az 1830 előtti nyomtatványokban nemcsak a helyesírás volt bizonytalan, ingadozó, zűrzavaros, ez volt a helyzet a nyelvvel is. Az első nyomtatott magyar könyvekben a XVI. század első felében az *i*-ző, a század második felében az *ö*-ző és az *e*-ző (*ë*-ző) nyelvjárás volt az irodalmi nyelv, a század utolsó évtizedétől kezdve a következő két században teljesen *i*-ző és teljesen *ö*-ző szöveget nem, de részlegesen, nehány szóban *i*-ző, nehány szóban *ö*-ző szöveget nagy számban találunk, különösen dunántúli nyomtatványokban. Ilyen nehány szóban *ö*-ző szövegek : MAGYARI István, KÁLDI György, PÁZMÁNY Péter, ZRÍNYI Miklós, GYÖNGYÖSI István, az Erdélyből átköltözött ILLYÉS András és ILLYÉS István, STRAKOS Albert nógrádi lelki tanító, a nógrádi születésű SPANGÁR András, SZABÓ István *(Prédikátziók*, Sopron, 1743). PADÁNYI BIRÓ Márton, GYALOGI János (*Panegyrici*, Karsán [így!] 1754), VAJDA Sámuel (Pozsony, 1772), GYŐRFI József (*Klimius*, Pozsony, 1783), FARKAS Antal (Kassa, 1790), SZ. MIHÁLYI Mihály (egri kanonok, boczonádi plébános, kinek hívei „a' Mátra között lévő helységekben... Palótzoknak neveztetnek" Pest, 1797) stb. szövegei.

A felsorolt írók a legkülönbözőbb tájakon születtek : MAGYARI Erdélyben, KÁLDI Nagyszombatban, PÁZMÁNY Nagyváradon, SPANGÁR Nógrádon, a két ILLYÉS Csíkszentgyörgyön, GYÖNGYÖSI Ung megyében, Radváncon, s valamennyien részlegesen *ö*-ző irodalmi nyelven írnak, pedig bizonyos, hogy gyermekkorukban nem ezt a nyelvjárást tanulták meg, s valószínűleg felnőtt korukban sem ezen a nyelvjáráson beszéltek, Hogyan lehetséges, hogy nyomtatott műveikben mégis ezt az ő anyanyelvjárásuktól eltérő nyelvet látjuk?

Feltehető, hogy volt olyan iskolacsoport, amelyben ezt a részleges *ö*-ző magyar nyelvet tanították, és az innen kikerült írók, korrektorok, nyomdászok ezt a nyelvet használták a nyomtatott könyvekben, mint ahogy kellett lenni olyan iskolacsoportnak, amelyben az *e(ë)*-ző nyelvjárást tanították, és az innen kikerült írók, korrektorok nyomdászok a nyomtatott könyvekben ezt a nyelvet használták. Volt is. A XVIII. századbeli debreceni és kolozsvári nyomtatványok nyelvében nem találtam *ö*-ző alakokat.

A több ezer 1800 előtti magyar könyv teljes áttekintése hosszú idő múlva fog befejeződni, de egyet-mást az eddigi vizsgálatok alapján is meg lehet állapítani. És pedig azt, hogy a XVII—XVIII. században gyakori, részlegesen *ö*-ző és tiszta *e*-ző nyelvjárások mellett, sok más könyvnyelvi változat is megfigyelhető. Nehányat megemlítek.

BALOG György fordításában, 1694-ben megjelent Marcus Tullius CICERÓnak négy könyve. Ennek nyelve egyedülálló a magyar könyvnyelv történetében. E könyv szövegének nyelve erősen *ö*-ző, erősen *i*-ző. Például : *böcsül, csöndes, föl, fölötte, görjed, köll, köllemetes, löltem, lölkös* stb. — *bikéltet, meg-igettük, el-irhess, irkezék, filek, kirés, pinze, rigenten, vigre, vitkem, szemilen, törtint.* De előfordul benne sok *i — é, i — é; szerént, megvérrad, lépésnyére, — ugy ételem, segét, tanét, tudósét; i — ü: üdő.* Helyesírása alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a szerző eredeti kézirata a sajtó alá rendezés közben erősen eltorzult. BALOG György különös, kevert vokalizmusú nyelve a nyomtatott szövegben igen következetlen. Ugyanazok a szavak kétféle alakban fordulnak elő : *vigre — végre, titemény — tétemény, törtint — történt, törviny — törvény* stb. Nem lehet eldönteni, hogy az íródeák-másoló, a szedő vagy a korrektor-nyomdász-e az oka e következetlenségnek.

Ilyen különös nyelvi alakulat CZEGLÉDI István már említett *Baratsaghi Dorgalasá*nak a szövege, amely *e*-ző nyelvjárású, de *ő* helyén gyakori benne az *ű: bű, bűjt, bűr,*

fű pap, jű, kűszál, tűm le, tűl fel, vűd eszedben. SZATHMÁR NÉMETI Mihály *Halotti centuriá*-jában (Kolozsvár, 1683) is : *bű, bűjt, bűr, jű* stb. MÉSZÁROS Ignác, BETLENI HARI Péter, GYÖRFI József, FARKAS Antal, BOÉR Sándor, HOLLÓSI Egyed, FELFALUSI KOVÁCS Antal *e*-ző nyelvjárású szövegeiben gyakori az *a* helyett *o: folyamot, származó, társolkodik, ábrázot, járod, rágolmaz, bágyod, fokad, rogyog, gyakron* stb. ; *o* helyett *a: ravás, partéka, harsagó, abrants, gyászas, vakondak, baratvál, paklot, pakolrul, pakrótz* stb. Ha efféle hangjelenségeket egy ma írt és ma nyomtatott könyvben látunk, egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy a szerző e nyelvjárási szóalakokat szándékosan írta le, s a szedő pontosan a kézirat szerint szedte ki, a korrektor sem véletlenül hagyta benne az irodalmi nyelv szempontjából kifogásolható, az olvasók nagy része által nem is hallott e szóalakokat, mert ma a nyomdásznak már nincsenek külön irodalmi nyelvi elvei, melyeket nyomtatványaiban alkalmazottaival végrehajtat. Régen azonban más volt a helyzet. MAGYARI István *Az Orszagokban valo soc romlasoknac okairol . . . Niomtáttatot Sarvarat. . . Manlivs Ianos altal, Anno M. D. Cll.* című művének „Ercs meg ezt Keresztyen olvaso" című függelékében panaszkodik, hogy a tipografus „kedve ellen" több helyen vétket „töt" a nyomtatásban, nemcsak az accentusokban, azaz ékezetekben, hanem a szókban is. A szövegből hol kihagyott, hol „többetis töt hozza", pedig ez a könyvnyomtató magyarul sem tud. MANLIUS (MANUEL János) Laibachból bevándorolt nyomdász úgy semmiesetre sem tudott magyarul, mint MAGYARI, de annyira tudott, hogy magyar szövegben hibát tudott vagy mert felfedezni, hogy bele mert javítani a nagy tudományú, nagy történelmi műveltségű, szellemes hitvitázó szerző művébe. Bármily arcátlanság vagy elbizakodottság volt is ez, megtörtént. És még inkább megtörténhetett olyan magyar könyvnyomtatóval, aki talán jobb filológus volt, mint a szerző, s azt hitte magáról, hogy magyarul is jobban tud.

HELTAI Gáspár, a XVI. század második felének magyar nyomdásza is német (szász) eredetű volt, de úgy megtanult magyarul, hogy magyar író, a század egyik legkiválóbb magyar írója lett belőle. Mint könyvnyomtató nemcsak a saját műveit adta ki, hanem más szerzők eredeti és fordított szépirodalmi és tudományos műveit is. Kiadta többek közt a VERBŐCZY *Magyar Decretvm*-át, amely előbb már Debrecenben megjelent. Kiadásának előszavában azt írja : „. . . el hántam á nehez Orthographiat, auagy irasnac módiat". A neve alatt megjelent *Uj Testamentum* fordítás ajánlásában pedig ezt írja : „Silvester János a' jámbor jó és hasznos munkát tőtt, ki az előtt . . . Szigedben az Uj Testamentumot ki nyomtatta. De mi fogyatkozás lőtt légyen abba, azt az Isten-félő Keresztények meg-tudják itélni, egymás mellé tartván e' két munkát, az övét és a miénket". HELTAI nem volt „jámbor", köldöknéző, anyagi javakat megvető aszkéta. SYLVESTER sem volt az, és nem nagyon értjük, miért használja HELTAI vele kapcsolatban e jelzőt. Hogy a SYLVESTER-fordítás fogyatkozásait szóvá teszi, annak az lehet a magyarázata, hogy mint nyomdász és kiadó hibának tartotta az *i*-ző nyelvjárásnak, amely csak kis területnek volt a nyelve, s amely a más nyelvjárást beszélők fülének éles, sivító és bántó, bibliafordítás nyelvéül való felhasználását. Mindenesetre érdekes, hogy egy idegen származású nyomdász és író hibásnak minősíti, és újabb fordítással helyettesítendőnek tartja egy magyarul nemcsak kifogástalanul, hanem abban a korban meglepően szépen író fordító előde munkáját.

A XVI—XVIII. században számos német nyomdász nyomtatott magyar könyveket. A XVIII. században különösen, amikor német mezőgazdasági munkások nagy tömegekben telepedtek meg hazánkban, iparosok is jöttek velük, nemcsak olyanok, akik az ő szükségleteik kielégítését szolgálták, hanem akik a magyar lakosság kultúrigényeit igyekeztek kielégíteni. BREWER, LANDERER, TRATTNER, SIESS, ENDTNER, SPAISER, STREIBIG, WEBER, NOTTENSTEIN stb. bevándorolt német könyvnyomdászok a kelendőnek látszó régebbi magyar műveket újra sajtó alá rendezték, kiadták és bizonyára nem

üzleti nyereség nélkül, mert hiába nem fektették volna bele pénzüket. Akkoriban még ismeretlen volt a szerzői tulajdonjog, s nem valószínű, hogy az üzleti nyereségből az elhunyt szerző családjának juttattak volna. (L. bővebben *Magy. Könyvszemle* 1938. 158—160. l. és 1956. 244—246. l.). E kiadások a század vége felé gondosak és szépek voltak, de eleinte találkozunk olyan kiadványokkal, amelyeken rajta van az elsietettség, felületesség s főként a takarékosság. A magyarul nem tudó német nyomdász abban a hiszemben, hogy nyomtatott idegen szöveget le tud szedni — a nyelv ismerete nélkül, újra kinyomtatta és kiadta Gyöngyösi István *Porábul meg-éledett Phoenix* című poémáját, amely először Brewer Sámuel kiadásában jelent meg Lőcsén. Hogy az új kiadás vállalkozója és talán szedője, Landerer Leopold Ferenc milyen értelmetlenségeket követett el, azt kimutattam *Még egyszer a rablókiadásokról* (*Magy. Könyvszemle* 1957. 61—63. l.) című cikkemben. Ezek a szörnyűségek (Annával helyett Annyával, A' Lónyai-háznak helyett A' Lonyi házának, virág nevelő helyett virágra velő, éh madarak a szemes széröre helyett éh madarak a szemei szürre, Aklában vezette a pásztor-is nyáját helyett Ablakán vezette a pásztor-is nyáját, setét helyett szelet, Istenek helyett igennek stb.) azt bizonyítják, hogy Landerer, vagy a szedője, vagy korrektora sem magyarul nem tudott, sem a magyar történelmet nem ismerte. A nyomdászok között a XVI. században voltak tudós emberek (Sylvester, Abádi Benedek, Heltai Gáspár, ifj. Heltai Gáspár, Huszár Gál), akik vigyáztak a helyesírás és a nyelv pontosságára, és szükség esetén a szerző hibáit ki tudták igazítani. Később azonban, különösen a XVIII. században voltak olyan idegen nyelvű nyomdászok, akik a szerző kéziratának szövegét pontatlanul szedték ki, sőt olykor el is torzították, értelmét megváltoztatták. Ez utóbbi ritkább eset, de annál gyakoribb az, hogy a nyomdában a kézirat nyelvi szempontból ment átalakuláson keresztül.

Trócsányi Zoltán

Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez. Hazánkban az első kölcsönkönyvtárak a XVIII. század végén, nemzeti kultúránk újjászületésének idején jöttek létre. E könyvtárak — vagy ahogy akkor nevezték őket „olvasó-kabinétek" (Lese-Cabinet, Lectur-Cabinet stb.) — többnyire könyvkereskedők, könyvkötők létesítményei voltak, akik nyugati példára nálunk is meghonosították a kölcsönkönyvtáraknak e kezdeti típusát. A tulajdonos egy bizonyos mennyiségű könyv birtokában (ez kezdetben mindössze 150—200 művet jelentett) kiadta kölcsönözhető könyveinek a katalógusát, amelynek alapján bárki, bizonyos összeg ellenében könyvet kölcsönözhetett. Az olvasókabinétek tulajdonosai legtöbbször könyvkereskedéssel is foglalkoztak.

Amit első kölcsönkönyvtárainkról tudunk, túlnyomórészt azokon a folyóirattudósításokon alapul, amelyek korukban megemlékeztek az olvasó-kabinétek létrejöttéről és működéséről. Főleg a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* cikkei alapján dolgozták fel eddig történetüket[1]. E folyóirat kezdettől fogva nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy hazánkban is „némelly jó és tehetős Hazafijak, Kalmárok, Könyvkötők vagy mások" alapítsanak olvasó-kabinéteket, mert ezek nélkül „nehezen fog boldogulni Literaturánk". Megírták, hogy hazánkban 1787-ben, Sopronban folyamodtak először kölcsönkönyvtár megnyitási engedélyért, amikor is egy Kleinod Antal nevű kereskedő kísérletet tett egy „Lectur-Cabineth" alapítására. Ezt követően, 1789-ben Müller Ferenc Győrött, 1790-ben Kleinod és Németi Mihály sikertelen kísérletei után Pfundtner

[1] *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 118—119, 135—137. l. és 1790. III. 247—248. l.

Mátyás Sopronban, 1793-ban pedig Mossótzi Institoris Gábor Pesten alapított olvasókabinetet[2].

A *Mindenes Gyűjtemény*en kívül e XVIII. század végi kölcsönkönyvtárakkal korabeli hírlapjaink is foglalkoztak. E hírlapi tudósítások részben újabb adatokkal gazdagítják e könyvtárakról való ismereteinket, részben pedig — tekintettel arra, hogy különböző olvasók, levelezők tollából származnak többnyire e közlemények — bepillantást engednek a kor emberének e könyvtárakról alkotott véleményébe és ítéletébe. A legtöbbet Müller Ferenc győri olvasó-kabinetjéről írtak. Ezt — mint ismeretes — Müller könyvkötő mintegy százötven magyar könyvvel nyitotta meg. E könyveket napi egy krajcár fejében még a szomszéd falukba is kikölcsönözték az „olvasni szeretők". A könyvállomány összetételére nézve, minthogy nem maradt fenn róla katalógus, csak következtetni lehetett[3]. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című bécsi újság, Görög Demeter és Kerekes Sámuel lapja több ízben is ír e kölcsönkönyvtárról. E tudósítások újat is mondanak az előzőkhöz képest: fényt vetnek az olvasókabinet anyagára, az olvasók számára és összetételére, s valamelyest arra a hatásra is, amelyet gyakorolt a győri közönségre.

Az első cikkben[4] „egy érdemes Hazafi" levelét közli Győrből, aki örömmel ad hírt a kölcsönkönyvtár működéséről: „Győrben is, ahol pedig már inkább el sógorosodtak Hazánkfiai, mint másútt, igen mohón kapják a Magyar Könyvek olvasását. Melly öröm, midőn az ide való Könyv Tárházatskában, ez Kasszandrát[5], amaz, Jungnak éjtszakáit[6]; egy Magyar Nimfa az érzékeny Leveleket[7], más Kartigámot[8], vagy Révaynak tsiklandoztató hivsággal füszerszámozott Énekeit kéri és kapja olvasásra. E szokás a Németeknél nem ujság; de Hazánkban több példára alig mutathatunk, itt pedig Miller Úr állította fel e Tárházatskát, még harmadéve, özvegy nyelvünk körül hűségesen dajkálódó Férjfiaknak javallásából." E levél írója is, akárcsak a *Mindenes Gyűjtemény* már említett cikkének szerzője, annak a kívánságának ad kifejezést, hogy „vajha leg alább minden nevezetessebb Városainkban találkoznék eggyegy buzgó Hazafi, aki e ditséretes példát követné! az elől forduló tsekélly alkalmatlanságot, a Közjóért el viselhetné". Mégcsak anyagi áldozatot sem jelentene, hiszen „a könyvekre ki adott pénz uzsorájával meg térne apródonként". Újjászülető nemzeti irodalmunk fiatal hajtásai, az új magyar könyvek elterjesztése szempontjából pedig nagy előnyökkel járna: „Boldog Környék, ahol a Haza szeretete olly véletlen változásokat szerzett; mert önnön Miller Úr szája vallása szerént, most nem kapnak annyit a bomhérdz könyveken, mint a Magyarokon:

[2] A XVIII. század végi és a XIX. század eleji hazai kölcsönkönyvtárakra nézve l.: Szemző Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* c. tanulmányát. *Magy. Könyvszle.* 1939. 165—175. l. — Az első győri kölcsönkönyvtárról: Timár Kálmán: *Az első „Olvasó Kabinét" Győrött.* Győri Szle. 1930. 179—180. l. — Mosótzi Institoris Gábor pesti olvasó-kabinetjéről: *Az első magyar kölcsön-könyvtár alakulása Pesten 1793-ban.* Corvina. 1887. 67—68. l.; Sennowitz Adolf: *A budai és pesti könyvkereskedelem a múlt század második felétől 1831-ig.* Corvina. 1897. 17—18. 48—50. l., Kremmer Dezső: *Könyvtári élet Pest-Budán.* Könyvt. Szle. 1916. 13—14. l. és Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján.* Bp. 1943. 26—29. l.

[3] Vö.: Szemző: *i. h.*

[4] *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1790. jan. 15. 67—68. l.

[5] Báróczi Sándor francia regényfordítása, melynek első kiadása 1774-ben jelent meg.

[6] Péczeli József 1787-ben megjelent fordítása Letourneur francia átdolgozása után.

[7] Czirjék Mihály munkája, amely 1785-ben jelent meg és Colardeau, Dorat valamint Blin De Sainmore népszerű heroidáinak fordításait tartalmazza.

[8] Mészáros Ignác németből fordított regénye, amely 1772—1780-ig már három kiadást ért el.

tsak a kár, hogy még ezekben nem igen lehet válogatni. Lehet, hogy az alföldön, s Erdélyben külömbkülömbféle könyvetskék jövögetnek nap fényre : de mi nálunk esmeretlenek maradnak." A levél írója azért az újságot szeretné segítségül hívni : „Az Urakat úgy nézem, mint a Haza szeretetét közönséges mozgásba hozott eleven rugókat : leg jobban el indíthatják az Urak a Könyvek forgását is (circulátzióját), az azokról való Jelentéseikkel, mellyet meg tehetnek : mert valahol tsak Könyv nyomtató műhellyek vagynak Hazánkban, mindenütt találkozik könnyen eggyegy jó Hazafi, a ki a Sajtóban lévő Könyvekről örömest hírt ád az Uraknak : mint p. o. Posonban, a T. Kis Pap Urak; Győrött, vagy Révay, vagy Rajnis, vagy magam is. — Én (Szulmán) bátorkodom szolgálatomat ajánlani, akármiben tettzik velem parantsolni, ami tőlem ki telhetik. Kassán, a Társaságnak valamellyik Tagja; Pétsett, T. Bertits Úr". A levélíró kérésének Görögék hírlapja a továbbiak folyamán is eleget tett : rendszeresen hírt adott a napvilágra jövő magyar könyvujdonságokról, s ezzel, úgy látszik, az olvasókabinet tulajdonosának is segítségére volt a könyvek kiválasztásában.

A Bécsből visszatérő szent korona ünnepélyes győri fogadtatásáról szóló tudósításban, ahol a város dekorációiról számoltak be, többek között ezt olvassuk : „. . . .Müller Könyvkötő Úrnál, a felső renden lévő közép ablakon fénylett arany színben a Korona ; felett vólt ez az Irás : Rediviva Libertas ; alatta : Hungarorum Vita. Az alsó renden, hol a Magyar olvasó Könyvház vagyon, mellyről vólt már ditséretes említés a Hadi Történetekben, ez az Irás olvastatott : A józan Könyv olvasás neveli a Szabadság érzését . . ."[9] E felirat, amelyet Müller nyílván propagandisztikus célból készített, jellemző a kor hangulatára is. Arról tanúskodik, hogy a magyar könyvek olvasását önmagában is politikumnak, a „szabadság érzését növelő" eszköznek tekintették a II. József halála utáni reményekkel és illúziókkal kísértő időkben.

A Hadi és Más Nevezetes Történetek 1790. november 12-i száma nem győri levelezőnek, hanem „egy utazó Hazafinak" a győri élményeit közli. Az utazó a város nevezetességei között beszámol a Müller-féle olvasó-kabinetről is. Csalódásának ad kifejezést, mivel nagyon hiányosnak találja a könyvállományt ; az előző tudósítás alapján többet várt tőle : „. . . . Egyéb szemlélésre méltó ritkaság nem igen lévén, el vezettettem magamat Müller könyvkötőhöz, hogy láthassam amaz olvasó könyvtárházatskát, mellyről tudósítást tett egy Hazafi, e folyó eszt. Jan. 15-dikén költ Leveleiteknek 67, s 68. lapjain : találtam benne vagy másfél százra valót a haza nyelven költ könyvekből ; de mind a régibbeknek, mind az újjabbaknak nagy híjjával vagyon, és nagyon meg ütköztem, hogy Bessenyeinek némelly darabjait nem láthattam, még annyival inkább, hogy ama mézes ajakú Czirjéknek érzékeny leveleit sem kaphattam. Kérdezni sem bátorkodtam, ha vallyon vólnának e számos Olvasók? mert véletlenül Bárótzi Kasszandrájára találtam vetni szemeimet : hát ez a magyar kints egészen bé vólt szőve pókhálóval. — No! gondolám magamban, bizonnyal tsak kívánságát akarta jelenteni az a Hazafi, a ki fenn említett Leveletekben olly kapósaknak írta Győrött a Magyar Könyveket . . ."

E bíráló hangú és a győri olvasó-kabinettel elégedetlenkedő levélre nemsokára válasz érkezik Győrből, egy névtelen levélírótól[10]. Ebben a győri levelező óva int attól, hogy túlzott igényeket támasszanak Müller könyvtára iránt, amely szerinte az első ilyen vállalkozás Magyarországon, és éppen ezért több megértést és méltányolást érdemel. „. . . Müller könyvkötőnek magyar könyvtárházában, Hollósi Mátyás Királynak könyvházát hijjában keresed . . . Nagy ditséretére szolgál Miller könyvkötőnek, hogy ő tsak ugyan az első, a ki Magyar Országban magyar könyvházat állított". Müller vállalkozása egyre fejlődik, ezt bizonyítja az is, hogy „azoltától fogva, hogy Győrben

[9] *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1790. febr. 26. 269—270. l.
[10] *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1791. júl. 1. 5—6. l.

járt az Utazó, 227 darabra szaporodott ezen könyvtárban, a magyar könyvek száma; tsak nem 200 német forintra megy a reá tett költsége Miller Urnak". Ami az olvasókat illeti — bár e téren vannak nehézségek — mégis szép számmal látogatják az olvasókabinetet. Úgy látszik, főleg a tanuló ifjúság számára lehetett népszerű, mert a győri levélíró közülük többet névszerint is megemlít: „A' tanuló Deákok közzül: Budinszki Lajos, Czeglédi János és Ignátz, Ehrlinger János, Gosztonyi József, Gröszing János, Hertelendi János, Kartsi Ferentz, Magyar István, Rumi s Rába Doroszlói Rumi Ferentz, Schnupfhagen György, Szarvaskendi Zsibrik Ferentz és Mihály, Szále Antal, Vizeki Tallián Ádám, Würth József sok magyar könyveket vesznek, s olvasnak is". Ebből az is kitűnik, hogy MÜLLER Ferenc könyvkötő — mint e kor kölcsönkönyvtár-tulajdonosai általában — a kölcsönzésen kívül eladással is foglalkozott. Az ismeretlen levélíró, (aki jól ismerhette a győri olvasó-kabinetet) arra nézve is megadja a feleletet, hogy miért találta az a bizonyos „győri utazó" pókhálóval beszőve BÁRÓTZI *Kassandra* c. művét. Ezzel kapcsolatban ezt a választ olvashatjuk.: „Hogy a Kassandra pókhálós, az az oka, hogy eleinten igen is mohon olvasták, s a forgásban két darabja el tévelyedett: tsonka lévén tehát a munka, nem kapnak rajta az Olvasók, mikor válogathatnak az egészben is". Az ok tehát nem a részvétlenségben, hanem annak éppen az ellenkezőjében, a könyv nagy népszerűségében rejlett: „agyonolvasták", és e közben megcsonkították.

Érdekes e levélnek az a része is, amelyben az olvasás terjedésének akadályairól ír a győri tudósító: „Kivánná ugyan minden Hazafi, hogy mennél több két kezű, és két lábú állatok olvasnának; mikor eggyik Lelki Atya, a Farsangi Vasárnapon a könyvek olvasása ellen prédikáll; a másik, a böjti Szeredain nyílván azt mondja, hogy a kik illyen s ilyen könyveket szereznek, egy krajtzáron vásárollyák a poklot: nem tsuda, ha a félszegek el tántorodnak". E szerint tehát néhány egyházi ember akadályokat igyekezett gördíteni a könyvolvasás népszerűsítése elé. A leveléből az is kitűnik, hogy — úgy látszik — főleg a kölcsönkönyvtár működését nem nézték jó szemmel, hisz ott lehetett „egy krajtzáron" könyvet kölcsönözni. Ez érthető is a felvilágosodás ellenségei szempontjából, hiszen ezáltal olyan rétegekhez is eljuthatott a könyv, amelyek egyébként nem vásároltak volna, már csak anyagi okokból sem. Jellemző az a tipikusan jozefinista javaslat, amelyet a győri levélíró a fentiekkel kapcsolatban tesz: „Vajmi szükségesnek állítanám, hogy az ollyan népes Városokban, a mellyekben nem szalma-fejű a Hallgató, az el mondás előtt egy nappal, által olvastatná a fővebb Hatalom a prédikátziót, s meg visgáltatná: az abból következendő hasznot ki ki által-láthatja" — fejeződik be a győri olvasó-kabinet ügyét lelkesen támogató ismeretlen levele.

Pesten MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor könyvkötő nyitott először kölcsönkönyvtárat 1793-ban. Ez az olvasó-kabinet is részben könyvkereskedés, részben pedig kölcsönkönyvtár volt. Az 1793-ban kiadott könyvjegyzékének jelenleg csak a beosztását ismerjük[11]. Az olvasó-kabinet későbbi sorsáról (1800 utánról) is vannak adataink a VITKOVICS-levelezés révén, az 1793—1800 közti szakaszra nézve most néhány adattal gazdagabbak leszünk a bécsi *Magyar Hirmondó* közleményei alapján.

Azt a körülményt, amely szerint a könyvtár megnyitása bizonyos nehézségekbe ütközött — hiszen már 1792. szept. 21-én felállítás alatt volt az olvasó-kabinet anyaga — illusztrálja az a kis hír, amely a KÁROLYI *Biblia* új kiadására toborozva előfizetőket, az „előjelentés"-t beszedők között megemlíti a *Magyar Hirmondó* 1792. szept. 21-i számában „Mosótzi Institoris Gábor könyvkötő"-t „ki most állit fel egy Magyar Olvasó Kabinétet (Lectur Cabinet) a Ketskeméti utcában . . ." A megnyitásra azonban csak a következő évben került sor. Erről a következőket olvashatjuk a bécsi magyar újságban:

[11] L. SENNOWITZ: *i. m.* 17—18. l.

„Pestről. Mosótzy Institoris Gábor eggy igen derék Hazánkfia, már fel állította ezen Városnak Ketskeméti uttzájában a Magyar Olvasó Kabinetjét, mellyről az Urak Septembernek 21-dik napján 1792-dik eszt. költt Toldalék árkusokban emlékezetet tettek vólt. Már is meghaladja a két százat az abban lévő külömb külömbféle Magyar könyveknek száma. Kéretteti általam a Magyar Tudósokat, ne sajnállják a most újonnan ki adott, vagy ezentúl ki adandó könyvekből leg alább is három nyomtatványokat pénzéért Kabinetje számára meg küldeni. Ajánlja szives szolgálatját, akármelly Hazánk jovára tzéloz ó munkáknak általa leendő elárulásokra. Nem sokára ki adja nyomtatásban a Kabinetjében található könyveknek Laistromát".[12] E közleményből kiderül, hogy a pesti olvasókabinet tulajdonosa a megjelent magyar könyvekből legalább három-három példányt igyekezett üzlete, illetve kölcsönkönyvtára részére megvásárolni: egyet a helybeli olvasásra, kettőt külső kölcsönzésre. A tudósítás végén említett könyvtári katalógus valóban rövidesen megjelent.

Három évvel később, 1796-ban arról értesít Mosótzi Institoris Gábor a *Magyar Hirmondóban*, hogy olvasó-kabinetje a Kecskeméti utcából Ürményi József házába, az evangélikus templommal szembe költözött. Ott „egy téres, és mind olvasásra szolgálandó, mind különbkülönb féle Crudában találand ó, mind pediglen bé-köttetett, illendő árron el-adandó Könyveim el-rendelésére alkalmatos, és Májusnak 6-dik napján legelőször felnyitandó Bóltom lészen"[13] — írja Institoris a hírlapi tudósításban. Bár könyvkereskedői jogot csak 1804-ben kapott, arra már kezdettől fogva volt engedélye, hogy az olvasók által igényelt könyvet el is adhassa. Institoris e lehetőséggel élve fokozatosan át is tért a könyvkereskedésre és kiadásra.[14]

Az említett kölcsönkönyvtárakon kívül a XVIII. század kilencvenes éveinek elején még számos olvasókabinet működött hazánkban.[15] E „Lesekabinett"-ek egy része találkozóhelyül szolgált a reformmozgalmak résztvevői számára. Így pl. az 1792-ben Berzeviczy Gergely által alapított budai olvasókabinet tagjai között Hajnóczy nevével is találkozunk.[16] Ezekbe az olvasókörökbe külföldi folyóiratok is jártak, többek között a *Moniteur* is. Jelentőségük kétségtelenül nagy volt kulturális és politikai szempontból egyaránt, mint ahogy ez utóbbi szempontra már Müller Ferenc győri olvasó-kabinetjének említett felirata is utalt. Megérdemlik tehát, hogy történetükkel alaposabban foglalkozzunk, hiszen ezáltal nemcsak kölcsönkönyvtáraink kialakulására nézve, hanem a kor művelődés- és politikai története szempontjából is értékes ismeretekkel gazdagodhatunk.

Kókay György

A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége. Nyomdászattörténetünk, miként általában a történettudomány, s egy-egy olyan ága, mint az irodalomtörténet, alig tartotta mindeddig fő feladatának a közelmúlt tudományos vizsgálatát. Egyrészt túlságosan közelinek, még a tudományos vizsgálódásra alkalmatlannak érezték a kutatók a néhány évtizede lezajlott eseményeket, másrészt pedig nyomdáink, kiadóink történeti vizsgálata inkább a nagy, vitathatatlanul országos jelentőségű vállalkozásokra terjeszkedett ki eddig.

[12] *Magyar Hírmondó*. 1793. máj. 24. 739—780. l.
[13] *Magy. Hírmondó*. 1796. máj. 6. 593—594. l.
[14] Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. Bp. 1935. 131. l.
[15] Vö. Kósa János: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. Magy. Könyvszle. 1939. 463. l. és Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1952—1957. I., LII., LVIII., 171., 584., 746—747. l., II. 12. l. és III. 116., 122., 166., 172. l.
[16] Mályusz Elemér: *Sándor Lipót iratai*. Bp. 1926. 221. l. 3. jegyz.

A következőkben e tudományos konvenciókkal ellentétben egy olyan kicsiny és kérészéletű vidéki nyomda kiadói tevékenységére kívánjuk a figyelmet fölhívni, amely századunk huszas éveiben jelentős, erőfeszítéseivel és bukásával is jellemző, és immár irodalomtörténeti jelentőségű. A nyomda sorsa minden más nyomdánál inkább kapcsolódik tulajdonosa személyéhez, így mindenek előtt róla kell szólnunk.

KOROKNAY József (1888—1955) nyomdász-családból származott. Apja, szintén KOROKNAY József 1906-ban nyitott önálló nyomdai kisüzemet Szegeden. Ifjabb KOROKNAY József eleinte tőle tanulta a szakmát, majd Budapesten, a Budapesti Hírlap nyomdavállalatánál. Itt is szabadult föl 1905-ben, majd ezt követően több nyomdában dolgozott a fővárosban. 1906-ban Nagyváradon, utána ismét a fővárosban találjuk. 1911-ben Zomborban BOSNYÁK Ernővel társtulajdonosként nyomdát nyit. 1914-ben a világháború vet véget vállalkozásuknak : KOROKNAYnak be kell vonulnia a 38-as közös ezredbe, s az orosz frontra kerül. 1916-ban fogságba esik. Hamarosan megtanul oroszul, és intelligenciájánál fogva nemsokára egy cukorgyárban alkalmazzák irodai munkaerőnek. Elnyeri az orosz állampolgárságot, résztvesz az Októberi Forradalomban, s már-már gyökeret ver ott, mikor édesapja halálhíre, s a honvágy hazahozza. Apja 1918-ban halt meg, attól kezdve anyja maga vezette a kis műhelyt a háború és a háborút követő idők nem kis nehézségei közepette.

KOROKNAY 1918 márciusában ért haza. Egy ideig, mint bolsevista-gyanúsat megfigyelés alatt tartották, majd beosztották a csepeli „ijesztgető" századhoz, amelynek a csepeli munkásság „fékentartása" lett volna a célja. Az őszirózsás forradalomkor otthagyta a katonaságot, hazajött Szegedre, s átvette anyjától a kis nyomda vezetését.

Az azóta már lebontott Templom tér 3. számú házban levő nyomda mindaddig csupán kereskedelmi nyomtatványokat állított elő. „A nyomda — írja KOROKNAY József a JÓZSEF Attilával kapcsolatos kéziratos emlékezéseiben —, mely ennek a könyvkiadási akarásnak a háttere és bázisa volt, két, lábbal taposott, úgynevezett „amerikai" gépparkból állt. A könyveket kétoldalanként nyomtattuk és ez akkori fogalmak szerint is lucaszékgyártás volt."

Ekkor ismerkedett meg KOROKNAY József KECK Józseffel.[1] Imponált KOROKNAYnak ebben a romantikus, folyton tervezgető fiatalemberben, hogy a forradalmak idején mint fiatal diák, lelkesen tépdeste le a Széchenyi-téri korzón a tisztek sapkáiról a császári és királyi sapkarózsákat. A szegénysorsú KECK József — apja levélkézbesítő volt — a forradalmak alatti szereplése miatt nem folytathatta kereskedelmi iskolában megkezdett tanulmányait. Munkát nem kapott, szülei tartották el, s közben lótott-futott, szervezett : irodalmi életet akart teremteni a maga nemzedékén belül Szegeden. Nagy könyv- és folyóiratkiadási tervei voltak . . .

Így jutott el KOROKNAY Józsefhez, akiben a nagy tervekért, az irodalomért való lelkesedés terén megértő társra talált. KOROKNAYnak tetszettek a tervek, s nyomdáját az irodalom szolgálatába állította. Nem teljesen persze : a kereskedelmi nyomtatványok, meghívók, gyászjelentések e egyéb munkák jövedelmei mindig kellettek, hogy kiegyensúlyozzák az irodalmi jellegű kiadványok folytonos deficitjét.

A KOROKNAY-nyomda kiadói tevékenysége a *Mécs* címmel megindított folyóirattal, s az ennek mellékleteként kiadott kis versfüzetekkel 1922 tavaszán kezdődött. A *Mécs* két szám után megszűnvén, KECK újabb ötletet vetett föl : a fiatal szegedi költők antológiájának tervét. KOROKNAY erre is ráállt, s így jelent meg 1922 novemberének első napjaiban a *Lírai Antológia*, benne a fiatal makói diáknak, JÓZSEF Attilának négy versével,

[1] KECK-KRASZNA József később maga is nyomdát nyitott Szegeden, s Prometheus-nyomda néven kiadói tevékenységet folytatott. Nyomdájában készült a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványainak egy része is.

közte a program-adó *Fiatal életek indulójával.*[2] A következő kiadvány : a *Szépség koldusa*, József Attila első versesfüzete. S mintha jelképes is lenne ez : a Koroknay-nyomda — annyi más fiatal író és költő támogatása, nyilvánosságra juttatása mellett — mintha csak azért lett volna, hogy teret adjon a fiatal zseninek, a rövid, másfélévtizedes költői pálya után a világirodalom klasszikusai közé jutott József Attilának. Nem túlzás ez : hiszen József Attila első három verseskönyvét *(Szépség koldusa*, 1922., *Nem én kiáltok*, 1925.,[3] *Nincsen apám, se anyám*, 1929.[4]*)* Koroknay adta ki. Igaz, Koroknay nem volt tulajdonképpeni kiadó : egy-egy verseskötet megjelentetéséhez a költőnek előbb kellő számú előfizetőt kellett gyűjtenie. Ám Koroknay nem volt merev e téren : ha csak a fele is összegyűlt a szükségesnek, csak annyi, hogy a papírt meg lehetett venni, már nyomta is a köteteket, mitsem törődve a többi költséggel (pl. villanyárammal), vagy éppen a munkadíjjal, saját munkájának anyagi értelmével. Csakis így, ilyen áldozatok árán láthattak napvilágot a fiatal költő első kötetei, mert hiszen kelendőségükre — a baráti körön, pártfogóinak makói és szegedi táborán kívül — aligha lehetett számítani.

Koroknay — említett visszaemlékezésében — kiadói munkásságát így jellemzi : „Minden kiadás azzal kezdődött, hogy „aláírási ívet" nyomtunk. Ezzel a szerző elindult megrendelőket gyűjteni . . . Mikor a papír ára aláírásokkal fedezve volt, hozzáfogtunk a szedéshez. Ezalatt még felszaporodott az aláírásgyűjtés, mondjuk száz példánnyal. Végre kész volt a könyv. Persze az aláírók jó része abban a hiszemben írta alá, úgy sem lesz abból könyv soha. Mikor kézbesítettük a kész könyvet, kétszer-háromszor el kellett menni a 200 koronáért vagy két pengőért. Ez volt a jobbik eset. Egy részük ugyanis egyszerűen kijelentette, esze ágában sincs könyvet venni. Kétszáz koronáért vagy két pengőért ki pörösködik ; senki. De az ötvenszer vagy százszor kétszáz koronák igen-igen hiányoztak."

„Jellemzőül érdemes még elmondani — folytatja —, hogyan fogadták Budapesten — egy-két jómárkájú gyomai vagy békéscsabai kiadótól eltekintve — a vidéken megjelent könyveket. A budapesti könyvterjesztőkhöz intézett levelemre a Földes-cég válaszolt és bizományba kért Hegyi István „Vándor falu" c. könyvéből 100 példányt. Alapára 3 korona volt. Hat hónap múlva kellett volna a cégnek, felszólítás nélkül, elszámolnia. Eltelt egy év, hiába sürgettem az elszámolást, így felutaztam Budapestre. Mikor megmondtam, mi járatban vagyok, az egész iroda elridegült. A könyvről senki sem tudott semmit. Délutánra rendeltek be újra, és ekkor elém tették a négy postacsomagot, úgy ahogy megkapták, érintetlenül. A főnök kijelentette : nem fogyott kérem, senki sem kereste . . . Arra a kérdésemre, kitettek-e legalább egy példányt a kirakatba, elolvasta-e valaki ; az volt a válasz : látja kérem, hogy fel sem bontottuk. Pedig a könyvről a Népszavában is, a Pesti Naplóban is elismerő és bő kritika jelent meg. Boy-vállalattal kellett feladatnom a költségesen és fölöslegesen megutaztatott könyveimet. *Ezért nem került pesti boltok kirakatába József Attila két első kötete.*"

Koroknay József és a köréje csoportosult fiatal szegedi írók, költők a második, ismét sikertelen folyóirat-kísérletük, a három számot megért *Csönd* után, 1923 őszén megvették Ur Györgytől a *Színház és Társaság* című színházi lapocska engedélyét, hogy azt az „Igen" csoport — így nevezték magukat — orgánumává tegyék. Jellemző művelődéstörténeti adalékul hadd jegyezzük meg, hogy a lapengedélyt egy öltönyre való ruha-

[2] Vö. Péter László : *József Attila Szegeden.* Irodalomtörténet, 1955. 131—134. l. (Klny. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 34. sz. 19—22. l.)

[3] Vö. Péter László : *i. m.* 39—40. l.

[4] *Uo.* 50. l. Ez utóbbi a budapesti Génius-kiadó impresszumával, de voltaképpen éppen úgy József Attila és Koroknay költségén jelent meg, mint az előbbiek. A költő a vidékiség korlátaiból próbált ezzel kitörni. (Koroknay szóbeli közlése, amit az előfizetési ívek igazolnak.)

anyagért szerezték; a ruhaanyagot pedig a csoport egyik tagjának, Fodor Istvánnak textilkereskedő édesapja adta fia kedvéért az „irodalmi célra". „Én magam voltam — írja már idézett visszaemlékezésében Koroknay — a *Színház és Társaság* felelős szerkesztője, kiadója, cikkírója, fotoriportere, linóleumszínnyomatainak metszője, szedője, gépmestere, könyvkötője és expeditora egy személyben... a nyomásnál segített a berakónő feleségem, a hajtogatásnál, fűzésnél édesanyám is. A munkatársak — köztük egyetemista korában igen sokszor „József" Attila is — vitték a lapokat a hajnali vonathoz."

A *Színház és Társaság* három esztendőn át (1923—1926) adott helyet Juhász Gyula és a fiatal szegedi költők és művészek, köztük elsősorban József Attila, majd Hont Ferenc, Berczeli Anzelm Károly és mások verseinek, elbeszéléseinek, fordításainak, színházi, művészeti cikkeinek. Koroknaynak, ennek a lelkes irodalombarát nyomdásznak — aki cikkeken kívül verseket is írt és fordított oroszból — jelentőségét — kissé anarchista jellegű érvelésétől függetlenül — jól értékeli az akkori fiatal szegedi írók egyike, Hont Ferenc, amikor Párizsból hazaküldött *A magyar Independant* címmel megjelent írásában[5] így jellemzi: „Ismerek egy embert, aki talán maga sem tudja, milyen mély vonzalom és barátság fűz hozzá. Itt Párisban elég messze vagyok tőle, le merem írni. Szemébe még sohasem mondtam néki, nem szívesen burkolom az érzéseimet hangosan kimondott szavakba, mindig attól félek, hogy hízelgőnek vagy komédiásnak tartanak. Most sem írnám meg a véleményemet róla, ha nem érezném, hogy e vélemény írásba-foglalásával bizonyos kötelességet teljesítek. Komoly, hallgatag munkásemberről van szó, e lap szerkesztőjéről és kiadójáról: Koroknay Józsefről. Le kell írnom, mit jelent nekem és nekünk mindannyiunknak, fiatal magyar íróknak és művészeknek Koroknay József könyvnyomtató neve.

Valószínűleg hallották hírét vagy talán ismerik is a független művészek időszaki kiállítását, a párisi „Salon des Indépendants-"t. Ez a negyvenéves intézmény arról nevezetes, hogy kollektív kiállításukon minden művész részt vehet, aki képeit beküldi. Nem a dilettánsok kedvéért alakult ez a vállalkozás és nem is a tehetségtelenek malmára hajtotta a vizet. Van Goghtól kezdve Picassoig, Légerig és Osenfantig díszes nevek sorozata tanúskodik a kiállítás magas nívója mellett. Mi volt tehát e vállalkozás oka és célja?

Mindenkinek el kell ismernie, hogy pártatlan zsűri nem létezik. Az illetékeseket mindig befolyásolják bizonyos szempontok. És a műalkotások elbírálásánál nem a tehetség nagysága és súlya az egyedüli mérték. Az akadémikus zsűri a legértékesebb futuristát is visszadobja. A kubista zsűri nem tűri meg a klasszikus képet, sőt esetleg a másirányú újítót sem. A még kialakulatlan, kiforratlan fiatal tehetség innen is, onnan is kimarad. Az új generáció kifejlődését, a művészet szabad előrehaladását valahogyan biztosítani kell. Ezért alakult meg negyven évvel ezelőtt itt Párisban a „Salon des Indépendants."

Most vessünk egy pillantást a fiatal magyar írógeneráció helyzetére. Magyarországon a napilapokat és folyóiratokat klikkek tartják a kezükben. Velem és minden magyar íróval megesett már, hogy féltett, dédelgetett, sokratartott írását visszadobták a szerkesztőségek és könyvkiadók, különböző szempontokra hivatkozva, amellett, hogy a mű értékét és becsét elismerték, sőt kiemelték. Az egyik lap legitimista, a másik lap szocialista, ennek számolnia kell olvasóközönsége értelmi fejlettségével, és politikai meggyőződésével, a másiknak a kiadók érdekeivel stb., stb. A legtisztességesebb szerkesztő jószándéka is összemorzsolódik a különböző érdekek malomkövei között. Következmény: a legértékesebb mondanivalók bennrekednek, érvényesülni csak az tud, aki sablont ír, gumigerincű és jó üzletember. Tisztelet a kivételes kisebbségnek, azoknak, akik éppen tántoríthatatlanságukkal, elvitázhatatlan tehetségükkel és szívósságukkal minden megpróbáltatáson keresztül fölverekedték magukat az őket megillető helyre.

[5] *Színház és Társaság*. 1926. júl. 5. 7. évf. 27. sz. 8—9. l.

De hányan törtek le — félúton! Nincs még egy ország, ahol aránylag annyi ígéret mutatkoznék, mint Magyarországon. És nincs még egy ország, ahol olyan kevesen jutnának célhoz, mint Magyarországon. Hiszen írtak már énelőttem is a költők és írók erről a témáról éppen eleget.

Nekünk, szegedi fiatal íróknak Koroknay József könyvnyomtató műhelye a „Salon des Indépendants"-unk. Számunkra, akik a világ és a művészet más, igazabb képét hordjuk a lelkünkben, különösen az. Szabadon és korlátok nélkül — természetesen a sajtótörvény figyelembevételével — itt e kis lap hasábjain írhatunk csupán. Igaz, hogy Koroknay Józsefből talán soha életében nem lesz gazdag ember, noha ő Magyarország egyik legjobb tipográfusa. Ez nem túlzás, tekintsék meg az ízléses „Koroknay-kiadások" sorozatát és ítéljenek. Ő az az ember, aki valami érthetetlen megszállottsággal mindig kötélnek áll, ha a fiatalok reménytelennél-reménytelenebb irodalmi folyóiratokat indítanak, legyen az előkelő „l'art pour l'art" vállalkozás, amilyen a *Mécs* és a *Csönd* volt, avagy szélső konstruktivista, mint a *Fundamentum* című röpirat. Hány szegedi írónak adta ki első könyvét, számításon kívül hagyva az anyagi kockázatot! Leveszem a kalapot előtte, az új generáció becsületes kertésze előtt.

Kedves Koroknay mester, föntebb azt mondtam, hogy ez a lap a mi egyetlen szószékünk. Önnek respektálnia kell ezt a szabadságot a jelen esetben is és el kell szenvednie, hogy e hasábokon az Ön személyét dicsőítő írás jelenik meg. Rólam pedig ne gondolja, hogy hízelgő vagyok, hiszen — Shakespeare szavaival élve: „Mért hízelegni egy ily szegénynek, kinek mid sincsen jókedveden kívül, mely táplál és ruház."

És éljünk továbbra is igaz szeretetben és barátságban."

A *Színház és Társaság*ot — ez is jellemző kultúrtörténeti adat — elsősorban a sportbarát Koroknay által írott sportrovat tartotta fönn: mint a vasárnapi sporteseményeket bőven és híven közlő hétfői lap maradt kelendő, s adhatott felerészben irodalmat, művészeti írásokat. Mikor azonban Gömbös Gyula lapja, a *Függetlenség*, propagandacélból a *Nemzeti Sport*ot a *Függetlenség*gel kombináltan már hétfőn reggel eljuttatta a vidéki nagyvárosokba, így Szegedre is, a *Színház és Társaság* példányszáma a korábbi 1200—1500-ról 500-ra szállt le, s kiadása hamarosan már teljes deficittel járt. Megszűnése után Koroknay próbálkozott még a Wenner Sándor szerkesztésében megjelenő *Szegedi Ujság* kiadásával (itt jelent meg folytatásokban, 1929—30-ban hadifogolyregénye *Népfelkelő János* címmel), de az adósságok már elöntötték, a bekövetkező csőd elől már nem tudott kitérni. Kiadványai nem fogytak, Berczeli Anzelm Károly *Mise* c. kötetét pedig *teljes számban* el is kobozták. A sok önzetlen, áldozatos munka, kockázatos és anyagi bukásra vivő kiadvány, a szép, irodalombábáskodó, irodalomtörténeti jelentőségű kiadói tevékenység végül is a tönk szélére juttatta. Csupán a villamosáram hitelezett értéke 1500 pengő volt, s bár Pongrácz Albert, a gázgyár liberális igazgatója, Móra Ferenc barátja, sokáig elnéző volt Koroknayval szemben, végül mégis be kellett hajtania. Koroknay József nyomdáját 1930-ban elárverezték. Egy másik szegedi nyomdász, Kovács Henrik vette meg, s Koroknayt saját nyomdájában alkalmazta üzemvezetőként. De csupán egy évig maradt ott, utána 1931-ben Pestre ment, különféle nyomdákban dolgozott, majd 1933-tól 1940-ig újra Szegeden, a Bartos Lipót-féle nyomdában volt művezető. Végül 1940-től 1953-ig, egészen súlyos szívbaja miatt történt nyugalomba vonulásáig különféle beosztásokban tevékenykedett a papír- és nyomdaiparban. Nemrég hunyt el Kazincbarcikán;[6] még kevéssel halála előtt közléseivel hozzájárult kiadói tevékenységének, e jellemző vidéki kultúrhistóriai ténynek megörökítéséhez.

[6] Rózsa Imre: *Meghalt József Attila verseinek első kiadója.* Irodalmi Újság, 1955. nov. 12.

A Koroknay-nyomda kiadványai

Könyvek, füzetek

1. Keck József Gáspár: *Resignatio.* [Versek]. Szeged, (1922). Koroknay kiadás, (Koroknay-nyomda). 8. l.
   Berczeli Anzelm Károly bevezetőjével. Melléklet a *Mécs* 1922. márciusi számához. Szerepel a Somogyi Könyvtár nyilvántartásában, de jelenleg nem található.
2. [Berczeli] Anzelm Károly: *Tűz van.* [Versek]. Szeged, (1922). Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). [1], 32, [1] l.
   Melléklet a *Mécs* 1922. áprilisi számához. *Keck József Gáspár* bevezetőjével.
3. Borus [Brauswetter] Béla: *Alkonyatkor.* [Versek]. Szeged, (1922), Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 8. l.
   Berczeli Anzelm Károly bevezetőjével. Melléklet a *Mécs* 1922. áprilisi számához.
4. Rózsa Imre: *Az alkimista.* Színjáték. Szeged, 1922. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda), 61. l.
   250 számozott példányban készült 1922. júniusában. Az illusztrációkat Békeffi György rajzolta, a fedőlap Koroknay József linóleum-metszete.
5. Szépkuti [Schönbrunn] Miklós: ? [*Kérdőjel*]. Versek. Szeged, 1922. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 62. l. 1. t.
   Juhász Gyula előszavával. Az előszó kelte: 1822. október hó.
6. *Lírai antológia szegedi költők verseiből.* Összeállította Keck J(ózsef) G(áspár). Szeged, 1922. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 71, [1] l.
   A kötet szerzői: Aknai [Kormányos] István, [Berczeli] Anzelm Károly, Borus [Brauswetter] Béla, Hajdú László, Homályos [Holtzer] Ferenc, József Attila, Keck József Gáspár, Dr. Némedy Gyula, Rózsa Imre, Szabadjai [Széll] István, Szépkúti Miklós, Telcs M. László, Ungvári [Unger] Elemér. A könyv fedőlapját Bodzássy István festőművész eredetije után Koroknay József metszette linóleumba. A címlapon Békeffi György szignettje. Kötötte Schmutzler Nándor díszkönyvkötészete. Az előszó kelte: 1922. november 1.
7. József Attila: *Szépség koldusa.* Versek. Szeged, 1922. Koroknay-kiadás. (Koroknay-nyomda). 48. l.
   Juhász Gyula előszavával. A Móra Ferencnek szóló ajánlás kelte: 1922. dec. 17., a címlapon Békeffi György szignettje.
8. Hegyi István: *Vándor falu.* Hegyi István novellái. Szeged, 1923, Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 70, [2] l.
   A borító Bodzássy István festőművész tollrajza, a címlapon Békeffi György szignettje.
9. Borus [Brauswetter] Béla: *Korai bánat.* Versek. Szeged, 1923. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda. 48. l.
   Móra Ferenc előszavával. Az előszó kelte: 1923. június. A Mórához intézett dedikáció pedig 1923. augusztus 16-án kelt. A címlapon Békeffi György szignettje.
10. Lugosi Döme: *Az apostolok.* Epizód egy felvonásban. Szeged, 1924. Koroknay-kiadás (Koroknay-nyomda). 60, [3] l.
    A rendes kiadáson kívül 30 számozott példány merített papíron készült a szerző aláírásával. A fedőlap Geguss Rezső műve; litografálta Bittera Béla.
11. József Attila: *Nem én kiáltok.* [Versek]. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 110, [1] l.
    A rendes kiadáson felül 100 számozott és a szerző által aláírt példány készült piros címnyomással, merített papíron, I—XXV. és 26—100-ig, ezek könyvárusi forgalombanem kerültek. A költő zárszavának kelte: 1924. karácsony szombatja [dec. 24.].
12. Hegyi István: *Szegénység.* Hegyi István novelláskönyve. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 95, [1] l.
    500 számozott példányban készült, melyből 25 példányt a szerző aláírt. Egyes példányok névre szóló nyomtatott tulajdonjelzéssel és a szerző ajánlásával vannak ellátva. Ezek a példányok számot nem kaptak. Pl. Sz. Szigethy Vilmosné. Az ajánlás kelte: 1925. XI. 1. Az előszó kelte: 1925. mindenszentek [nov. 1.] napján.
13. Jávorka [Janicsek] Ferenc: *Családbomlás.* [Elbeszélések]. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 117, [1] l.
    Az egyik példány ajánlása 1926. január 25-én kelt.
14. [Berczeli] Anzelm Károly: *Mise.* Versek. Szeged, 1926. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 167 l.

15. Rózsa Imre: *Szökőkút.* Versek. Szeged, 1926. Prometheus-kiadás, (Koroknay-nyomda). 92, [3] l. (Prometheus. 4.)
16. Jávorka [Janicsek]Ferenc: *Életöklözöttek.* [Elbeszélések]. Szeged, 1926, Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 117, [1] l.
17. Kovács Mária Olga: *Hugo von Hofmannsthal drámai művészete.* [Bölcsészdoktori értekezés]. Szeged, 1927. (Koroknay-nyomda.) 32 l.
18. Beke Ida: *Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban.* [Bölcsészdoktori értekezés]. Szeged, 1927. Koroknay-nyomda. 41, [1] l.
19. Kormányos Benő: *Megemlékezések.* Tíz év Magyarország szomorú történetéből. (1914—1924). Szeged, 1927. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 119 l.
20. Rab Géza: *Keresztúton.* [Versek]. Szeged, 1928. Koroknay-nyomda. 16, [1] l.
21. József Attila: *Nincsen apám se anyám.* Versek. Bp. 1929. Génius, (Koroknay-nyomda, Szeged), [1], 61, [2] l.
    Készült 1929. február 17-én 1000 kézzel számozott példányban: 1—50-ig a költő kezevonásával gyűjtők számára merített papiroson; a 901—1000 számú példányok „a költő kezéből köztulajdonba mentek át".
22. Lugosi Döme: *Mohácsi nász.* Humoros éposz. Szeged, 1930. Koroknay-nyomda. 27 l.
    Kiadták a szerző barátai. Készült 100 példányban, a szerző aláírásával.
23. Jávorka [Janicsek] Ferenc: *Földhántolók.* (Regény). Szeged, 1930. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 196 l.
    A Móra Ferencnek szóló ajánlás kelte: 1930. április.

Folyóiratok, hírlapok

24. *MÉCS.* [Irodalmi és művészeti szemle.] Fel. szerk. Keck József. Kiadja a Koroknay-nyomda.
    Csak két száma jelent meg: 1922. április és március.
25. *CSÖND.* Irodalmi, művészeti, kritikai folyóirat. 1923.
26. *SZINHÁZ — SZINHÁZI UJSÁG.* Színházi hetilap. 1927—1929. Fel. szerk: Úr György.
    Állandó melléklete 1929. szept. 9-től: *SPORTHIREK.* Szerk. Koroknay József.
27. *DÉLVIDÉKI SPORT.* Hétfői sportlap. Szerk. Fürst György. 1928—1931.
    Nyomja Koroknay 1928. augusztus—1929. április.
28. *MAGYAR ÉLET.* Sportrevű. 1919—1930. Politikai, társadalmi hetilap. Fel. szerk. Longi István.
    1929. április 8-tól (11. évf. 13. sz.) nyomja a Koroknay-nyomda. Ettől kezdve a *SPORTREVŰ*t Koroknay szerkeszti. A következő számtól címváltozás: *HÉTFŐI MAGYAR ÉLET.*
29. *HIRDETŐ UJSÁG.* Megjelenik hétfőn, szerdán és szombaton reggel. Később: Megjelenik minden nap. 1925—1932. Fel. szerk. és kiadó: Bezdán Sándor. Szerk. Mák József.
    Nyomja Koroknay 1930. május 19-től (6. évf. 117. sz.)
30. *SZINHÁZ és TÁRSASÁG.* Színházi, művészeti és szépirodalmi hetilap. 1919—1926. Fel. szerk. Dani Lajos.
    1923. október 8—15. (5. évf. 1. sz.)-tól: Irodalmi és művészeti képes hetilap. Sport-Revű. Megjelenik minden hétfőn reggel. Fel. szerk.: Koroknay József. Koroknay-nyomda.
    1926. augusztus 23 (8. évf. 34. sz.)-tól: *SPORT-REVŰ.* Délkerület sporteseményeivel foglalkozó lap. Fel. szerk. Koroknay József. A főlap hátoldalán, fordítva, külön címlappal és tartalomjegyzékkel, más színű papíron.
    1926. november 2 (8. évf. 44. sz.)-tól: Fel. szerk. Longi István. (Koroknayé már csak a *Sport-Revű).*

Péter László—Reguli Ernő

FIGYELŐ

Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája. A kéziratok az emberiség történetére, kultúrájára vonatkozó ismereteink legjelentősebb forrásai közé tartoznak. Keletkezésük ismeret-, hírközlő, jogi vagy egyéb funkcióra vezethető vissza. Az idők folyamán, funkciójuk betöltése közben, keletkezési helyüktől többnyire távol eső helyre kerülnek, és ezáltal sokszor szerves egységük is megbomlik, szétszakad. A legkülönbözőbb utakon-módokon jutnak el azután egyes kéziratok vagy nagyobb kézirat-csoportok olyan őrzőhelyekre, közgyűjteményekbe, ahol a tudományos kutatás és érdeklődés számára hozzáférhetőek.

A kézirat közvetlenebbül szól hozzánk a múltról, mint egy-egy nyomtatott könyv. Ez az első pillanatra talán szubjektívnek látszó megállapítás nagyon is reális alapokon nyugszik ; a *Halotti Beszéd* vagy ANONYMUS krónikájának tökéletes hűségű facsimile kiadása vagy művészi reprodukciója nem jelenthet számunkra olyan közvetlen kapcsolatot a XII., ill. XIII. századdal, mint maguk az eredetiek, és ADY Endre vagy JÓZSEF Attila verseinek bármilyen vonzó, bibliofil kiadása más élményt fog kiváltani belőlünk, mint ezeknek az íróknak egy-egy sajátkezű kézirata. A kézirat elsődlegességét a nyomtatott könyvvel szemben más tények is igazolják. Elsősorban is az, hogy a kőbe, fába vésett, majd papyrusra, pergamenre, papírra írt szövegek keletkezése több évezredre nyúlik vissza, az első nyomtatott könyv viszont mindössze öt évszázaddal ezelőtt hagyta el a sajtót. De a nyomtatott könyvhöz képest a kézirat mindig, a nyomtatás feltalálása után is az „eredeti" marad. A kritikai szövegkiadások is a legrégibb, a leghitelesebb kéziratot veszik alapul, nem pedig az esetleges korábbi kiadást vagy kiadásokat. Történetileg fontos, jelentős szövegek kiadásánál, nagy írók, tudósok műveinél pedig feltüntetik a fennmaradt szövegek összes változatait, eltéréseit is, hogy a szakemberek ezekből is levonhassák a szükséges következtetéseket. Kétségtelen az is, hogy akár régebbi, akár újabb szövegről van szó, mindig a kézirat az, amely a leghívebben őrzi meg a szerző eredeti elgondolását, ami esetleg a szerző saját korában a fennálló politikai rendszer vagy a cenzúra korlátozása miatt nem juthatott nyilvánosságra. Ezért van az, hogy még ma is vannak „felfedezés"-re váró kéziratos anyagok, hogy még ma is bőven akadnak olyan szövegek, szövegváltozatok, amelyek helyesbíthetik vagy gyökeresen megváltoztathatják a múlt egyes eseményeiről vagy általános képéről alkotott felfogásunkat.

Az itt eddig felsorolt tények mind a kéziratos anyag döntő fontosságát, jelentőségét bizonyítják. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy nincs olyan központi szerv vagy intézmény hazánkban, amely felvilágosítást tudna adni a magyarországi kéziratt árakról vagy általában véve kéziratokat is őrző gyűjteményekről, és ezért nincs és nem is lehet felmérve az az anyag sem, amely ezeken az ismert és kevésbé ismert lelőhelyeken található. A magyar és magyar vonatkozású könyvanyag jobban fel van dolgozva könyvtáraink katalógusaiban, különböző szakbibliográfiákban, mint hasonló jellegű

kéziratos forrásaink. Legfőbb ideje lenne tehát, hogy figyelmünket erre a fontos kérdésre és ennek mielőbbi megoldására irányítsuk.

Az első feladat, amelyet meg kell oldani, a kéziratok lelőhelyeinek felkutatása és ezek nyilvántartásba vétele. Erre nézve történtek már próbálkozások a múltban is és ennek nyomtatásban is maradt fenn egy dokumentuma: a *Magyar Minerv*ának századunk első évtizedében megjelent négy kötete. A *Magyar Minerva* tulajdonképpen a magyarországi könyvtárakat tartotta évről évre nyilván, de emellett számot adott a nagyobb könyvtárainkban és más, könyvtárral is rendelkező intézményeinkben található kéziratos anyagról. Legtöbb esetben azonban csak számszerű adatokat közöl, és sajnos ezek az adatok is ma már legfeljebb a kézirattárak történetének megírásához használhatók fel. Egyes intézményeknél az ezekre vonatkozó irodalmat is megtaláljuk a *Magyar Minerva* köteteiben, ami a kéziratokra nézve is nyújt némi tájékoztatást.

A lelőhelyek felkutatására nemrégiben az Országos Széchényi Könyvtár kézirattára részéről újabb kezdeményezés történt: 1954-ben kérdőíveket küldtünk szét 113 tudományos, 76 járási, 19 megyei és 15 városi könyvtárnak; ezekre azonban csupán mintegy 25%-ban érkezett érdemleges válasz. Az aránylag csekély pozitív eredmény mellett ez a próbálkozás azért volt tanulságos, mert bebizonyította, hogy a kéziratlelőhelyeket más módszerrel kell megközelíteni. A szakembereknek személyesen kell felkutatniok és felfedezniök a forrásértékű kéziratos anyag lelőhelyeit, a szerzett tapasztalatok alapján azután fel lehet állítani ezek központi nyilvántartását. Egyidejűleg el kellene kezdeni az anyaggyűjtést egy olyan katalógus számára, amely a különböző lelőhelyeken található kéziratos anyag címleírásait egy helyen tartalmazná. Ilyen központi katalógusa van az Országos Széchényi Könyvtárnak magyarországi könyvtárakban található könyvekről általában (Központi Címjegyzék), régi, 1711 előtt megjelent magyar és magyar vonatkozású könyvekről, és készülőben van ilyen a hazánk területén található ősnyomtatványokról. Szükség van a kéziratok központi katalógusára is. Hogy ez milyen mértékben fokozná a tudományos kutatás lehetőségeit minden területen, azt talán nem is szükséges külön kiemelnünk. Könyvtáraink, egyéb intézményeink szakemberei legtöbb esetben csak a saját anyagukat ismerik alaposan, pedig éppen a kéziratok területén nagyon is szükséges a széleskörű ismeret, és emellett egy olyan katalógus, amely sokoldalú tájékoztatást nyújt. A különböző kézirattárakban csak nagyritkán akad azonos anyag, egy-egy másolati példány formájában: minden lelőhelynek megvan a maga speciális, szinte egyéni jellegű anyaga. Ezek nyilvántartását és ismeretét nem lehet a kézirattáros emlékezetére bízni, de a kutató feladata sem lehet, hogy egymaga járja végig az összes lelőhelyeket, amíg megtalálja a maga anyagát. Sokkal célszerűbb és gazdaságosabb mindenféle szempontból, ha van olyan központ, amely meg tudja adni a szükséges tájékoztatást. Könnyebb lenne a helyzet már jelenleg is, ha legalább nagyobb kézirattárainknak lenne nyomtatott katalógusuk, mint ahogy általában készítettek vagy készítenek ilyet a hasonló jelentősebb külföldi intézmények. A nyomtatott katalógusok és általában a modern katalógusok hiánya kézirattárainkban viszont lehetővé teszi, hogy mostantól kezdve minden lelőhelyen egységes alapelveket kövessenek a kéziratok katalogizálásában.

A központi kéziratkatalógus felállítását a lehető legegyszerűbb módon úgy lehetne megoldani, ha egy meghatározott időponttól kezdve nagyobb kézirattáraink egységes szempontokat követnének a kéziratos anyag feldolgozásában, és egyúttal minden újonnan feldolgozott vagy rekatalogizált darabról eggyel több címleírást készítenének. Ezeket a címleírásokat eljuttatnák havonta az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárába, ahol ezekkel a problémákkal már hosszabb idő óta foglalkoznak, és amely mint a nemzeti könyvtár kézirattára egyébként is hivatott a központi kéziratkatalógus felállítására.

Nagyobb gondot okoz majd azoknak a kéziratoknak a katalogizálása, amelyeket olyan helyen őríznek, ahol nincs kézirattári szakember. Az ilyen helyen található anyag feldolgozása pedig nemcsak nagyobb feladat, de bizonyos szempontból fontosabb is, mert éppen ezeknél nagyobb az elkallódás, feledésbe merülés veszélye.

Bár az eddig elmondottakból világosan kitűnik, mégis szeretnénk külön is hangsúlyozni, hogy minden kéziratnak a jelenlegi őrzőhelyén kell továbbra is maradni, tehát szó sincs az anyag begyűjtéséről, hanem arról, hogy a központi katalógus segítségével előbbre vigyük a tudományos kutatást, hogy ezután minden kéziratot egységes elvek alapján katalogizáljunk, és hogy a kézirattári szakemberrel nem rendelkező, kéziratokat őrző intézményeket módszertanilag is tájékoztathassuk az anyag raktározása, konzerválása, használatba bocsátása tekintetében.

Szólnunk kell a központi katalógussal kapcsolatban a magánkézben levő kéziratos anyagról is. Ennek központi nyilvántartásba vétele nem lehet a feladatunk már csak azért sem, mert gyakorlatilag ez az anyag a legnehezebben megközelíthető. Csupán azokat a magántulajdonban levő kéziratokat kell majd nyilvántartani, amelyek különösen nagy értékük miatt már amúgy is „védett anyag"-nak tekintendők. A magánosoknál levő hagyatékok vagy egyes kegyeleti darabok idővel — előbb vagy utóbb — úgyis bevándorolnak kisebb-nagyobb közgyűjteményeinkbe, vagy — hozzánemértés és szűkkeblűség következtében — elkallódnak, elpusztulnak.

Még egy lelőhely-csoportról is meg kell emlékeznünk a központi kéziratkatalógussal kapcsolatban : a levéltárakról. A levéltárak hatalmas iratanyagából is be kell kerülnie a központi katalógusba minden olyan darab címleírásának, amelynek kézirattári jellege van ; ennek a területnek a feldolgozása lesz — éppen az anyag nagy mennyisége miatt — a legnagyobb feladat, de nem megoldhatatlan ez sem.

A hazánk területén található kéziratos forrásanyag mellett, határainkon kívül, az egész világon mindenütt kereshetünk hungarikákat, magyar és magyar vonatkozású kéziratokat. Nyelvemlékek, Corvinák, diplomáciai és magánlevelezések egész tömkelegét ismerjük már eddig is, amelyeket külföldi lelőhelyeken őriznek. De ezen a területen még nagyobb eredmény reményében indulhatunk felfedező útra, mint itthon. Még a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött, mintegy 20 000 kódexet sem nézte át eddig magyar kutató darabról darabra olyan szempontból, hogy mennyi benne a magyar vonatkozás, nincs-e közte eddig még ismeretlen Corvina? A múltban ugyan történtek már kezdeményezések a külföldön található magyar vonatkozású anyag feltárására, és ezek értek is el eredményeket : értékes forráskiadványok jelentek meg, és létrejött a Történelmi Társulat másolatgyűjteménye, amelyet most a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őriz. A külföldi magyar vonatkozású kéziratos anyag felkutatása azonban még óriási lehetőségeket rejt magában. Ma már minden nép és minden ország rendszeres kutatásokat folytat ilyen téren. A technika fejlődése azt is lehetővé teszi, hogy nem kell a fontos anyagokat lemásolni, hanem mikrofilmet lehet készíteni róluk, ami gazdaságosabb és tudományos szempontból is kielégítőbb.

Az eddig ismertetett feladatokat : a magyar és magyar vonatkozású kéziratok hazai és külföldi lelőhelyeinek nyilvántartásba vételét, a kézirattárakban és más intézményekben található forrásanyag központi katalógusának felállítását nem lehet sikeresen és korszerűen megoldani, ha nem ismerjük a lelőhelyeknek és maguknak az egyes kéziratoknak az irodalmát, vagyis azokat a nyomtatásban önállóan vagy folyóiratokban szétszórtan megjelent tanulmányokat, közleményeket, amelyek kézirattárakra, kéziratokra vonatkoznak. Sok kéziratnak, különösen a régebbi, értékes daraboknak megvan a maguk története. A kéziratokkal foglalkozó irodalom, a szövegközlések segítségével egy-egy elveszettnek hitt kézirat nyomára akadhatunk, vagy azonosíthatunk különbözőnek vélt darabokat, szövegrészek összefüggését állapíthatjuk meg, és mindezekből messze-

menő tudományos következtetéseket vonhatunk le. A könyvtár- és kézirattudomány legmodernebb felfogása szerint ma már nem képzelhető el kézirattári katalóguscédula sem anélkül, hogy rajta az illető kézirat legfontosabb irodalma ne szerepelne. A kéziratokra vonatkozó könyvészeti adatok összegyűjtése a tudományos kutató- és a kézirattári feldolgozó munka számára egyaránt elengedhetetlenül szükséges, mert ha az elért eredményeket nem ismerjük, akkor könnyen megtörténhetik, hogy már korábban, esetleg többször is publikált anyagot „fedezünk fel" és közlünk újra mint „kiadatlan"-t, és megállapítunk olyan tényeket, amelyeket előttünk mások már régen tudtak. Erre a múltból számtalan példát hozhatnánk fel.

A kéziratoknak, kéziratban fennmaradt forrásoknak nyomtatásban való közzététele tulajdonképpen magával a könyvnyomtatással egykorú. Ezt dokumentálja például az első magyarországi nyomtatott könyv is: Hess Andrásnak 1473-ban megjelent *Budai Krónikája*, amely nem más, mint egyik régi krónikánk szövegkiadása. A nyomdászat történetének eddig elmúlt öt évszázada alatt számtalan más forráskiadvány, szöveggyűjtemény látott napvilágot. A XIX. század második felében több folyóirat kifejezetten azzal a céllal jelent meg, hogy a múltban keletkezett és addig még nyomtatásban meg nem jelent szövegeket közöljön. Ezáltal a kéziratokra vonatkozó irodalom egyre növekedett. Nem volt azonban és jelenleg sincs még ezekről a publikációkról olyan nyilvántartás, amely a folyóiratokban rendszertelenül, a kötetekben, sorozatokban rendszerint fedőcímek alatt megjelent szövegkiadásokról teljes, megbízható tájékoztatást nyújtana. Egy-egy kézirat esetében tehát sokszor hosszadalmas kutatómunkát kell végezni ahhoz, hogy megállapíthassuk, ki van-e már adva szövege nyomtatásban, vagy sem. A kézirattári feldolgozó munka, a vételre benyújtott anyag elbírálása közben egyre inkább felmerült az a szükséglet, hogy elsősorban tudományos folyóirataink a kéziratos anyag szempontjából rendszeresen átnézzük és a vonatkozó publikációkat nyilvántartásba vegyük. Néhány évvel ezelőtt, 1952-ben, a Magyar Tudományos Akadémia célhiteltámogatásával végre sikerült elindítani a kéziratbibliográfiát. Három év után a célhiteltámogatás megszűnt ugyan, de az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárának dolgozói folytatták, és ma is folytatják ezt a munkát. Az eddig elért eredmény egy kb. 30 000 cédulából álló cédulakatalógus az OSZK kézirattárában, amely már jelenlegi formájában is nagy segítséget nyújt tájékoztató, felvilágosító szolgálatunkban, feldolgozó, véleményező munkánkban. Sorra vesszük legfontosabb tudományos folyóirataink; elvégeztük már az *Irodalomtörténet*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Magyar Könyvszemle*, az Abafi-féle *Figyelő* c. folyóiratokat, jelenleg cédulázzuk a *Hadtörténelmi Közlemények*et, a *Budapesti Szemlét*, a *Századok*at, a *Történelmi Tárt*. A folyóiratok feldolgozásában lehetőleg teljességre törekszünk, vagyis nemcsak a teljes vagy részleges szövegpublikációkat gyűjtjük össze, hanem minden kézirati vonatkozást és utalást. Csakis ilyen alapos munkával tudjuk ugyanis elérni azt, hogy a fedőcímek alatt megjelent kézirati vonatkozásokat is feloldjuk (pl. Ács Tivadar *Népek tavasza* című kötetében — 1943-ban — Bártfay László naplójának egy részét és Kossuth Lajosnak Horváth Mihály által lemásolt, az emigráció idejéből való leveleit és utasításait adta ki). Ugyancsak a teljesség kedvéért kicédulázunk minden kézirattudományra vagy egy-egy kézirattár történetére vonatkozó adatot, kéziratok meghatározásában felhasználható segédkönyvek címeit és minden olyan folyóirat- vagy könyvcímet, amely még feldolgozandó.

Magukat a cédulákat a célszerűség, a gyakorlati használhatóság munka közben kialakult elvei alapján készítjük el. Ha több adatot találunk egy-egy kéziratról, akkor részletesebb leírást készíthetünk, ha csupán utalásunk van, akkor ennek megfelelően kevesebb adat kerül a cédulára. A sorrend szerinti első helyre azonban mindig a kézirat leírása kerül. Lehetőség szerint feltüntetjük a legszükségesebb adatokat: szerző neve, mű címe, évszám, nyelv, esetleg darabszám, terjedelem. Lehetőség szerint jelezzük a

kézirat autográf vagy másolat voltát is. A második helyre a kézirat lelőhelye, ill. tulajdonosának neve kerül, ha ez forrásunkban szerepel. Harmadik helyen a cikk vagy tanulmány szerzőjének nevét, a cikk címét, a folyóirat pontos bibliográfiai adatait közöljük. Az utolsó pont rövid, magyarázó megjegyzés arról, hogy az illető kéziratról milyen jellegű felvilágosítást: szövegközlést, ismertetést, leírást, felsorolást, említést találhatunk a jelzett helyen. Néhány példa a kéziratbibliográfiai cédulára:

a) József Attila: Magyarország messzire van. (Vers.) 20. sz.
Lh.: Bálint Dénes tulajdona.
Ld.: Tarnay Kálmán: Kiadatlan József Attila vers. — Irodalomtörténet XXXVI. 1947. 110. l.
Közölve.

b) Kazinczy Ferenc levele Kazinczy Lászlóhoz, Érsemlyén, 1802. aug. 5.
Lh.: —
Ld.: Dékáni Kálmán: Kazinczy Ferenc családi levelezése. — Irodalomtörténeti Közlemények. XII. 1903. 214—215. l.
Felhasználva

c) Vörösmarty Mihály egy kiadatlan levele.
Ld.: Pesti Hirlap 1885, 205. sz.
Egyetemes Phil. Közl. X. 1886. 626. l.

A legutóbbi példa csupán utalás, amelyről idővel majd a forrás (itt: *Pesti Hirlap*) eredetiben való megtekintésével részletes leírást kell készíteni, az első példa mintájára.

Az elmúlt öt év alatt összegyűlt és egyre növekvő cédulaanyag rendszerezését a cédulák tartalma adta meg. Először is külön kellett választani két nagyobb csoportot: a könyvnyomtatás kora előtti és utáni kéziratok céduláit. Elválasztó évszámnak magyar viszonylatban az 1526-os évet tekintjük, amelyhez azonban nem mindig lehet és nem is volna helyes mereven ragaszkodni, a határeseteknél maga a kézirat dönti el a hovatartozást. Az 1526 előtti anyag céduláinak többségét műfaj szerint (antifonálé, breviárium, Corvina, nyelvemlék stb.) kellett csoportosítani; ezek között olyan csoport is van, amely az ismert nevű szerzők betűrendjében tartalmazza a cédulákat. Már most is látszik, hogy ennél az elrendezésnél sok esetben kívánatos lenne utalások elhelyezése, pl. a *Pray-Kódex* nyelvemlék és egyben *Sacramentarium* is, vagy egy-egy Corvina szerzőjének szerepelni kellene a név szerint ismert írók csoportjában is; egyelőre azonban a cédulák mennyisége még nem olyan nagy, hogy a kutatónak különösebb fáradságot okozna esetleg két vagy több szakcsoportot átnézni. A terv szerint, ha majd teljesebb lesz a cédulaanyag, akkor majd egyszerre, egységes szempontok szerint látjuk el utalásokkal a katalógusnak ezt a részét.

A másik, jóval nagyobb csoport: az 1526 utáni — de szintén nem mereven elhatárolt — kéziratok cédulái. Ebben a szerzők, ill. a címek betűrendje a beosztás alapja, de néhol a betűrenden belül tárgyi csoportokat kellett beiktatni; ezek a katalógus használhatóságát nem zavarják. Igy pl. a szerzőnélküli paszkvillusokat és a címnélküli egyéb verseket is időrend szerint osztottuk be, az első esetben *paszkvillus*, a másodikban *vers* címszó alatt. A kéziratbibliográfiának most tárgyalt csoportjában szükséges volt a cédulák beosztásával egyidejűleg az utalórendszer bevezetése is, tekintettel a cédulák nagy mennyiségére. Igy pl. a verses-, ill. énekeskönyveket, a társszerzős műveket stb. megfelelő utalásokkal láttuk el.

Külön csoportba kellett elhelyezni azokat a cédulákat, amelyek a kézirattárak, kéziratlelőhelyek irodalmára vonatkoznak. Ezeket a városok nevének betűrendjébe

osztottuk be. Ide kerültek pl. a *Magyar Minerva* négy kötetének kéziratlelőhelyekre vonatkozó adatai és az OSZK már említett kérdőíveire beérkezett válaszok rövid foglalata is. Ez a csoport máris a felállítandó központi kéziratkatalógus lelőhelynyilvántartásának az alapja.

Külön csoportban gyűjtjük a kézirattudományra általában vonatkozó anyag céduláit, külön a kéziratok meghatározásához használható segédkönyvek címeit és ugyancsak külön a még feldolgozandó könyv- és folyóiratanyag céduláit.

A kéziratbibliográfia a központi kéziratkatalógusnak nélkülözhetetlen előmunkálata és segédeszköze. Minél teljesebbé lesz, annál közelebb jutunk a célhoz : hogy egyetlen forrásértékű kézirat se maradjon ismeretlen a tudományos kutatás számára.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása enciklopédiák szerkesztésében. A dokumentációs munkában gépi adatfeldolgozás céljára nemcsak a legmodernebb elektronikus berendezések alkalmasak, hanem az évtizedek óta használatban levő elektromechanikus lyukkártya rendszerű gépek is. Ezekkel azonban eddig kizárólag könyvelési és statisztikai munkákat végeztek. A tervezett *Magyar Enciklopédia* szerkesztési munkáinál felmerült e gépek felhasználásának a gondolata. Az a tény, hogy a *Magyar Enciklopédia* 100 000 cikket és közel 500 000 fogalmat tartalmaz, szükségessé tette az egyeztetési műveletek következetes alkalmazását, hogy ezzel az ismétlődések, átfedések elkerülhetők legyenek. Ez nemcsak helymegtakarítást jelent, hanem lehetővé teszi a sokkötetes mű által felölelt ismeretanyag helyes koordinálását is. A 24 kötet mintegy 600 szakterületre bomló ismeretanyagának kölcsönös egyeztetése óriási időigénnyel lépett fel. A közel félmillió fogalom gépi úton történő rendezése (pl. betűrendbe állítása, a több szakterületen szereplő azonos fogalmak kimutatása, statisztikázás stb.) jelentős munkaerő-, költség- és időmegtakarítást igért. Az első kísérleti feldolgozás 6000 lyukkártyával indult meg. Ennek eredménye azt bizonyította, hogy a hazánkban eddig még nem alkalmazott eljárás használható lexikográfiai munkánál. A kísérletet előbb 20 000 kártyára terjesztettük ki, majd feldolgoztuk a *Magyar Enciklopédia* összes címszavait és címszóváriánsait. E munka során kb. 160 000 kártyát lyukasztottunk.

Az IBM Hollerith-rendszerű gépeire készültek a kártyatervek, mivel hazánkban csak ebből van megfelelő gépállomány. A kártyák a következő adatokat tartalmazzák :

címszó (fogalom, ill. név),
évszám (születési és halálozási),
szakterület szakszáma (főterületé és több határterületé),
térkategória jelölése (ország stb.),
a fogalom jellege (címszó, címszóváriáns, utaló, definíciós fogalom, szövegben szereplő fogalom =bokorszó, biográfia, tudománytörténet stb.),
tervezett cikkterjedelem,
illusztráció,
bibliográfia.

A munka első, előkészítő fázisa még teljesen kézi jellegű volt. Ide tartozott az összegyűjtött fogalomanyag ellátása házi decimális szakszámokkal, az anyag kártyába lyukasztása stb. A tulajdonképpeni gépi munka azzal a művelettel kezdődött, amely a kártyába lyukasztással bevitt információkat bárki számára olvashatóvá tette. Automata gép az elektromosan érzékelt adatokat a kártya felső szélére nyomtatta, így a tartalom

helyessége szemmel is ellenőrizhető lett, és a kártyák rendes kartotékként is használhatókká váltak. Az ezután következő műveletek már a gépesített feldolgozás részei, így: a kártyák különféle szempontok szerinti rendezése, leírása jegyzékszerűen: egységes betűrendben, a szakok rendjében stb., tömeges másolása, kiegészítő adatok tömeges bemásolása stb.

Lexikográfiai szempontból a gépi rendezési műveletek között a betűrendezés játssza a legnagyobb szerepet. Nem elégedhettünk meg a Hollerith-rendszer betűrendjével, hanem egyszerű fogásokkal olyan változtatásokat hajtottunk végre, mint például az A—Á és E—É betűk közötti különbség megszüntetése. Bár kifejezetten betűrendezésre alkalmas gép Magyarországon nem áll rendelkezésre, és a kártyarendező gépek kezelőszemélyzetének is szokatlanok az ilyen ritkán előforduló feladatok, mégis kifogástalanul sikerült például a *Kis Lexikon* 54 000 címszavának egyetlen betűrendbe állítása. A gépi betűrendezés sebessége és hibátlansága lényegesen nagyobb még a nem korszerű gépeken is, mint a kézi rendezésé. A betűrendezés biztonságát növeli, költségeit pedig közel 1/8-ára csökkenti a betűrendi számrendszer bevezetése a kártyákon. Ezzel egyúttal a fogalmak tetszés szerinti (szokástól eltérő) abc-sorrendje is rögzíthető.

A lyukkártyarendszerű gépi feldolgozás alkalmazása nem pusztán az eddigi kézi eljárások helyettesítése géppel, hanem visszahat az egész szerkesztési műveletre, és megkívánja a szerkesztés technikájának célszerű hozzáidomítását az automata gépek által nyújtott lehetőségekhez. Csak ilyen úton használható ki teljes mértékben a gépi feldolgozás előnye, és csak így jelentkezik a lyukkártyás eljárás racionalizáló hatása.

A tapasztalat azt mutatta, hogy az új eljárás legkényesebb tervezési kérdése az ismeretanyag folytonos változása, bővülése volt. A lyukkártyás eljárás rendszerint gazdasági, statisztikai vonalon adott adattömeg sokoldalú, nagyrészt könyveléstechnikai feldolgozásával foglalkozik. Bármilyen műveletek sorozatát is hajtják végre, az alapul szolgáló adatok általában változatlanok maradnak. A dokumentációban vagy tudományos kutatási adatok feldolgozásában is a műveletek alapjául szolgáló információk végleges adatoknak tekinthetők. Nem így azonban a lexikográfiai feladatok megoldására szolgáló lyukkártyás műveletekben, ahol az ismeretanyagnak csupán egy része (főleg tulajdonnevek és klasszikus tudományágak fogalomanyaga) véglegesen adott, míg a többi címszó és adat a szerkesztés folyamán még változásnak van kitéve. Ez a változás elsősorban értékelési kérdés. Fel kell-e venni a fogalmat, vagy mint érdektelen elhanyagolható-e? Címszóképes-e a fogalom, vagy csupán változata vagy lényegtelen részletezése egy másik fogalomnak? Ha minden szakterület összes fogalmát felvennénk, akkor az elkészítendő lyukkártyák száma valószínűleg 500 000 és 1 000 000 között mozogna. Egy lexikográfiai mű még akkor is csak egy töredékét tárgyalhatja ennek a fogalommennyiségnek, ha a mű egyetemes jellegű. A *Magyar Enciklopédia* 100 000 cikket és kb. 4—500 000 fogalmat vett tervbe 24 kötetben. Ehhez az óriási mérethez képest például a *Kis Lexikon* 2 kötetben csupán 40—50 000 fogalmat tárgyal. Címszójegyzékek összeállításában tehát kétirányú követelmény léphet fel:

1. *egyetemes jellegű* mű (enciklopédia) esetén az összes rész-szakterületnek csupán a legfontosabb fogalmai szükségesek a címszójegyzékben,
2. *szakjellegű* mű (szaklexikon) esetén viszont az érintett szakterületek ismeretanyagát részletesen fel kell venni a címszójegyzékbe.

Ez a két ellentétes követelmény szükségessé teszi, hogy a lyukkártya-archívum minél nagyobb mélységig tartalmazza a szakterületek fogalomanyagát, de valamilyen jelzés segítségével fontossági osztályokba sorozva. Az ilyen módon elkészített anyagból aztán a szaklexikon tervezett méreteinek megfelelően gépi úton a kívánt mélységig rendez-

hetjük az anyagot. Előnyösebb, ha a szerkesztőhöz a kivántnál nagyobb mennyiségű anyag kerül, és ezért ajánlatosabb a gépi válogatásnál mindig a soron következő mélységi osztály ismeretanyagát is felvenni. Így a szerkesztő egyéni értékelése szerint válogathat a címszóanyag között, és a szerinte nélkülözhető, kevésbé érdekes fogalmak törlésével a tervezett méretre csökkentheti a szaklexikon anyagát. Ez gyorsabb eljárás, mint egybevetések útján kiegészíteni a gépi jegyzéket újabb fogalmakkal.

A lyukkártyás eljárás igazi értéke abban áll, hogy a kártyák tartalma gépi úton újból és újból olcsón és gyorsan leírható. A kartoték-tár automatikusan reprodukálja önmagát tetszés szerinti sorrendben és annyiszor, ahányszor csak kell. Csak egyszer kell a kártyát korrigálni, a hibátlan kártyák szövege gépi leírás után is hibátlan marad. Így az ismételt leírásoknál a korrektúra elmarad, ill. csak annak megállapítására szorítkozik, hogy a jegyzék összeállítása a kívánt célra megfelel-e.

Különösen gazdaságosak azok a megoldások, ahol egy bizonyos rendbe állított lyukkártyák tartalmáról normál címszókártyák, tasakok, lapok készülnek. Ezek mérete 48 cm-ig terjedhet.

A gondosan megtervezett térkategória-számok révén lehetővé vált, hogy a *Magyar Enciklopédia* anyagából gépi úton válogassuk ki és vessük össze az egyes országokat érintő összes címszóanyagot, bármely szakterületen forduljon is az elő. Így az egyes országlektorok ellenőrizhetik az anyag teljességét és arányait.

A lyukkártyás eljárás előnye a kötettervek elkészítésénél fog a legerősebben jelentkezni. Arról van itt szó, hogy a cikkek és illusztrációk összterjedelme ne lépje túl a tervezett 23×1000 oldalt, és ez kötetenként is arányosan oszoljék meg. Ennek biztosítására nyomdába adás előtt össze kell számolni a betűrendbe állított cikkek és a hozzájuk tartozó illusztrációk összterjedelmét. 100 000 cikkről lévén szó, ez nem kis munka. A lyukkártyák előnye ennél a műveletnél jelentkezik a legjobban. A lyukkártyák ugyanis nemcsak a cikkek címeit, az ún. címszavakat tartalmazzák, hanem többek között ezek tervezett és valóságos (végleges) sorterjedelmét is. A kötettervek gépi úton történő előállítására kidolgozott eljárás szerint a lyukkártyákon található szakrendi és betűrendi számrendszerek kapcsolódása révén, gépi rendezés útján áll elő annak a kb. 100 000 címszónak és a hozzájuk tartozó kb. 500 000 alárendelt fogalomnak (bokorszónak) a sorrendje, amely a majd nyomtatásban megjelenő hatalmas mű hű vázlatának tekinthető. Ez a vázlat nemcsak rendkívül gyorsan készül el gépi leírás útján, hanem a listázó gép írás közben számolja a cikkek és illusztrációk terjedelmét, és megáll, valahányszor egy-egy kötet megadott terjedelmét az összegezésben elérte. Igy nemcsak azt mutatja ki, hogy mennyivel léptük túl a mű tervezett és megengedhető összterjedelmét vagy maradtunk alatta, hanem megadja az egyes kötetek címszóhatárait is. A *Magyar Enciklopédia* szövegének 23 kötetét ily módon az összeszerkesztési munka idején 23 gépi úton készült kötetterv-füzet személyesíti meg, amely a munka során többször is elkészülhet. A füzeteket a gép rögtön több példányban készítheti el, így a munka egyszerre több szerkesztőségi csoportban párhuzamosan folyhat. A véglegesen kialakított kötettervek alapján történik aztán a nyomdába kerülő kézirat-kötegek helyes sorrendjének és a szedés hiánytalanságának ellenőrzése is.

A *Magyar Enciklopédia* szerkesztése során alkalmazott lyukkártyás gépi adatfeldolgozás utolsó művelete az index-kötet előállítása. Ez a 24. és egyben befejező kötet egy óriási név- és tárgymutató közel félmillió adattal. Ideális feladat lyukkártyás eljárás részére. A munka az előző bekezdésben ismertetett kötettervek kártyasorrendjéből indul ki. A nyomtatásban elkészült enciklopédia-kötetek kártyaanyagába sorozatlyukasztással kerül be a kötetszám, míg az oldalszámot és a fogalom pontos helyét megjelölő egyéb adatot kézzel lyukasztják a kártyába. Ha a teljes kártyaanyag kiegészítése megtörtént, gépi betűrendezést hajtanak végre az anyagon. Leírással szabályszerű név-

és tárgymutató áll elő. Ezen a nyomdába adás előtt a lexikográfiai osztály szerkesztői végzik el a szükséges simításokat. Ha a már megjelent *Magyar Enciklopédia*-kötetekhez ideiglenes név- és tárgymutató kiadása válnék szükségessé, úgy ezeknél a költséges nyomdai szedés elkerülhető lenne, mert átmenetileg kielégítő megoldást adna a lefényképezett gépi jegyzékek kinyomtatása.

A lyukkártyás eljárás alkalmazása külföldön rohamosan terjed. Így készül például az Amerikában megjelenő fizikai szemle, a *Nuclear Science Abstracts* füzetenkénti és évi indexe is. Ezzel a módszerrel állították elő a Szent Ágoston műveiből készült filozófiai szótárt. Ugyancsak lyukkártyás eljárással rendezték táblázatokba a nemzetközi postai kiadványok (nomenclaturák) százezres adathalmazát. A tetemes szedési költségek megtakarítása érdekében is a lefényképezett listákat nyomtatták ki.

Hazánkban a *Magyar Enciklopédia* szerkesztése során került először gyakorlati alkalmazásra alfabetikus anyagok nagyméretű lyukkártyás feldolgozása. A ma már elavult hazai Hollerith gépek nehézségeit és az újszerű eljárás szokatlanságát sikerült leküzdeni. Most már tovább kell haladnunk ezen az úton, amely a szellemi tömegmunka gépesítéséhez vezet. A maradi nézetekkel ellentétben itt nem arról van szó, hogy az emberi idegrendszer bonyolult szellemi tevékenységét gépek munkájával helyettesítsük, hanem csupán arról, hogy a munka nagy tömegben mechanikusan ismétlődő és éppen ezért fárasztó részét (mint pl. a számolás stb.) végeztessük el automatikusan működő berendezésekkel. Ezek az emberi idegrendszerhez képest bámulatos gyorsasággal és hibátlanul dolgoznak. S e mellett lehetővé teszik, hogy az ember magasabbrendű, finomabb szellemi munkát végezzen, képességeit jobban értékesítse.

Pataky Ernő

A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái. Különös bírói ítélet tartja izgalomban a német könyvtárosokat és dokumentációs szakembereket. Az egyik nagy német ipari vállalat dokumentációs osztályán folyamatosan készültek mikrofényképek és fényképi másolatok a vállalat által előfizetett folyóiratok egyes részleteiről, s e másolati példányokat az üzemvitel s a gyártási folyamatok tökéletesítése érdekében használták fel. A Börsenverein-ben tömörült nyugat-németországi kiadók panaszára a karlsruhei Bundesgerichtshof 1955. június 24-én hozott ítéletében az alperes vállalatot a mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás beszüntetésére kötelezte.[1]

Bár a bíróság az ítélet indokolásában hangsúlyozta, hogy ezúttal csak ebben az egy esetben kívánt dönteni s bár a német kiadók ez ideig még csak a vállalati dokumentációs osztályok és intézmények fényképi sokszorosító tevékenysége ellen szálltak síkra, a Nemzetközi Kiadói Unió, már 1954. június 25-én Zürichben tartott kongresszusán olyan határozatot hozott, amely következményeiben a könyvtárak és a tudományos kutató intézetek munkáját is érintheti. E határozat bevezető sorai így hangzanak: „A fényképi másolás és mikrofényképezés modern sokszorosító módszereinek kifejlődésével a „magáncélokra" való sokszorosítás lényegében és elterjedtségében olyan komoly változást szenvedett, ami már jelentősen sérti a szerzői jogot. Ezért az Unió úgy látja, hogy a magánhasználatra történő sokszorosítás jogi szabályozást igényel."[2]

[1] *Nachrichten für Dokumentation*, 1956. VI. évf. 4. szám. 154–162.
[2] Georgi A.: *Photokopie, Mikrokopie und Urheberrecht.* Börsenblatt f. d. Deutsche Buchhandel, 1954. évf. 64. sz. 457–463. l.

I. Kétségtelen, hogy a világ tudományos könyvtárai, kutatóintézetei és különböző dokumentációs intézményei munkájukban, az utolsó évtizedekben mind nagyobb mértékben alkalmazzák a mikrofényképezés és a fényképi sokszorosítás egyre tökéletesedő technikai módszereit. Ez intézmények legjelentősebbjeiben ma már külön fényképészeti laboratóriumok működnek, amelyekben a kéziratok, könyvek, folyóiratok és hírlapok ezreiről készülnek mikrofényképek és fényképmásolatok azzal a céllal, hogy a romlásnak kitett értékes anyag megóvását, a nagy helyet igénylő hírlapkötetek helyettesítését s a távolsági könyvtárközi kölcsönzés ésszerűbb lebonyolítását ezúton biztosítsák, vagy hogy a tudományos kutatómunkához szükséges adatok gyors és pontos rögzítését és kiszolgáltatását megkönnyítsék. Az USA-ban 1950-ben dokumentációs célokra — az 1938. évi átlag 150 000 felvétellel szemben — több mint 12 és fél millió fényképmásolatot készítettek, s ugyanabban az esztendőben Nyugat-Németországban 1 millió könyv- és folyóiratoldal került lefényképezésre.[3]

A fejlődés hatalmas irama érthetővé teszi, hogy arra a Nemzetközi Kiadói Unió is felfigyelt. Azonban a dokumentációs sokszorosítás szerzői jogi kérdéseinek elkerülhetetlen szabályozásánál résen kell lennünk, hogy az ne veszélyeztethesse a könyvtárakban, kutatóintézetekben és dokumentációs intézményekben folyó fontos tudományos munkát s ezzel magának a tudománynak fejlődését.

II. Azt, hogy az új jogi szabályozásra nem is annyira a szerzők és kiadók védelme, hanem inkább a tudományos munkát megkönnyítő, technikai módszerek akadálytalan felhasználása érdekében van szükség, legmeggyőzőbben azok a szerzői jogi törvények bizonyítják, amelyek ma a világ különböző országaiban érvényben vannak, s amelyek legtöbbje még olyan időből származik, amikor a dokumentációs technika mai fejlettségére aligha lehetett számítani.

Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban és Norvégiában a sokszorosítás a szerző hozzájárulásától függ, s ez alól sem a sokszorosítás célja, sem annak módja szempontjából nincs kivétel.

A német szerzői jogi törvény, amelynek alapján a karlsruhei bíróság ítéletét meghozta, 1901-ben kelt és 15. § (1) bekezdésében azt mondja ki, hogy „Tilos a művet a szerző beleegyezése nélkül sokszorosítani, s ebből a szempontból az is közömbös, hogy a sokszorosítás milyen eljárással és hány példányban készül." Ugyane paragrafus (2) bekezdése megengedi a „személyes használatra" történő sokszorosítást, ha abból nem származik valakinek anyagi előnye. Azonban, hogy a személyes használat és az anyagi előny fogalma mennyire vitatható, azt a már ismertetett bírói ítélet is tanúsítja.

A magánhasználatra vagy személyes használatra szolgáló másolatok készítését lehetővé teszi az 1911-ben kelt és 1933-ban módosított dán és az 1922. évi svájci szerzői jogi törvény is. Ez utóbbinak 22. §-a egyértelmű a német törvény 15. §-ával.

Az 1936-ban hozott és 1953-ban módosított osztrák szerzői jogi törvény megengedi a saját célra történő sokszorosítást, azonban 42. §-ában azt is kimondja, hogy a megrendelő saját használatára harmadik személy ellenszolgáltatás ellenében csak akkor végezhet sokszorosítást más módon, mint kézírással vagy gépírással, ha nem teljes művek, illetve ha még meg nem jelent vagy már kifogyott művek kerülnek lemásolásra.

Hazánkban a szerzői jog védelméről az 1921. évi LIV. tc. szól. Ennek 5. §-a a következőképpen hangzik:

„Írói műnek többszörösítése, közzététele vagy forgalomba helyezése a szerzői jog bitorlásának tekintendő, ha a szerző beleegyezése nélkül történt. Hogy a mű többszörösítése, közzététele vagy forgalombahelyezése egészen vagy részben történt-e, az a tilalom tekintetében különbséget nem tesz.

[3] *Uo.* (L. 290. [2] jegyzetet.)

A jelen törvény alá eső többszörösítésnek tekintendő bármely eljárás útján akár egy, akár több példányban előállított többszörösítés, ideértve a házi másolást is, kivéve nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását."

A magyar törvény szerint tehát „bármely eljárással" készülhet „nem üzletszerű használatra" egyetlen másolati példány, de a másolásnak „ingyenesen" kell történnie.

Magáról a fényképi sokszorosításról csak a svéd és az olasz szerzői jogi törvény emlékezik meg. Az 1919. évi svéd törvény szerint a fényképi úton történő sokszorosításhoz — kivéve a magánhasználat esetét — ki kell kérni a szerző hozzájárulását. Az 1941. évi olasz szerzői jogi törvény 68. §-a értelmében a könyvtárakban levő anyagról magánhasználatra vagy könyvtári felhasználásra fényképi másolatok is készíthetők. A könyvtári munkának ezzel a kedvező elbírálásával az olasz törvény egyedül áll.

Az eddig felsorolt törvényeknél egyszerűbb és nagyvonalúbb, de egyben több vitalehetőséget is tartalmazó az 1911. évi angol *Copyright Act*, amely 2. fejezetében kimondja, hogy valamely műnek „a kutatás, bírálat vagy hírlapi ismertetés céljaira való felhasználására szolgáló minden ‚tisztességes eljárás' (fair dealing) kizárja a szerzői jog megsértésének lehetőségét". A tisztességes eljárás fogalmát a szerzői jog egyik angol szakértője úgy határozza meg, hogy annak a törvényben előírt célokhoz (kutatás, bírálat stb.) viszonyítva természetesnek és ésszerűnek kell lennie.[4]

Minthogy a tisztességes eljárás elbírálása sok vitára adott alkalmat, a Royal Society of Scientific Information Conference tárgyalásai során az érdekeltek 1948-ban megkötötték a *Fair Copying Declaration* elnevezésű megegyezést, amelyet 130 intézmény fogadott el. A megegyezés résztvevői tisztességes eljárásnak tartják azt, ha valamely könyvtár, levéltár, múzeum vagy dokumentációs központ, amely bizonyos természettudományi vagy technikai folyóiratokkal rendelkezik, e folyóiratok egyes részleteiről egyetlen példányban fényképi másolatot ad ki valamely érdeklődőnek, aki írásban jelentette ki, hogy tisztességesen kíván eljárni, s a kapott másolatot sem eladásra, sem terjesztésre nem fogja felhasználni. A másolatot készítő intézmény a sokszorosításból nem húzhat hasznot, s egy-egy érdeklődőnek csak egyetlen másolati példányt szolgáltathat ki.

Az Amerikai Egyesült Államokban csak az a mű élvez szerzői jogi védelmet, amelyet arra, az előírt formaságok szerint, bejelentettek. A *Copyright Act* nem tartalmaz olyan rendelkezést, amelynek értelmében szerzői engedély nélkül lehetne a szerzői joggal védett műveket lemásolni. A *Common Law* lehetőséget ad arra, hogy kizárólag saját használatra „tisztességes eljárás" (fair dealing) esetében engedély nélkül is lehessen másolatot készíteni. Hogy valamely eljárás mikor volt „tisztességes", azt a bíróságok döntik el, s kedvezőtlen esetben tisztességtelen versenynek minősíthetik az engedély nélkül történt másolást.

Ez a jogi bizonytalanság itt is arra vezetett, hogy az érdekeltek 1935-ben megegyezést kötöttek. Minthogy azonban ezt az egyes dokumentációs intézmények és kiadók közötti megegyezést éppen a legfontosabb folyóiratok kiadói nem írták alá, a bizonytalanság csak még nagyobb lett.

Az utóbbi időben több olyan szerzői jogi törvénytervezet készült, amely már részletesebb szövegezéssel próbálja megoldani a fényképi másolás és a mikrofényképezés szerzői jogi kérdéseit is. Hogy milyen sikerrel, arra talán az 1947-ben közreadott új magyar szerzői jogi törvénytervezet a legjobb példa,[5] amelynek 62. §-a a következőket mondja :

[4] T. A. Blanco White : *Copyright*, London, 1949. Stevens, 89. l.

[5] Balás P. Elemér : *Törvényjavaslat a szerzői jogról*. Budapest, Magyar Jogászegylet Könyvtára, 24. füzet (1947.).

„Bárkinek joga van arra, hogy szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat készíthessen saját használatára.

Erre a célra mással is lehet ily tárgyakat készíttetni, ha ez nem díjazásért... történt."

E bonyolult szöveg bennünket érdeklő értelmét a törvényjavaslat indokolása fedi fel, amikor azt mondja, hogy ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy a közkönyvtárak részére lehetőséget nyisson fényképmásolatoknak magánosok részére történő kiszolgáltatására olyan könyvekről vagy zeneművekről, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetőek.

Az 1952. évi angol szerzői jogi törvényjavaslat szerint a szerző engedélye nélküli fotomechanikai sokszorosítást törvényellenesnek kell tekinteni. E szabály alól csak a közkönyvtárak részére állapít meg kivételt. Ezek ugyanis kifejezetten tudományos kutatási célokra egyes folyóiratcikkekről szerzői engedély nélkül is készíthetnek fényképmásolatot. Könyvekről ilyen másolat csak a könyvtárközi csere céljaira készíthető, azonban kizárólag akkor, ha a szerzői jog tulajdonosát nem lehetett megtalálni, és a tényleges szükségletet hitelt érdemlően igazolták.[6]

Hasonló értelemben emlékezik meg a könyvtárak mikrofilmezési és fényképmásolói tevékenységéről az 1953. évi svájci törvénytervezet is.

Az 1954. évi nyugat-németországi szerzői jogi törvénytervezet csak annyiban változtatja meg a jelenleg is érvényben levő 1901. évi törvény szövegét, hogy 47. §-ában a „személyes használat köréből" kifejezetten kizárja a szakmai vagy ipari használatot.

A dokumentációs sokszorosítási technika korszerű fejlődésével kapcsolatos szerzői jogi kérdések könyvtári vonatkozásainak kidolgozására legutóbb a Német Demokratikus Köztársaságban történt figyelemreméltó kezdeményezés. A szükséges javaslatok kidolgozásával a Felsőoktatásügyi Államtitkárság tanácsadó szerveként működő Bibliográfiai és Dokumentációs Bizottság foglalkozik.[7]

Amikor a fentiekben rövid áttekintést adtunk egyes országok ma érvényben levő szerzői jogi törvényeiről s a jogfejlődés jövő irányát mutató, e tárgyba vágó új törvényjavaslatairól, a jogi helyzetkép teljessége érdekében foglalkoznunk kell a szerzői jog nemzetközi védelmét célzó törekvésekkel is.

Az irodalmi és művészeti művek nemzetközi szerzői jogi védelmét az egyes országok közötti kölcsönös szerzői jogi megállapodások mellett legfőképpen a Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezmény biztosítja. A mi szempontunkból döntő fontosságú az Egyezménynek az az alapelve, hogy „az Unió valamelyik országába tartozó szerző a mű származásának országán kívüli országban azokat a jogokat élvezi, amelyeket a vonatkozó törvények belföldinek, most vagy ezután megadnak, valamint azokat a jogokat, amelyeket az Egyezmény külön megad".[8]

A Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezményhez több ország nem csatlakozott.[9] A közép- és dél-amerikai országok — Brazília kivételével —, valamint a Szovjetunió

[6] Az új angol *Copyright Bill*, amelyet jelenleg a Lordok Háza tárgyal, a szakértők szerint „megszabadítja a közkönyvtárakat attól az aggodalomtól, hogy a napi munkájuk közben szükséges fényképi másolatok elkészítésével szerzői jogsértést követnek el." A törvénytervezet megszövegezésekor meghallgatták egyes könyvtári szervek (Aslib, Library Association, Standing Conference of National and University Libraries) véleményét is. (*Informations F. I. D.*, 1956. 6. évf. 6. szám, 31. l., *Aslib Information*, 1956. 182. szám, január.)

[7] *Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken in der Deutschen Republik.* Leipzig 1955. Harrasowitz, 91. l.

[8] A Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezményt Magyarországon becikkelyező 1922. évi XIII. tc. 4. §-a (1) bekezdésének szövege szerint.

[9] Lengyelország 1920, Csehszlovákia és Bulgária 1921, Magyarország 1922, Románia 1927, Jugoszlávia 1930 óta tagja a Berni Uniónak. (*Le Droit d'Auteur.* 1940. 53. évf. 1. sz. 1. l.)

nem tagjai a berni Uniónak. Az Amerikai Egyesült Államok csak 1955. szeptember 16-án ratifikálta a berni Egyezményt, s annak keretében 12 állammal létesítettek olyan szerzői jogi megállapodást, amely a megállapodó országok szerzői részére kölcsönösségi alapon biztosítja az Egyezményben meghatározott jogvédelmet.[10]

A nemzetközi szerzői jogi helyzetet bonyolulttá teszi az a tény, hogy egyes délamerikai államok olyan külön szerzői jogi egyezményt kötöttek, amely szerint, vitás esetekben, annak az országnak szerzői jogi törvénye alapján kell dönteni, amelyben a mű először jelent meg.

A nemzetközi szerzői jogi helyzet tisztázásával és egy Univerzális Szerzői Jogi Egyezmény megteremtésével az UNESCO Szerzőijogi Bizottsága foglalkozik. Ennek 1951-ben Párizsban tartott ülésén az Egyezmény előzetes tervét 25 állam fogadta el. A tervet később egy Genfben megtartott államközi diplomáciai konferencia is magáévá tette.[11]

III. Bár az irodalmi alkotásoknak fényképi vagy mikrofényképezési úton történő sokszorosítása s az ezzel kapcsolatos szerzői jogi kérdések a szerzői jog óriási területének elenyészően kis részét jelentik csak, mégis kétségtelen, hogy a dokumentációs technika mai fejlettsége és elterjedtsége mellett ez a kérdés is egyértelmű jogi szabályozást igényel. A ma érvényben levő tételes jogot a gyakorlati élet fejlődése már túlhaladta. Könnyen megeshetik azonban, hogy a jog további fejlődése — ha nem világítjuk meg ennek a kérdésnek bennünket érdeklő sajátos problémáit, — nem a közérdeket, s még csak nem is az érintett szerzők érdekeit, hanem egyedül a kiadók üzleti érdekeit fogja szolgálni.

A kiadók érdeke szólalt meg a karlsruhei per folyamán, annak adott hangot az 1953. évi svájci törvénytervezet indokolása, midőn arra utalt, hogy a fényképi másolás veszélyeztetia könyvek és újságok eladhatóságát, s az szólalt meg az 1954. évi nyugatnémet törvénytervezet nyilvános vitája alkalmából is, amidőn a német kiadók érdekképviselete nyíltan tette fel azt a kérdést, hogy ha engedély nélkül sokszorosíthatók a folyóiratcikkek, akkor ki fog folyóiratot vásárolni, és miből él meg a kiadó? Ugyanez az érdek sugallta a karlsruhei pert követő szakmai viták során azt a javaslatot is, amely szerint a fényképi másolásra vagy mikrofényképezésre szóló engedély kiadását a kiadónak bélyegformában vagy pausálösszegben fizetendő díj lerovásához kell kötni.[12]

A szerzők érdekét és a közérdeket a dokumentációs intézmények és a könyvtárak szempontjából a *Nachrichten für Dokumentation* egyik kitűnő cikkírója, dr. Arno Winter szólaltatta meg a legjobban, amikor *Die internationale Fachdokumentation auf nationaler Grundlage* című tanulmányában[13] az angol *Fair Copying Declaration* szövegét ismertetve a következőket írta: „Azok a korlátok, amelyeket a tudományos és műszaki adatokhoz való hozzáférhetőség elé állítanak, akadályozzák a tudomány haladását, s ezért haladéktalanul eltávolítandók. Ennek a gondolatnak megvalósítása nemcsak közérdekű, hanem teljes mértékben szolgálja a szerzőknek azt a fontos érdekét, hogy eszméik mind szélesebb körben váljanak ismertekké."

Ugyanebből az elgondolásból kiindulva írta Luther H. Evans, a Library of Congress könyvtárosa is *Copyright and the Public interest* című tanulmányában a következőket: „Elvitathatatlan, hogy egy olyan fogalom, mint a szerzői jog, amelyet több mint 150 év gyakorlata és hagyománya formált ki, a rádió és a televízió századában nem lehet már annyira sérthetetlen, hogy ne merészeljük friss szemmel megbírálni".[14]

[10] *The Library of Congress Information Bulletin.* 1955. 14. évf. 25. sz. 7. l.

[11] James Marion: *The United States and the movement for universal copyright, 1945—52.* The Library Quarterly. 1955. júl. 25. évf. 3. sz. 219—234. l.

[12] Bauhuis, Walter: *Zur Neuordnung des Fotokopierrechtes.* Zeitschrift für Bibliothekswesen. 1956. III. évf. 1. sz. 36—39. l.

[13] *Nachrichten für Dokumentation,* 1950. 2. évf. 2. sz.

[14] *Bulletin of the New York Public Library.* 1949. 1. sz. 3—26. l.

Nem vitás, hogy amikor Amerikában egy hírlapra vagy folyóiratra mikrofilm formájában is elő lehet fizetni, amikor egy irodalmi művet mikrokönyv formájában vásárolhat meg az olvasó, vagy amikor a csak kis példányszámban kelendő tudományos disszertációkat fényképi úton sokszorosítják, akkor a mikrofénykép vagy a fényképi másolat a mű üzletszerű terjesztésének ugyanolyan eszköze, mint a nyomtatott könyv vagy folyóirat, s azokkal teljesen azonos szerzői jogi elbírálás alá is kell, hogy kerüljön. Azonban amikor a könyvtár egy könyvet vagy hírlapot állagmegóvás vagy helytakarékosság céljából mikrofilmre vesz, s olvasóinak az eredeti helyett a mikrofényképet szolgáltatja ki olvasásra, nem történik semmi, ami a kiadó vagy a szerző jogát sértené, mert lényegében a kérdéses mű továbbra is csak egyetlen példányban marad forgalomban, s „többszörösítése" — ha a gyakorlati élet mai követelményeinek már meg nem felelő jogszabályok értelmében „jogilag megvalósultnak" is látszik — valójában semmi esetre sem többszörösítés. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a könyvtárközi kölcsönzésben vagy a nemzetközi könyvcserében a könyvek vagy folyóiratok helyett azok fényképi másolatai vagy mikrofényképei szerepelnek.

A kutató régen kézírással készítette el különböző céduláit, amelyeknek rendszerezésével tudományos művét megalkotta. Idővel a gépírás lépett a kézírás helyébe. Ma ezt a jegyzetelést a fényképi másolat és a mikrofénykép pillanatok alatt elvégzi, több időt hagyva a rendszerezésre és a tényleges alkotómunkára. Mindez a tudományt szolgálja, a tudomány érdeke, tehát közérdek, s közérdek marad akkor is, amikor a tudományos kutatás esetleg valamelyik gyár dokumentációs osztályán folyik, ahol a tudományos eredményeket a gyakorlatban is ki lehet próbálni, s közvetlenül a termelés fokozására lehet felhasználni. A fényképi másolás vagy mikrofényképezés nyújtotta technikai könnyebbségre szüksége van a kutatónak, s biztosítani is kell azt számára, akár könyvtárban dolgozik, akár valamely ipari üzem dokumentációs irodájában.

A régi szerzői jogi törvények indokolásában gyakran megtaláljuk azt a mondatot, hogy a szerzői jogvédelem célja az irodalom, a tudomány és a művészetek fejlődésének előmozdítása. A tudomány fejlődését a mai szerzői jogi törvények nem egy paragrafusa azért akadályozza, mert szövegüknek egyaránt kell vonatkozniok nemcsak a szépirodalom és a tudományos irodalom, hanem a zene és a képzőművészet alkotásaira is. Példának elég lesz, ha itt az új magyar szerzői jogi törvénytervezet már idézett 62. §-ának bonyolult fogalmazására hivatkozunk, amelyben azért kellett „szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat" említeni, hogy a hozzájuk fűződő jogi következmények fényképekre, mikrofényképekre és hanglemezekre vagy magnetofonfelvételekre egyképpen legyenek értelmezhetők. Minthogy pedig a különböző technikai sokszorosítási módok mai fejlettségi fokán lehetetlen olyan jogi fogalmazást találni, amely az összes vonatkozásokban egyaránt megfelelő legyen, a jövő szerzői jogi törvényének differenciáltabban kell foglalkoznia a szerzői jog különböző területeivel s ezek között legelsősorban a tudományos művek problémáival. Erre annál is inkább sor kerülhetne, mert az utóbbi évtizedekben a szerzői jog reformtörekvései között egyre jobban előtérbe került a tudományos szerzői jog megalkotásának gondolata, amit jó lenne nem a tudomány fejlődésének akadályozására, hanem annak elősegítésére megvalósítani.

A szerzői jog modern fejlődésében egyre többször találkozunk a szerzők személyiségi jogainak előtérbehelyezésével.[15] „A szellemi alkotás szerzőjének joga van a törvény és mások jogának korlátai között arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse" – írja az idézett magyar szerzői jogi törvénytervezet 1. §-a. A tudományos mű szerzőjének elsőrendű személyiségi joga, hogy azok a tudományos eredmények, amelyek művében megtestesülnek, s amelyek nevéhez fűződnek, minél jobban belekerüljenek a

[15] Kohler I.: *Urheberrecht an Schriftwerken.* Stuttgart, 1907. 439—475. l.

köztudatba s minél hatásosabban belekapcsolódjanak a tudomány további fejlődésébe. Ezt a célt szolgálják a fejlett dokumentációs sokszorosítási technika mai eszközei, amelyeket éppen a tudományos mű alkotójának személyiségi jogát érvényesítő célzattal kell, egyes esetekben még a kiadó esetleges vagyonjogi érdekeinek rovására is, érvényre juttatni.

A tudományos művek fényképi másolásánál vagy mikrofényképezésénél teljesen közömbös, hogy ezt a munkát a kutató, a könyvtár, a dokumentációs központ vagy adott esetben harmadik személyként egy fényképezéssel iparszerűen foglalkozó olyan cég végzi el, amely szolgáltatásaiért méltányos díjazást is kér. A másolatot iparszerűen készítő harmadik személy nem a szerző és nem a kiadó kárára jut meg nem engedett kereshez, mert ellenszolgáltatásként nem a lemásolt szellemi műnek, hanem csupán a felhasznált anyagoknak és elvégzett munkájának ellenértékét kapja meg csakúgy, mint pl. a könyvkötő, akivel szemben eddig még senki sem kifogásolta azt, hogy számára is a kérdéses mű szerzője teremtett kereseti lehetőséget akkor, amikor munkáját megírta.

Sok félreértésre ad okot az a körülmény, hogy az idézett törvények és törvényjavaslatok nagyobb része állandóan „többszörösítésről" vagy „sokszorosításról" szól, a sokkal helyesebb és megfelelőbb „másolás" helyett. A könyvtári vagy dokumentációs célokra készülő fényképi másolat és mikrofénykép nem többszörösítése valamely műnek, mint már említettük, hanem esetenként, egyetlen példányban készülő másolata csupán, s nem a mű terjesztésére, hanem annak tudományos felhasználására szolgál.

Az idézett törvényekben és törvénytervezetekben gyakorta találkozunk a „személyes használat", „magánhasználat", „ipari használat" sok vitalehetőséget rejtő fogalmával. Ezek helyett helyesebb lenne, ha a törvények a szerzői engedély nélküli másolás feltételéül a „tudományos használatot" kötnék ki, ami vitathatatlanul egyértelmű.

Az angol *Copyright Act*-ban szereplő „tisztességes eljárás" (fair dealing) is vitatható fogalom, mégis mintának vehetnénk, tisztességes eljárásnak minősítve minden olyan fényképi másolást és mikrofényképezést, amely könyvtári, dokumentációs vagy tudományos kutatási céllal történt.

IV. Hazánkban a könyvtári és dokumentációs fényképmásolatok és mikrofényképek készítése csak a legutolsó évtizedekben terjedt el, s mind a mai napig nem öltött még olyan méreteket, hogy jogi vitákra adhatott volna alkalmat. Magyarországon, ahol a tudomány a gyakorlatot szolgálja, s a tudományok fejlesztése elsőrendű közérdeknek minősül, nem is kerülhetne sor egy, a karlsruheihez hasonló bírói ítéletre.

A tényleges jogi helyzet azonban az, hogy szerzői jogi törvényünk a szerzői jog „bitorlásának" tekint minden többszörösítést, kivéve a „nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását". A „nem üzletszerű használat" fogalma lényegében ugyanolyan vitalehetőséget rejt magában, mint a külföldi „magánhasználat" vagy „személyes használat" fogalma. A példányok „ingyenes" előállításáról pedig a gyakorlatban, mint már láttuk, még a könyvtáraknál sem lehet beszélni. Elvben tehát adott esetben nálunk is sor kerülhet arra, hogy külföldi szerző vagy kiadó panaszára a Nemzetközi Szerzőijogi Egyezmény értelmében a ma érvényben levő magyar szerzői jogi törvény alapján kell döntést hozni.

Az új magyar szerzői jogi törvény megalkotásával vagy a régi törvény novelláris úton való módosításával kapcsolatban időszerű volna nálunk is komolyan foglalkozni egy olyan jogi megoldással, amely a fényképi sokszorosítás, a mikrofényképezés és a dokumentációs sokszorosítás sok más új technikai formája gyakorlati felhasználásának kérdésében is a mai helyzetnek megfelelő álláspontra helyezkedik, s ezzel nemcsak a magyar tudományos kutatásnak s a magyar dokumentációs technika korszerű fejlesztésének ad komoly segítséget, hanem a nagyvilág felé is irányt és példát mutat e fontos tudományos és gyakorlati kérdés korszerű és ésszerű rendezésére.

MARKOS BÉLA

Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül. A *Magyar Könyvszemle* legutóbbi száma ismertetést közöl a *Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyvének* 1955. évi első kötetéről. Szabó Györgyné azzal vállalkozik rá, hogy ezúttal eltér a könyvismertetés szokásos műfajától. Nem elégszik meg a kötet tartalmának összefoglalásával, eredményeinek értelmezésével és értékelésével, hanem ezen túlmenően néhány fontos, a kötetben felvetett könyvtárpolitikai és könyvtártudományi kérdés megvitatását is megkísérli.

Ez a célkitűzés csak helyeselhető. Hasznos volna, ha a *Szemle* a könyvtudományi szakirodalom egy részét ezzel a magasabb igénnyel venné számba. Különösen helyén való volna ez a Debreceni Egyetemi Könyvtár esetében, amelynek szaktudományi munkájáról sem részleteiben, sem összefoglalóan kritikai értékelés mindeddig nem készült.

Mindjárt előljáróban meg kell azonban mondani, hogy — sajnos — ez a kísérlet nem sikerült. Ennek oka és magyarázata az, hogy az *Évkönyv* tanulmányait, a belőlük kiemelt problémák megvitatását nem olyan összefüggésben, nem olyan szakmai szemlélettel és színvonalon, nem olyan szándékkal és módszerrel kezdeményezte és végezte, ami az eredmények jobb megvilágítását elősegítette, az esetleges tévedések helyreigazítását lehetővé tette volna, vagy éppen az *Évkönyv* megállapításaihoz képest valami többletet nyújthatott volna. De ha csak ennyiről volna szó, a cikket nyugodtan félre lehetne tenni. Utóvégre nem ez az egyetlen könyvismertetés, amely a cikkíró helytelen felfogása, elhibázott munkamódszere miatt a maga elé tűzött célokat nem tudta elérni.

Fel kell azonban figyelni annak a szakmai szemléletnek a természetére, amely ezt a cikket szülte és közreadta, azokra a szándékokra, törekvésekre és módszerekre, amelyek a cikkből és közlésének módjából kiviláglanak. Ez a kis cikk önmagában, elszigetelten csak jelentéktelen felületi tünetnek látszik, összefüggéseiben szemlélve azonban — mint vízcseppben a tengervíz összetétele — konkréten és élesen tükröződnek benne egyes alapvető felfogásbeli különbségek, egyes elvi és személyi ellentétek, amelyek eddig jobbára csak a felszín alatt lappangtak. Ennek következtében a cikkből kielemezhető tények, azok összefüggései és tanulságai a szükséges helyreigazításokon túl, általános jelleget is nyernek, és a magyar könyvtárpolitika és könyvtártudomány egyes vajúdó jelenségeinek a felfedésére és beható megvizsgálásának mielőbbi megindítására is hasznos segítséget nyújthatnak.

Lássuk először a *tényeket!*

A Debreceni Egyetemi Könyvtár szóbanforgó *Évkönyve* hét tanulmányt és egy részletes évi beszámoló jelentést tartalmaz a könyvtár 1955. évi munkájáról. Szabó Györgyné általánosságban is, a tanulmányok nagyobb részével kapcsolatban is többször elismeréssel hangsúlyozza a könyvtár tudományos kutató munkájának eredményeit s az egész kötet szaktudományi jelentőségét. Megjegyzéseiben, kritikai észrevételeiben többnyire a lényeges és időszerű problémákat érinti. Első tekintetre tehát cikke egy ügyes, eleven, az eredményeket és hiányosságokat szembeállító, s eredeti elgondolásokkal fűszerezett, inkább elismerő, módjával vitázó bírálat benyomását kelti. Ha azonban a mélyére hatolunk, s a megvitatásra kiszemelt kérdésekhez fűzött megjegyzések jellegét és irányát közelebbről is megvizsgáljuk, nyomban kiderül, hogy a kiemelt problémák megoldását nem a korszerű fejlődés irányába igyekszik lendíteni, hanem éppen ellenkezően észrevételei, megjegyzései, elgondolásai következetesen visszahúzó jellegűek, meghaladott szakmai szemléletet tükröznek. Valójában egy bizonyos konzervatív szakmai szemlélet fordul benne szembe a korszerű útkereséssel, időszerű haladással.

Legszembetűnőbb példája ennek — többek között — az a mód, ahogy az egyik központi vitatémát, a *könyvtártudomány* fogalmának körét értelmezi és a *könyvtárosok*

tudományos munkáját felfogja. A könyvtártudomány körét egyoldalúan a könyvtártanra, ott is lekicsinylően a könyvtári normákkal és az olvasói katalógussal való foglalkozásra szűkíti le, s magát a könyvtártudomány kifejezést — érthetetlen ellentmondásként — a Könyvtártudományi Főbizottság 80 éves szakfolyóiratában idézőjelbe teszi, mintha az valami most induló tudományszak ma még alig ismert neve lenne. Sőt még ennél is tovább megy s kijelenti, hogy „Egy könyvtár mindig azokra büszke, akik a gyűjtemény speciális lehetőségeit felhasználva, más tudományágakban öregbítik a könyvtár hírnevét s akiket éppen ezért sok kérdés megoldására fel lehet használni". Szóval szerinte a könyvtárban nem a könyvtártudományi szakkutatás a lényeges, hanem más tudományágak művelése. Nem a jó könyvtárosok és nem a könyvtártudományi szakkutatók az igazi értékek, hanem más tudományszakok kutatói. Kétségtelen, valahogy ilyenformán volt ez még nem is olyan régen. Szaktudományi kutatóintézetek és kellő számú egyetemi munkahelyek hiányában a könyvtárak nyújtottak egyes, főként humán jellegű szaktudományok kutatóinak átmeneti menedéket. Itt várták ki, amíg szakmailag alkalmasabb munkahelyre kerülhettek. De ma, amikor a Magyar Tudományos Akadémia más irányító szervekkel együtt sorra létesíti a különféle szaktudományi kutatóintézeteket, ahova e szakterületek legjobb kutatóit gyűjtik össze, s amikor ezzel párhuzamosan nagyobb könyvtáraink is egyre inkább sajátos könyvtártudományi kutatóintézetekké fejlődnek, ahol a könyv- és könyvtárkultúra elméleti és történeti problémáinak vizsgálata egyre szélesebben és sokoldalúbban bontakozik ki, ez már csak múltba visszasóhajtó merengés. Nem egyéb a korszerű fejlődésben helyét nem találó, a könyvtárból máshová kívánkozó könyvtári kényszermunkás túlhaladott ábrándjánál, amit az élet valóságos fejlődése könyörtelenül szertefoszlat.

Hasonlóképpen következetesen a szakmai maradiság szószólójának bizonyul a többi vitába vont téma esetében is. A külföldi kiadványok magyar vonatkozásainak gyűjtésével kapcsolatban főként szervezési kérdések feszegetésébe bonyolódik, s nem látja meg a tanulmány előremutató alapgondolatát. Azt, hogy ma már a korszerű könyvtár nem elégedhet meg a dokumentum egyszerű nyilvántartásával és kézbeadásával, hanem a legfontosabb területeken a kiadványok sokrétű analitikus feltárásával igyekszik a kutató segítségére sietni, a kutatás anyaggyűjtését megkönnyíteni és meggyorsítani. Különösen nagy e tartalmi feltáró munka jelentősége, ha hungarica ismeretanyag tervszerű gyűjtését szolgálja. S nemcsak múzeális becsű régi művek esetében szükséges, hanem akkor is, ha modern kiadványok magyar vonatkozásairól van szó. A tájbibliográfiák és tájkatalógusok bonyolult problémaköréből mindössze csak egy kelti fel az érdeklődését. Az, ami az Országos Széchényi Könyvtárat érinti. A forrásanyag hozzáférhetővé tételének kérdését elemzés és érvelés helyett elintézhetőnek véli azzal, hogy a könyvtár volt vezetőjének e vitában tanusított mereven elzárkózó állásfoglalását — nem tudni milyen felhatalmazás alapján — itt újból megismétli. A könyvtári hálózatok esetében viszont óvatosabb magatartást tanusít. Úgy látszik, azzal tisztában van, hogy a szocialista könyvtárpolitika egyik legjellemzőbb célkitűzése a különféle könyvtári hálózatok tervszerű kialakítása. Ezért itt kerüli a nyílt szembefordulást. Helyette a hálózatok tervezése és szervezése során szórványosan előforduló — s időközben már jórészt meg is szűntetett — túlzások, valamint a megvalósítás során megmutatkozó nehézségek túlhangsúlyozásával próbálja megingatni a hálózati szervezés hitelét. Ezt az eredmények és hiányosságok arányainak szembeállítása, a tények és adatok összevetése nélkül pusztán stiláris eszközökkel, így az ún. könyvtári tömbök, a túlzott centralizáció, a mindenáron szervezés vagy a túlszervezés veszélyeinek általános szólamszerű emlegetésével igyekszik elérni. Mondani sem kell : kevés sikerrel. Az általános szólamok, óvatos oldalvágások nem pótolják a hiányzó érveket és adatokat, a haladó szakmai szemlélet tárgyilagos mérlegeléseinek megbízható eredményeit.

De ami ezeknél is sokkal fontosabb: továbbmenően félreérthetetlenül kiviláglik a cikkből az is, hogy ez a szakmai konzervatívizmus nem egyszerű elmaradottság, nem a kezdő szakíró jóindulatú tévedése s magánvéleménye. Olyan konzervatív szakmai felfogás jelentkezik és nyilatkozik meg benne, amely elszántan és céltudatosan érvényesülni akar, amelyik nem riad vissza attól sem, hogy a maga vélt igazát a korszerű haladó törekvésekkel és megoldásokkal szemben a nyilvánvaló tények ellenére is minden áron, minden eszközzel és módon erőltesse. Ott, ahol az célravezetőnek látszik, a tanulmányokba szemrebbenés nélkül belemagyaráz, fontos adatokat, megállapításokat elhallgat, sőt meglevőket kétségbenvon vagy hiányol. A vitatott gondolatokat, megállapításokat eltorzítja, sőt az idézetek egy részét önkényesen megcsonkítja vagy átalakítja. Tisztán látszik, hogy nem a felvetett kérdések tárgyilagos megvitatása, korszerű szemlélettel való tisztázása érdekli, hanem a harcos maradiság elfogultsága és szenvedélye fűti, amely semmilyen gátlást nem ismer.

Három példa meggyőzően szemlélteti ezt a megengedhetetlen, a tudományos megbízhatóság elemi követelményeibe ütköző eljárásmódot. A Debreceni Egyetemi Könyvtár — más egyetemi könyvtárakhoz hasonlóan — évek óta rendszeresen szakirodalmi kutatásokat végez, előre megállapított tárgykörökből szakbibliográfiákat állít össze az egyetemi tanszékek tudományos kutatásaihoz. Erről az *Évkönyv* korábbi darabjaiban is, az ismertetett kötetében is (179. és 16—17. l.) részletes beszámolót ad. A cikkíró szerint mégis „Elképzelhetetlen, hogy egészséges és szakmailag kielégítő legyen ez a gyakorlat". Vagyis jobban hisz a szándékainak, mint a tényeknek. Holott ha más nem, meggyőzhette volna a legilletékesebb szakértő, az egyetem véleménye. Mert az aztán valóban elképzelhetetlen, hogy az egyetem olyan munkát évről-évre növekvő mértékben igényeljen, ami számára szakmailag nem jár kielégítő eredménnyel. Más vonatkozásban azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha a Debreceni Egyetemi Könyvtár és annak akkori vezetője is, elég későn ugyan, de végre mégis szakítana azzal az egyidőben erőltetett gyakorlattal, amely a felsőoktatási könyvtáraknak eredeti feladatkörük háttérbeszorításával véglegesen közművelődési feladatokat szánt volna. Holott köztudomás szerint éppen az *Évkönyv* első kötete (59—132. l.) adott legelsőnek részletes kritikai elemzést az ilyenfajta helytelen törekvésekről és tett kísérletet az egyes könyvtártípusok sajátos feladatköre korszerű kialakításának elvi megalapozására. Végül — ha lehet — még szembeszökőbben érzekelteti szándékait és módszereit az a csalafinta bujócska, amit a könyvtártudomány fogalmának körével és a könyvtárosok tudományos kutató munkájának tárgyköreivel kapcsolatban folytat. A szóbanforgó tanulmány világosan kifejti, hogy az egyetemi és főiskolai könyvtárak csak abban az esetben részesülhetnek kellő megbecsülésben az egyetemen, ill. főiskolán mint tudományos intézményen belül, ha gyakorlati könyvtári munkájuk minél magasabb színvonalra való emelése mellett, egyben minél inkább szakmai kutatóintézetté is fejlődnek ; ha az anyaintézmény oktatási és kutatási igényeinek megfelelően erejükhöz mérten tudatosan és tervszerűen vállalják és végzik az írás-, könyv- és könyvtárkultúra olyan elméleti problémáinak és történeti tárgyköreinek sokoldalú tudományos vizsgálatát is, amelyek a feladatkörükkel, állományukkal, a működési hely, ill. intézmény művelődési viszonyaival, művelődéstörténetével szervesen összefüggenek (46—48. l.). E félreérthetetlen megállapítások ellenére célzások és példálózások formájában igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha ez a leszűkített értelmezés nem tőle származna, hanem debreceni eredetű lenne. Nyilván azért, hogy e látványos észtorna végén megelégedéssel könyvelhesse el: lám, „akaratlanul" bár, még az *Évkönyv* is a cikkíró már ismertetett felfogásának szolgáltat igazságot a maga sokoldalú tartalmával. Vagyis, ha már az eredmények kétségbevonására nincs lehetőség, legalább a tudományos célkitűzések eltorzításával és a tudományosság elhallgatásával próbálja csökkenteni azok jelentőségét.

A példák felsorolását és a meghaladott szakmai szemléletből fakadó tévedések, szándékos torzítások helyreigazítását még folytatni lehetne. Ki lehetne s talán ki is kellene térni arra, hogy pl. a tárgyi katalógusok esetében az erről szóló tanulmány nem ad alapot olyan eltúlzott következtetésekre, mint amilyenekre a cikkíró jut, vagy arra, hogy pl. a világos elhatárolás ellenére összekeveri a könyvtáros gyakorlati munkája ellátásához szükséges magasszínvonalú és általánosabb jellegű műveltségi követelményeket és az alkotó könyvtártudományi kutatómunka kívánalmait, amelyek szorosan összefüggenek, kiegészítik egymást, mégsem azonosak. Ezek s a továbbiak egyenkénti helyreigazítása azonban mellőzhetőnek látszik, mert egyfelől az *Évkönyv* megfelelő tanulmányai mindezekre részletes és világos fejtegetéseket tartalmaznak, másfelől, mert a felhozott példák kellő módon és mértékben bemutatják a cikk szakmai szemléletét, könyvtárpolitikai szándékait és törekvéseit, tudománytalan, sőt gátlástalan vitamódszereit. Az említett példák nem hagynak kétséget az iránt, hogy a cikkíró az *Évkönyvet* s a belőle kiemelt problémák megvitatását csak ürügynek tekintette és használta arra, hogy a szakmai konzervatívizmus oldaláról helyenként nyílt, másutt némileg álcázott támadást kíséreljen meg azokkal a korszerű könyvtárpolitikai és könyvtártudományi törekvésekkel szemben, amiket a Debreceni Egyetemi Könyvtár — más könyvtárak között — ma a magyar könyvtárügyben talán a leghangsúlyozottabban képvisel.

Az *összefüggések* és azok *tanulságai* éppen ezért messzebbre mutatnak.

Nem lehet véletlen, hogy ez a konzervatív szakmai szemlélet és torzítva támadó szándék éppen a Debreceni Egyetemi Könyvtár *Évkönyvével* kapcsolatban öltött testet és került a *Magyar Könyvszemlében* közreadásra. Az a körülmény, hogy a cikk a Szerkesztő Bizottság előzetes tudta nélkül, terven felül került a *Szemlébe*, azt tanusítja, hogy itt nem egy téves szemlélettel készült s véletlenül becsúszott írásról, hanem bizonyos konzervatív szakmai állásfoglalás tudatos rögzítéséről és ennek messzemenő, határozott támogatásáról van szó. Ezt az alábbi adatok és összefüggések teljes mértékben alátámasztják.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár — több más magyar nagy könyvtár között — immár csaknem egy évtizede egyre tudatosabban és fokozódó erőfeszítéssel törekszik arra, hogy korszerű szocialista tudományos könyvtárrá fejlődjék. A mai tényleges társadalmi szükségletek és lehetőségek elemzésével igyekezett tisztázni és meghatározni feladatkörét. Eszerint építette ki szervezetét és gyakorlati működését. E célkitűzések korszerű elméleti megalapozására s a használható történeti előzmények tudatos számbavételére szervezte meg könyvtártudományi kutatómunkáját. Ennek egyik súlypontja szükségképpen a debreceni és tiszántúli könyv- és könyvtárkultúra mai kibontakozásának és gazdag múltjának a tanulmányozása, a másik pedig a szocialista könyvtárpolitika és könyvtárügy, valamint a korszerű könyvtári munka elméleti és gyakorlati kérdéseinek a vizsgálata.

Minderről, vagy legalább is e fejlődés főbb mozzanatairól s a szakkutatás eredményeiről — egyéb kiadványain és a másutt megjelent dolgozatokon kívül — a könyvtár az *Évkönyveiben* számolt be. Az *Évkönyv* eddig közreadott 6 kötete 2148 lapon, 13 szerző 28 tanulmányát és 6 év (1950—1955) beszámoló jelentését tartalmazza. A tanulmányok nagyobb része modern könyvtárpolitikai, könyvtárügyi, könyvtártani problémákat, bibliográfiai elméleti kérdéseket dolgoz fel. Kisebb részük történeti jellegű cikk, bibliográfia vagy forráskiadvány. Lehetséges, hogy egyik vagy másik téma kiválasztása nem eléggé szerencsés. Egyik vagy másik tanulmány feldolgozásmódjához, színvonalához szó férhet. (Ezt kellene éppen a korszerű szemlélettel végzett szakszerű bírálatnak tisztáznia.) Egy azonban kétségtelen: kivétel nélkül azokról a korszerű célkitűzésekről, elméleti és gyakorlati törekvésekről, szakkutatási erőfeszítérekről, történeti érdeklődésről tanuskodnak, amelyek több-kevesebb sikerrel a szocialista könyvtár kialakítását hivatottak elősegíteni.

Annál feltűnőbb és jellemzőbb, hogy a *Magyar Könyvszemle* minderről mindeddig alig vett tudomást. Az *Évkönyv* hat kötetéből — mintha szellemi vesztegzár alatt állott volna — eleddig ezzel együtt csak kettőt ismertetett. Nyilvánvalóan azért, mert az, amit a Könyvtár és *Évkönyvei* képviselnek — tehát az ún. „debreceni szellem" — nem keltette fel a szerkesztők érdeklődését. Sőt mint — e második ismertetésből és közreadásának körülményeiből — kiderült, az eddigi tudomásulvételt, ill. csendes elzárkózást most félreérthetetlen szembefordulás váltotta fel. Az nem tételezhető fel a szerkesztőkről, hogy ne lettek volna tisztában a cikk tartalmával és visszahúzó tendenciáival. Megírása és közlése tehát a magyar könyvtárpolitika és könyvtártudomány olyan jellemző jelensége, amely mindeképpen komoly figyelmet érdemel, s amely a hasonló jellegű egyéb tünetekkel együtt nyomatékosan utal a mai magyar könyvtárügy és könyvtártudomány egyes mélyebben lappangó zavaraira, egyes időnként felvillódzó elvi és személyi ellentéteinek indító okaira. Ez a magyarázata annak, amiért nem lehetett megelégedni a cikk tévedéseinek helyreigazításával, hanem rá kellett mutatni az összefüggésekre s azok tanulságaira is. Sőt e cikk s a vele rokon egyéb megnyilvánulások elengedhetetlenné teszik azt is, hogy e problémák nyílt megvitatására és megnyugtató tisztázására a *Szemlében* mielőbb külön is sor kerüljön, s így az elvi és személyi ellentétek szövevényében ne csak tisztábban lássunk, hanem a *Szemle* szerkesztéséből és a magyar könyvtárügy fejlődéséből maguk a zavart keltő alapokok is mihamarabb kiküszöbölhetőkké váljanak.

KOVÁCS MÁTÉ

SZEMLE

Kunze, Horst: Bibliotheksverwaltungslehre. Leipzig, 1956. VEB Otto Harrassowitz. XIII, 342 l. 24 cm. (Lehrbücher für den Nachwuchs an Wissenschaftlichen Bibliotheken. Bd. l.)

Amint a sorozatcím is mutatja, a szóban forgó mű elsősorban a könyvtárosképzés szem előtt tartásával iródott. A szerző utal arra, hogy ehhez szükséges bizonyos történeti aláfestés, amely megmutatja, hogy a német könyvtárügy a második világháborúban elszenvedett komoly veszteségek és az azt követően előállott helyzet (az ország kettészakítottsága) ellenére is megőrizte egységét, és csak össznémet szempontból tehető vizsgálat tárgyává. Nem mulasztja el megjegyezni, hogy külföldi szakemberek tapasztalatait is felhasználta műve kidolgozásában. A kézikönyvet a szerző elsősorban a nagy általános tudományos könyvtárak munkatársainak szánta. Tudatában van annak, hogy anyagának feldolgozása korántsem kielégítő, de tekintettel a terjedelemszabta korlátokra kénytelen volt bizonyos mérséklettel, sűrítve tárgyalni feldolgozott anyagát. Kiemeli a szerző, hogy jelen kézikönyv szerkezete eltér a hasonló művekétől, ugyanis a hagyományos tagolás : *gyarapítás, katalogizálás* és *olvasószolgálat* helyett két nagy egységre osztja művét : *állományfelépítés* és *állományfeltárás*. Ezt a szemléletet azzal indokolja, hogy ha a mai tudományos könyvtárak a dokumentációval lépést akarnak tartani, akkor egész figyelmüket célszerűen kiépített állományuk feltárásának kell szentelniök. Megjegyzi végül az előszó, hogy a kézikönyv az oktatás mindenkori igényeihez alkalmazható, a könyvtári segéderők képzéséhez az oktató maga választhatja ki belőle a leglényegesebb anyagot, a tudományos könyvtárosok képzéséhez pedig a megadott irodalom alapján helyesen megválasztott olvasmányok nyújtják a szükséges többletet.

Az első fejezet a könyvtárkezeléshez szükséges legfontosabb kézikönyveket ismerteti, szaklexikonokat, szakszótárakat, címtárakat, majd a könyvtárügy szakfolyóiratait — külön a tudományos és külön a közművelődési könyvtárak számára —, végül a könyvtárvezetéshez nélkülözhetetlen szakkönyveket, a könyvtárüggyel foglalkozó alapvető műveket és a könyvkereskedelem legfontosabb irodalmát. Bár itt erős válogatással állunk szemben és ezért nem is tehetjük vita tárgyává a bibliográfia teljességét, mégis úgy véljük, hogy kár volt mellőzni az alapvető külföldi szakirodalmat, amely csak igen gyéren és nem is éppen a legjelentősebb művekkel szerepel ; nem is beszélve a külföldi szakfolyóiratokról, amelyek közül még a leglényegesebbeket is nélkülözni vagyunk kénytelenek. Mindemellett a német anyagot illetően a szelekció szerencsés.

A kézikönyv második nagy egysége a könyvtárügyet tárgyalja két szempont szerint : *funkció* és *felépítés*. Az első részben a könyvtár fogalmát határozza meg és fejti ki, a könyvtárak nyilvánosságát taglalja, társadalmi funkcióikat, munkamódszereiket, végül elhatárolja egymástól a tudományos és a közművelődési könyvtárakat. A második részben történelmi áttekintést ad a könyvtárak fejlődéséről, de csak a középkortól és elsősorban a német könyvtárakra alapozva. Az arányok nem éppen reálisak : a ter-

jedelem egy hatoda esik a középkortól az 1945-ig terjedő időszakra, a fennmaradt öt hatod pedig az 1945—1956-ig nyúló időszakot öleli át. Külön foglalkozik az általános tudományos könyvtárakkal és a tudományos szakkönyvtárakkal. Kiemeli a Felsőoktatási Államtitkárság szerepét és tevékenységét. Végül röviden vázolja a könyvtári tanácsok és a könyvtárral kapcsolatos törvényhozás történetét, ugyancsak német viszonylatban.

A harmadik nagy egység a *könyvtárosi hivatás*sal foglalkozik. Külön-külön ismerteti a német könyvtárakban kialakult hármas tagozódásnak megfelelően a tudományos könyvtáros, a könyvtáros és a könyvtártechnikus képzését, feladatkörét és a velük szemben támasztott követelményeket. A továbbiakban a külföldi könyvtárosképzés cím alatt mintegy két prototípusként az Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtárosképzési rendszerét ismerteti. Ezután röviden érinti a szakmai és a politikai továbbképzéssel kapcsolatos kérdéseket, a Verein Deutscher Bibliothekare célját, szervezetét és funkcióit, majd a szakszervezetet mint a könyvtárosok érdekvédelmi szervét, végül a munkavédelem és munkaegészségügy követelményeit könyvtári területen.

A 4. fejezetet a szerző *a könyvtártan és a könyvtártudomány* összefüggéseinek szenteli. Miután a könyvtártan történelmileg kialakult különböző definícióit ismerteti, meghatározza J. Vorstius szerint a mai szemléletnek megfelelően a fogalmat, elhatárolja azt a könyvtártudománytól és megállapítja, hogy a könyvtártan annak magvát képezi, és hogy az a könyvtártudomány egyes szaktudományainak eredményeit foglalja magában, amennyiben azok gyümölcsözően hatnak ki elméletben és gyakorlatban problémái megoldására. A továbbiakban a könyvtártudomány fogalmának különböző meghatározásait adja, ismerteti a fogalom tartalmát, majd a történelem folyamán létrejött átalakulását, s az ezzel kapcsolatos viták mai állását.

Az 5. fejezet, amely az *állományfelépítés* főcímét viseli, a következő egységekre tagolódik: a gyarapítási osztály általános munkaszervezete és felépítése, a beszerzési politika alapelvei, a gyarapodás módjai, különleges formái, a leltározás és a könyvkötés adminisztrációja. Ezen a kereten belül részletesen foglalkozik a gyűjtőkör problémájával. Külön kiemelendő, hogy itt konkréten részletezi a német tudományos könyvtárak gyűjtőkörének elhatárolását mind a Német Demokratikus Köztársaság, mind pedig a Német Szövetségi Köztársaság területén, ami tanulságos és áttekinthető képet ad a szaktudományoknak az egyes könyvtárak közötti felosztásáról, s azt jelenti, hogy a nevezett könyvtárak egyébként szélesebb gyűjtőkörükön belül az illető területen teljességre törekszenek.

A 6. fejezet, amely az *állományfeltárás*sal foglalkozik, általános bevezetés után három nagyobb egységre oszlik: a katalógusok, az állományfeltárás egyéb módjai és az olvasószolgálat. A katalógusokat tárgyaló rész foglalkozik a katalógusszerkesztés elveivel, a helyrajzi katalógussal, az alfabetikus katalógussal, a szakkatalógusok különböző formáival (rendszerező, tárgyszó és decimális katalógus) és a keresztkatalógussal. Az állományfeltárás egyéb módjaihoz sorolja a következőket: állományfelállítás, tájékoztató szolgálat, központi katalógus, kiállítás az új beszerzésekből, új beszerzések jegyzéke, nyomtatott kötetkatalógusok, bibliográfiák, dokumentáció, folyóiratcikkkatalógus, kiállítások, sajtó és faliújság, a könyvtár bemutatása, előadások, könyvtárkalauz, könyvtárhasználati tájékoztató. Az olvasószolgálatot taglaló rész bevezetéseként a könyvtári szolgálat nyilvánosságával foglalkozik, majd a következő kérdéskomplexumokat teszi vizsgálat tárgyává: prézens és kölcsönző könyvtár, könyvtárhasználati rend, a raktárak, a könyvállomány gondozása, a könyvek kiadása, a fényképészet az olvasószolgálatban, a helybenolvasás és a kölcsönzőszolgálat. Ezeket a kérdéseket mind részletesen tárgyalva történeti áttekintést is ad, és a velük kapcsolatos legkorszerűbb, a könyvtártudomány mai állásának leginkább megfelelő tájékoztatást nyújtja

A hetedik fejezet a *könyvtárvezetés*nek van szentelve, s a következő részeket foglalja magában: munkaszervezés, munkamódszerek, könyvtáranalízis és ügyiratkezelés. A munkamódszereket tárgyaló részben célszerű figyelmet szentelni a munkaértekezletet, a munkatervet, a munkamegosztást és az olvasói értekezleteket taglaló részletezésnek. A könyvtáranalízist tárgyaló részben figyelemre méltó a könyvtári statisztika és a könyvtári munkanormák taglalása.

Az utolsó fejezet a *könyvtárépület*tel foglalkozik, ezen belül a különböző raktári rendszerekkel, a könyvtári helyiségek berendezésével, a technikai berendezésekkel, végül pedig a könyvtárépítés és berendezés elvi alapjaival, kiemelve a könyvtárszervezet külső és belső egységének törvényét, amelyre minden könyvtártervezésnek elsősorban kell tekintettel lennie.

Befejezésül a könyvtárak helyi hatásán túl a könyvtárközi együttműködésen keresztül hatósugaruk kiterjesztésének lehetőségét veti fel, mint a tudományos élet egyre sürgetőbb követelményét, amelynek eszközei a központosított irodalomkutatás, könyvtárközi kölcsönzés, központi katalógus, a beszerzés összehangolása stb. Majd mint megoldandó feladatot jelöli meg a német könyvtárak együttműködésének történeti feldolgozását. Végül pedig össznémet szemlélet alapján a német könyvtárügy fejlődéséből levezetve, mintegy összefoglalásként megállapítja, hogy a könyvtáros feladata lényegében, hogy segítséget nyújtson egy magasabbrendű társadalmi forma kialakításához.

A művet tipográfiailag is jól tagolt és áttekinthető tárgy- és névmutató zárja le. Külön figyelmet érdemel a fejezetek megfelelő helyeihez kapcsolódó, jegyzetekben megadott szakirodalom, amely további lehetőséget kínál az érdeklődő számára a témában való elmélyedésre.

A kézikönyv széles szakirodalomra alapozva, a legmodernebb és leghaladóbb szemlélet alapján tárja föl tárgyát és a vele kapcsolatos problémákat. Krabbe és Luther hasonló témával foglalkozó műve óta nem jelent meg e témát tárgyaló átfogó monográfia. Kár, hogy szinte kizárólag a német szakirodalmat veszi alapul, s a külföldit mellőzi, de egyébként is a német viszonyokból indul ki, és a német igényekre van tekintettel. Mindemellett e kézikönyv komoly nyeresége a nemzetközi szakirodalomnak is.

Szabó Margit

Polzovics Iván: Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest. Leipzig. 1956. 97—101. l. (Klny. a Dokumentation-ból.)

A Német Demokratikus Köztársaság dokumentációs szakfolyóirata vezető helyen közli a budapesti Országos Műszaki Könyvtár új dokumentációs szolgáltatásának, a tárgyszavas témafigyelésnek részletes ismertetését. A cikk szerzője ezt az új eljárást először a kísérletezés időszakában, majd az első év tapasztalatai alapján ismertette a *Műszaki Könyvtárak Tájékoztatója* 1955. évfolyamában. Most megjelent cikkében a külföld szakemberei számára foglalta össze az uj szolgáltatás kialakulását és eredményeit.

Az Országos Műszaki Könyvtár az elmúlt évek során széleskörű dokumentációs tevékenységet fejlesztett ki. A könyvtár a szerkesztésében megjelenő 13 referáló lap *(Műszaki Lapszemle)* mellett 1954-ben már 800 tárgykörben figyelte a műszaki folyóiratokat, és a cikkekről kartonokon küldött rövid ismertetéseket az előfizető érdeklődőknek. A Szovjetunió ún. Tehkart rendszere alapján megszervezett figyelőszolgálat legfőbb előnyének az látszott, hogy a szakjelzettel ellátott figyelőkartonok adott témakörben már viszonylag rövid idő után a témára vonatkozó irodalom szakkatalógusát adták.

A cikk szerzője — aki maga is az OMK dokumentációs részlegének munkatársa — megmutatja ennek a rendszernek hiányosságait is. Az OMK által figyelt kb. 1100 folyóiratban havonta mintegy 15—20 000 cikk jelenik meg — a dokumentációs szervezet kapacitása ebből csak 4—5000 tétel feldolgozására terjedt ki. Az ún. figyelőszolgálat voltaképpen nem „figyeli" az előfizető által megjelölt témákat a szakirodalomban, hanem az összegyűlt referátumanyagot központilag előre meghatározott tárgykörökbe soroltan küldi szét. A decimális szakjelzetek alapján történő beosztás nem vehet figyelembe határeseteket, részletkérdéseket, és sok hiba forrása lehetett. Ezenkívül a kartonszolgálat előfizetői legtöbb esetben több figyelőkartont kaptak, mint amennyire szükségük volt, és — ami még nagyobb baj — mint amennyit képesek lettek volna beosztani és rendezni.

E nehézségek és hiányosságok figyelembevételével az OMK 1955-ben olyan új rendszert dolgozott ki, amely megfordította az eddigi eljárást. A *tárgyszavas témafigyelőszolgálat* keretében a megrendelő maga jelöli ki azokat a kérdéseket, amelyek megoldására az irodalomból szeretne segítséget kapni. Az így megadott témákat a könyvtár most már valóban *figyeli* az 1100 folyóirat alapján, és előfizetőit nem kartonokon, hanem A/5 méretű, folyamatosan gépelt ún. figyelőlapokon tájékoztatja. Az új rendszer nagy előnye, hogy ily módon nemcsak a 4—5000 referált cikk, hanem minden rendelkezésreálló anyag ismeretében, személyes, egyéni szempontok figyelembevételével adja címjegyzékeit, és így valóban differenciált segítséget nyújt a kutatásnak. Ezzel a módszerrel olyan szakirodalmi anyag is feldolgozásra kerül, amely a dokumentáció egyéb módszereivel elsikkadna (összefoglaló nagyobb művekben elrejtett, részletkérdéseket tárgyaló fejezetek vagy szakaszok, kongresszusi jegyzőkönyvek stb.).

Figyelemre méltó előnye még e szolgáltatásnak gyorsasága. Míg a referáló lapokban megjelenő anyag „átfutási ideje" legalább 3—4 hónap, a tárgyszavas témafigyelőszolgálat már a cikk megjelenése után 1 hónappal tájékoztatja az érdeklődőket.

A cikk ismerteti az újfajta szolgáltatás szervezési problémáit, kialakult rendszerét, és az első esztendő tapasztalatait.

Simon Mária Anna

Néhány szó a magyar „egyetemi" bibliográfiákról. A tudományos munka ún. „hasznossága" és értéke között igen nehéz, sőt többnyire lehetetlen az azonosságot megállapítani. Nem vitás, hogy nem mindig az a fajta tudományos munka a legértékesebb, amely a legtöbb közvetlen hasznot jelenti. A segédtudományokkal való foglalkozás azonban igazi értelmét akkor nyeri, ha valamelyik átfogóbb tudományág számára kézzelfogható segítséget jelent, vagyis gyakorlati haszna kimutatható.

A bibliográfia témaválasztása tehát szinte magától értetődően ennek a szempontnak van alávetve. Az első kérdés, amelyet minden bibliográfiával kapcsolatban fel kell vetnünk az, hogy miben segíti a mű a kutatót, vajon a bibliográfia összeállításának, elrendezésének szempontjai megfelelnek-e azoknak a követelményeknek, melyeket egy bizonyos tudományág vagy a gyakorlati élet az irodalom feltárásával kapcsolatban támaszt?

Egy egyetem vagy főiskola tanszemélyzete, tudományos munkatársai irodalmi működésének számbavétele kapcsán tehát ezt a kérdést fel kell vetnünk.

Az ún. egyetemi bibliográfia meglehetősen régi múlttal rendelkezik mind külföldön, mind hazánkban. Példaképpen említjük, hogy a genfi egyetem 1883 óta rendszeresen öt—tíz évenként közli az egyetem tudományos dolgozói irodalmi működésének bibliográfiáját[1]. E sorozat utolsó kötetének előszava megállapítja, hogy e dokumentu-

[1] *Catalogue des ouvrages, articles et mémoires publiés par les professeurs et privatdocents de l'Université de Genève.* Genève 1883—1953. (Documents pour servir à l'histoire de l'Université de Genève.)

mok hivatottak az egyetemi élet intenzitását érzékeltetni, és a bibliográfia szerkesztője annak a reményének ad kifejezést, hogy a bibliográfia hozzájárul az egyetem tudományos munkásainak megismertetéséhez és megbecsüléséhez.

A legutóbb megjelent *Debreceni Egyetemi Bibliográfia*[2] az egyetem által betöltött tudománytörténeti szerep ismertetését tűzi ki feladatul. A szegedi egyetemi bibliográfia[3] megjelent első kötete előszavában kettős célt tűz maga elé: „egyrészt megmutatni azt a munkásságot, amely az egyetemen folyik, másrészt a professzorok szaktudományi munkásságának ismertetésével hozzájárulni a nemzetközi tudományos kapcsolatok közvetlenebbé tételéhez."

A soproni műszaki egyetem tudományos munkatársainak irodalmi működését ismertető bibliográfia[4] a következőkben foglalja össze célkitűzéseit: „Felszabadulásunk évfordulóján ezzel a kis füzettel elsősorban a »nagy sír« széléről visszatértek erejét, munkáját óhajtjuk bemutatni — egyik oldaláról", vagyis az oktatók irodalmi működését.

Mint látjuk, mind a külföldi, mind a belföldi ún. egyetemi bibliográfiák célkitűzése közös. Nyilvánvalóan az egyik cél egy bizonyos magasabb szintű propaganda, mely önmagában rendkívül laza célkitűzés, a másik, segédeszközt alkotni az egyetemtörténet kutatói számára.

Mennyiben közelítik meg az ilyenfajta bibliográfiák e kettős célkitűzést? A konkrétabb célkitűzés az egyetemtörténeti kutatások támogatása. A három idézett magyar bibliográfia közül a debreceni egyetemi bibliográfia az, amelyik ezt a szempontot tudatosan figyelembe veszi. A megjelent első rész az egyetem természettudományi karának egyes intézeteiben folyó tudományos munkát regisztrálja. Az egyes intézetek, tanszékek rövid, tömören megfogalmazott történeti ismertetését, a tanárok rövid életrajzát, majd az intézet munkatársai tudományos értékkel bíró dolgozatainak bibliográfiáját közli. A pontos, világos, félreérthetetlen címleírások, az áttekinthető csoportosítás, a teljességre törekvés, azok a külső jegyek, amelyeknek alapján a bibliográfiát kifogástalannak kellene minősíteni. Fel kell azonban vetni a kérdést, hogy mennyiben segíti ez a bibliográfia az egyetemtörténet kutatóit?

Az egyetemi oktatók irodalmi működése az egyetem életének csak egyik, bár igen jelentős megnyilvánulása. Magának, az intézménynek fejlődését, sorsának alakulását, a tudományok fejlődésében betöltött szerepét csak közvetve tükrözi. Az a dokumentáció, melyre az egyetemtörténet kutatóinak elsősorban szüksége van, az intézmény előzményeire, megalakulására, fejlődésére vonatkozó irodalom feltárása. Debrecen szerepe a magyar oktatás és különösen a magyar felsőoktatás történetében rendkívül jelentős. A debreceni Egyetemi Könyvtár az az intézmény, mely nemcsak hivatott, de alkalmas is arra, hogy ezt a magyar művelődéstörténet számára fontos bibliográfiai feltáró munkát elvégezze. Úgy érezzük, hogy ezzel a bibliográfiával csak törleszteni kezdett egy adósságot, melyet a múltból örökségként kapott.

A debreceni egyetemi bibliográfia, mint említettük, tudatosan figyelembe vette az egyetemtörténet kutatóinak igényeit, — ha nem is az elsőnek jelentkező igényeket. A szegedi egyetemi bibliográfia mintha elhanyagolta volna ezt a szempontot. Örvendetes tény, hogy szép kiállítású, fejlett nyomdatechnikát tükröző, világos elrendezésű, a külföldi olvasó számára is áttekinthető bibliográfiát vehetünk kézbe. A szegedi Egyetemi

[2] *Debreceni Egyetemi Bibliográfia.* Első rész. Természettudományi Kar 1914—1955. Bp. 1956. Tankönyvkiadó 303. l. (Acta Universitatis Debreceniensis. Tom. III/3.)

[3] *A szegedi Tudományegyetem dolgozóinak 1954. évi szakirodalmi munkássága.* Bibliográfia. Szeged, 1955. Egyet. Kvtár. 69 l. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Bibliothecaria Tom. 1.)

[4] *A soproni egyetemi oktatók és tudományos dolgozók irodalmi munkássága 1945—1955.* Sopron, 1955. Erdőmérnöki Főisk. Műsz. egyet. karok kvtára 98 l. (Soksz.)

Könyvtár dolgozóit csak dicséret illetheti erőfeszítéseikért, hogy sikerült olyan bibliográfiát összeállítaniok, amelyre külföldön is felfigyeltek, aminek tudomásunk szerint kézzelfogható bizonyítékai vannak.

A bibliográfia a szegedi egyetem kutatóinak egy évi tudományos munkásságáról tájékoztat. A tudományos munkásságot a legtágabban értelmezi. Felveszi a napilapokban megjelent közleményeket, az egyetemi jegyzeteket, a középiskolai tankönyveket, amennyiben azok megírásában a szegedi egyetem valamelyik munkatársa közreműködött. Ez lényeges eltérést jelent a külföldi hasonló jellegű kiadványoktól. A többnyire jelentéktelen, napi értékű cikkek regisztrálása alig jelenthet adalékot az egyetem életének kutatói számára, propaganda jellege pedig legalábbis kétes értékű.

A három kiadvány kétségtelenül mutatja, hogy egyetemi könyvtáraink szorosabbra kívánják fűzni kapcsolataikat egyetemükkel. Az egyetemi oktatók számára bizonyára jóleső érzés látni, hogy könyvtáruk számontartja irodalmi működésüket. De vajon elég hasznot hajtó-e mind a könyvtár, mind az egyetem részére a kapcsolatnak ez a szubjektív formája?

A Deutsche Bücherei a német, a baseli egyetemi könyvtár a svájci egyetemi és főiskolai vonatkozású nyomtatványok évi bibliográfiáját adja ki[5]. A svájci együttes évi bibliográfia pl. hű képét adja a svájci egyetemeken folyó tudományos munkák publikációinak. Fel kell vetnünk a kérdést, hogy különböző erőfeszítések egyesítése révén nem lehetne-e hasonló kiadványt létrehozni?

A kettős cél: az egyetemeken folyó tudományos munka eredményeinek regisztrálását és ugyanakkor a magasabb szintű propaganda érdekeit ez a kiadvány minden bizonnyal jobban szolgálná. Minden egyetemi könyvtárunk olyan cserére alkalmas kiadvány felett rendelkezne, amely méltó lenne ahhoz a tudományos munkához, mely egyetemeinken folyik.

Az ilyenfajta bibliográfia kiadását még egy szempont indokolja. A régi doktori disszertációk szerepét betöltő szakdolgozatok nyomtatásban ritkán jelennek meg. Ha a bibliográfia az önálló kutatáson alapuló szakdolgozatokat is regisztrálná, úgy a kutatómunka komoly segédeszközévé is válhatik.

Meggyőződésünk, hogy az egyetemtörténet kutatói számára a mi kiadványaink, — a debreceni egyetemi bibliográfia kivételével — nem sok adatot tartalmaznak. Az egyetemi könyvtárak bibliográfiai feladatai közé tehát inkább az egyetem történetét megvilágító irodalom részletes feltárása tartozik. Egy korszerű magyar felsőoktatási bibliográfia megalkotása szintén közös erőfeszítéssel oldható meg legjobban.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. A sajtóbibliográfiát összeáll. BUSA Margit. Bp. 1957. Hadtörténelmi Intézet. 143 l, 2 térk.

A magyar sajtótörténeti irodalom az utóbbi évek számos biztató kezdeményezése után nem igen hallat magáról. A hallgatást részben a kiadási nehézségek, részben az indokolja, hogy az amúgy sem nagyszámú sajtótörténész közül is csak kevés az, aki a nehézségekkel dacolva rendszeres kutatómunkát végez. Ezek közé tartozik KEMÉNY G. Gábor is, akinek több mint hét éve kész tanulmányát láthatjuk most nyomtatásban.

[5] *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften* és *Jahresverzeichnis der schweizerischen Hochschulschriften.*

Témáját az 1848/49-es szabadságharc egyik lényeges, de eddig szinte teljesen elhanyagolt területéről meríti. Módszeresen vizsgálat alá veszi a szabadságharc színes és sokrétű laptípusainak egy jellegzetes fajtáját, a hadi lapokat, keletkezésüket, fejlődésüket és jellemző vonásaikat vizsgálja.

Mit értünk tulajdonképpen hadi lap alatt? „1849 elején a főváros ideiglenes megszállása következtében a korabeli magyar sajtó eddig nem tapasztalt súlyos és rendkívüli helyzetbe került. A kezdetleges és elenyészően kis számú vidéki hírlapok nem tudtak megfelelni a reájuk háruló új feladatoknak". Ekkor Bem kezdeményezésére először Kolozsvárt, később Erdély több más helyén — Brassó, Csíkszereda, Kézdivásárhely — katonai irányítás alatt álló újságok indulnak. Ezek célja mind a harcoló honvédek, mind a lakosság felé a tájékoztatás, a buzdítás. Ezért 1849 hadi sajtója nem kifejezetten katonai sajtó, még kevésbé katonai szaksajtó; érdeklődési köre sokkal tágabb, mint a szorosan vett katonai helyzet ismertetése, a kormány határozatainak közlése. Foglalkozik minden, a magyar népet akkoriban leginkább érdeklő kérdéssel, külföldi híreket közöl, kommentálja az eseményeket. Ezeken a lapokon keresztül mintegy keresztmetszetben látjuk a szabadságharc kora magyar társadalmának egy részét. Ez teszi érdekessé, de némileg veszélyessé is a velük való foglalkozást. A hadi lapok ugyanis a szabadságharc periférikus területein keletkeztek (Erdély, Komárom). Itt, elszakadva a külvilágtól — különösen áll ez az ostromlott Komáromra — más és gyakran téves szemszögből ítélték meg a dolgokat. Nézeteiket tehát nem szabad általánosítani, az egész korabeli magyar társadalom felfogásának tekinteni. Ezt a veszélyt a szerző sikeresen el is kerülte, nem általánosít, hanem a konkrét helyet, időpontot figyelembe véve szűri le minden egyes esetben a tapasztalatait. Mégis éppen a tanulmány sikeres volta vet fel bennünk egy gondolatot. A hadi lapok mind általános hatásuk, mind szerkesztésmódjuk primitív volta következtében egyáltalán nem tartoznak a magyar sajtótörténetnek — még a szabadságharc sajtótörténetének sem — a legfontosabb, legérdekesebb kérdései közé. Számos probléma, a baloldali lapok története, a nemzetiségi sajtó kérdései stb. még feltárásra vár, nem beszélve arról, mennyire szükséges volna mind a történettudomány, mind pedig az irodalomtörténeti kutatás elősegítése szempontjából 1848/49 sajtótörténetének részletes és alapos feltárása és feldolgozása.

A tanulmány szakít a sajtótörténetírás régi módszereivel. Jóllehet részletesen elemzi az egyes hadi lapok keletkezésének, fejlődésének szerkesztőinek stb. a történetét — mégis nagyobb igényekkel lép fel, mint a száraz, lexikális ismertetés. Megkísérli, és ez általában sikerül is neki, hogy bemutassa a magyar társadalom legégetőbb kérdéseit úgy, ahogy ezek a lapok hasábjain keresztül tükröződnek, természetesen figyelembe véve az előbb említett speciális körülményeket. A szerző nem vizsgálja meg és nem elemzi részletesen és összefüggően az egyes lapok történetét, hanem kiválaszt néhány szempontot — a szabadságharc legfontosabb problémáit — a köztársaság, az úr és paraszt viszonyának a kérdését, a nemzetiségi kérdést stb. — és egy-egy fejezeten keresztül azt vizsgálja, hogyan tükröződtek ezek a hadi lapokban.

Ennek a módszernek előnye, hogy a problémákat kellően csoportosítva összefüggően és áttekinthetően tárja az olvasó elé, hátránya viszont, hogy a szorosan vett sajtótörténeti mondanivaló elsikkad, az egyes lapok története nem alkot összefüggő egészet, a történet egyes fázisai elszakadnak egymástól, elmosódnak az egyes lapok közötti jellegbeli, szerkesztési stb. különbségek. Kivételt csak a két komáromi lap — a *Komáromi Értesítő* és a *Komáromi Lapok* — esetében tesz a szerző, ahol — elsősorban a Mack-ügy miatt — bővebben foglalkozik a lapok eseménytörténetével is. A hadi lapok többsége azonban annyira egy színvonalon mozog, szerkesztési módjuk annyira megegyező — emellett elsősorban történelmi szempontból érdekesek számunkra —, hogy nem lett volna értelme külön-külön foglalkozni velük.

Csak két olyan kérdést vetek fel, amelyben nem érthetek teljesen egyet a szerzővel. Az egyik a nemzetiségi kérdés. KEMÉNY G. Gábor ennek a kérdésnek egyik legjobb magyar szakembere, ebben a munkájában is a többi fejezetnél szinte még nagyobb gonddal és szeretettel készítette el ezt a részt, sok ismeretlen adatot hozott fel. Átnézve azonban a hadi lapokat, az ember némileg más képet kap erről a kérdésről, mint ha csak KEMÉNY könyvét olvassa. Különösen a leginkább érintett kolozsvári *Honvéd*ban, a nemzetiségi megbékélést hirdető számos cikk mellett, tömegével vannak olyan tudósítások és cikkek, melyek — különösen a románokkal és a szászokkal szemben — ellenséges hangulatúak. A másik kérdés az ún. MACK-ügy. A szerző komoly érdemeket szerzett azzal, hogy ezt a kiváló magyar hazafit és katonát kiásta a méltatlan feledés és a rosszindulat porából, és méltó, őt megillető helyére állította. Ez az egész mű egyik legnagyobb pozitívuma. De MACK szerepének egyoldalúan pozitív értékelése, a komáromi vár védelmében játszott szerepének véleményem szerint eltúlzása, MACK jellemének és tevékenységének csak a rá nézve kedvező források szerinti megítélése óvatosságra késztet. Az egész „Mack-ügy" alapos kivizsgálása, egy minden részletre kiterjedő és megbízható MACK életrajz megírása még történetírásunk adósságai közé tartozik. KEMÉNY G. Gábor könyve mindenesetre jelentős mértékben hozzájárult MACK szerepének tisztázásához.

KEMÉNY G. Gábor munkája, mint láttuk, újító kezdeményezés a sajtótörténetírás terén. Sok új problémát vet fel mind anyagát, mind módszereit illetően, ezek közül számosat megold, de többet természetszerűleg válaszolatlanul hagy. Ezért egyre sürgetőbben várjuk a további jó sajtótörténeti tanulmányok és nagyobb lélekzetű művek megjelenését.

KEMÉNY tanulmányával együtt jelent meg BUSA Margit: *Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája* c. összeállítása, amely a kutatók régi vágyát teljesíti, közli a magyar szabadságharc eddigi legteljesebb és legjobban használható és áttekinthető sajtóbibliográfiáját. Alapos, tökéletes bibliográfiai feldolgozás, közli a melléklapokat is, és megemlékezik a lapok lelőhelyeiről. A megjelenés helye szerint is külön csoportosítja az egyes lapokat. Csak a *Somogymegyei Tudósítások* (Pécs, 1849.) c. újság nem szerepel a bibliográfiában.

Mind KEMÉNY G. Gábor tanulmánya, mind pedig BUSA Margit bibliográfiai összeállítása természetesen kitűnő bibliográfiai apparátussal rendelkezik. Név-, helymutató, valamint térképek teszik áttekinthetőbbé, használhatóbbá a könyvet.

RÁZSÓ GYULA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Szöllősy Károly
A kézirat beérkezett 1957. VI. 10. — Terjedelem: 9 (A/5) ív

42.630/57. Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlóczy utca 2. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Gombocz István: Az UNESCO könyvtári munkája — Unesco's work in the field of librarianship 209
Dezsényi Béla: L'abréviation des titres de périodiques — A folyóiratcímek rövidítése 223
Berlász Jenő: Az Akadémiai Könyvtár kézirattárának átalakulása — Reorganisation der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften..... 228
Soltész Zoltánné: Blutfogel Boldizsár miniátor — Der Miniator Balthasar Blutfogel 247

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Mátrai László: Egy elfelejtett XVI. századi pszichológus és XVII. századi pseudonym plagizátora: Juan Huarte és Aeschacius Major (= Joachim Caesar) 265
Trócsányi Zoltán: Szerző és nyomdász 266
Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez 271
Péter László—Reguli Ernő: A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége ... 275

FIGYELŐ

Csapodiné Gárdonyi Klára: Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája 282
Pataky Ernő: Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása a Magyar Enciklopédia szerkesztésében 287
Markos Béla: A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái 290
Kovács Máté: Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül 297

SZEMLE

Horst Kunze: Bibliotheksverwaltungslehre (Ism. *Szabó Margit*) 302
Polzovics Iván: Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest (Ism. *Simon Mária Anna*) ... 304
Néhány szó a magyar „egyetemi" bibliográfiákról *(Szentmihályi János)* 305
Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban (Ism. *Rázsó Gyula)* 307

Ára: 20.— Ft
Előfize tés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

I. Gombocz: Le travail de l'UNESCO dans le domaine des bibliothèques (Résumé en anglais) 209
B. Dezsényi: L'abréviation des titres de périodiques 222
J. Berlász: La réorganisation du département des manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie. (Résumé en allemand) 228
E. Soltész: L'enlumineur Balthasar Blutfogel. (Résumé en allemand) 247

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

L. Mátrai: Un psychologue oublié du XVIe siècle et son plagiaire pseudonyme au XVIIe siècle : Juan Huarte et Aeschacius Major (Joachim Caesar) 265
Z. Trócsányi: Auteurs et imprimeurs 266
Gy. Kókay: Sur les premières bibliothèques de prêt hongroises 271
L. Péter—E. Reguli: L'activité d'éditeur de l'imprimerie Koroknay à Szeged 275

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

K. Gárdonyi: Catalogue central et bibliographie des manuscrits 282
E. Pataky: Méthodes de documentation mécanique à la rédaction de l'Encyclopédie Hongroise 287
B. Markos: Les problèmes du droit d'auteur concernant la microphotographie et la réproduction photographique dans les bibliothèques 290
M. Kovács: Discussion autour de l'Annuaire de la Bibliothèque Universitaire de Debrecen 297

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Horst Kunze : Bibliotheksverwaltungslehre *(M. Szabó)* 302
Iván Polzovics : Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest. *(M. A. Simon)* ... 304
Quelques mots sur les „bibliographies universitaires". *(J. Szentmihályi)* 305
Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. *(Gy. Rázsó)* 307